

SZÜLETÉS, HÁZASSÁG, GYEREK

A gyerek születése mindig jelentős eseménynek számított, hiszen ha nagyon szerették volna, hogy megérkezzen az utód, mindenki örült. Akkor viszont, amikor már nem akarták, hogy tovább gyarapodjon a család, akkor is meglepetést okozhatott a születés. Magyarországon a nemesi családok a legjobban attól féltek, hogy fiú utód hiányában kihal a família. (A jobbágyokról semmilyen adatunk nincsen.)

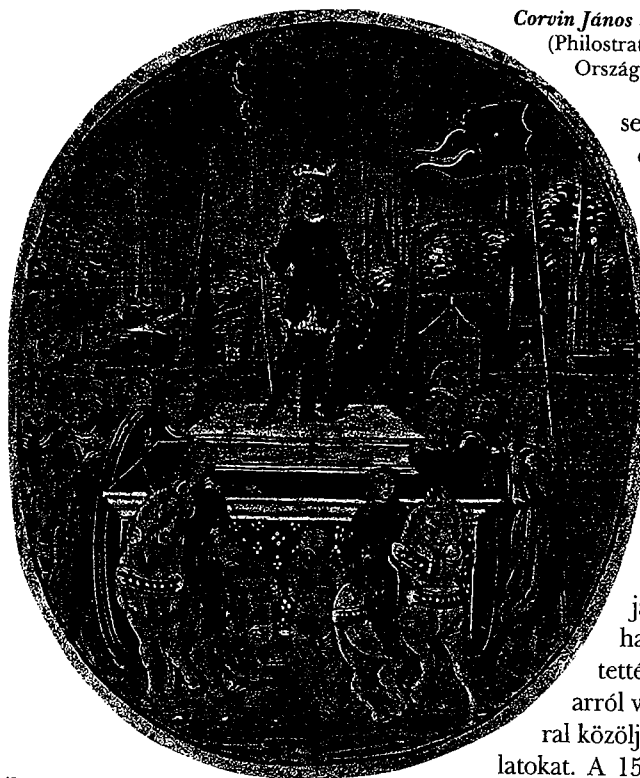
A családok vizsgálata azt mutatja, hogy egy generáción belül általában a megszületett fiúk fele fiatalon meghalt. (A lányok ebben a rendszerben nem számítottak, hiszen ők csak elvittek a vagyonból.

Az ország jogszokása szerint a leánynegyedet [quarta filia] és hitbért [dos], házasság esetén ki kellett adni a nemesi birtokból.)

A gyermekhalandóságról a 15. századi Magyarországon alig tudunk valamit, de ha arra gondolunk, hogy a 18–19. század fordulójának magyarországi halotti anyakönyveiben azt találjuk, hogy a megszületett gyermekek közel egyharmada egy éven belül meghalt, nem lehetett ez másképpen a Mátyás kori Magyarországon sem.

MEDDIG ÉLHETTEK A MÁTYÁS KORBAN?

Az emberek átlagéletkora a 15. században nem lehetett több mint 45-50 év, ezért a generációk sokkal hamarabb váltották egymást, mint a ma. Az 1321-ben meghalt Dante Alighierinek még ma is élnek leszármazottai. Az *Isteni színjáték* szerzőjének Gemma asszonytól három gyereke született. A familia már a 21. generációnál tart, ez azt jelenti, hogy egy generáció korátalaga nem haladta meg a 33 évet. (Ahogy haladunk a 21. század felé, a generációk „élettartama” egyre hosszabbá válik.) A szerző számára roppant szomorú tényként egy magyar példa. A Kubinyi családról az első említést 1288-ból ismerjük. Etét tartjuk a familia Deménfalvi ágának az ősenek, tőle származik I. Máté is (1497–1535) mint a család nyolcadik nemzedékének meghatározó alakja. A Deménfalviak utolsó tagja, Kubinyi András, a magyar középkorkutatás iskolateremtő személyisége a 20. generáció tagjaként, 2007-ben halt meg, és vele magvaszakadtak a Deménfalvi-Kubinyiak. A generációs korátalag esetükben közel 36 év. Azokban a szerencsés családokban, ahol sok fiúgyermek született, az, hogy a lehetőség szerint az egyik fiút egyházi pályára adták, gyakran számított. Ennek kettős előnye is lehetett. Nem osztódott és aprózódott tovább a birtok, és abban az esetben, ha „elfogytak” a potenciális örökösök, még mindig ki lehetett lépni az egyházi kötelekből, és átvenni a birtokot. Az oklevelek hiányában számos nemesi familia esetében roppant nehéz összeállítani a genealógiai táblázatokat, de feltűnő, hogy az ismert családtagok között milyen nagy a korkülönbség. Erre az egyik magyarázat, hogy a két gyerek születése között sokan már csecsemő- vagy gyermekkorban meghaltak. A jobbágynál is nagyon magas lehetett a csecsemő- és a gyermekhalandóság. A születésről az oklevelekben alig írunk. Egyedül akkor szerzünk tudomást az örömteli eseményről, amikor – egy hatalmaskodás során összevert – terhes asszonyok elvetélését is megemlézték. 1414-ben egy

Corvin János bevonulása Bécsbe.
(Philostratus-kódex, 1487–1490.)
Országos Széchényi Könyvtár

ilyen esetről az is kiderült, hogy az asszonynak ikerterhessége volt. A fogamzásgátlásról és az „angyalcsinálókrol” Magyarországon ekkor még hallgatnak a források. Azt tudjuk, hogy a 15. században egy olyan kötetben, ahol a penitenciát elnyerők fizetési tételeit sorolták fel a pápai udvarban, az abortusz külön tételként szerepelt. Az „elkövetőnek” magasabb volt a fizetési kötelezettsége, mint annak, aki segédkezett a magzat elhajtásában. A Mátyás kor szexuális szokásairól semmit nem tudunk, de hosszas történelmi munka után arra a következtetésre jutottam, hogy valami azért történhetett az ágyakban, a pajtákbán, és a szénakazlakban – hogy csak néhányat említek –, hiszen a magyarság a mai napig fentmaradt, és ezt azoknak az országlakosoknak is köszönhetjük, akiknek csak az eredményességi mutatóit ismerjük, míg az odavezető útról hallgatnak a források. A „szemérmes” magyar középkorban a kisebb közösségekben (falu, vár, város, udvar) azonban tudhattak bizonyos dolgokról. Elég csak két példát említeni. A *lagfazou*-ként nevezett Lászlóról valahogy csak elterjedhetett 1370 és 1380 között, hogy férfiasága sok kívánnivalót hagy maga után. De mielőtt még messzemenő következteté-

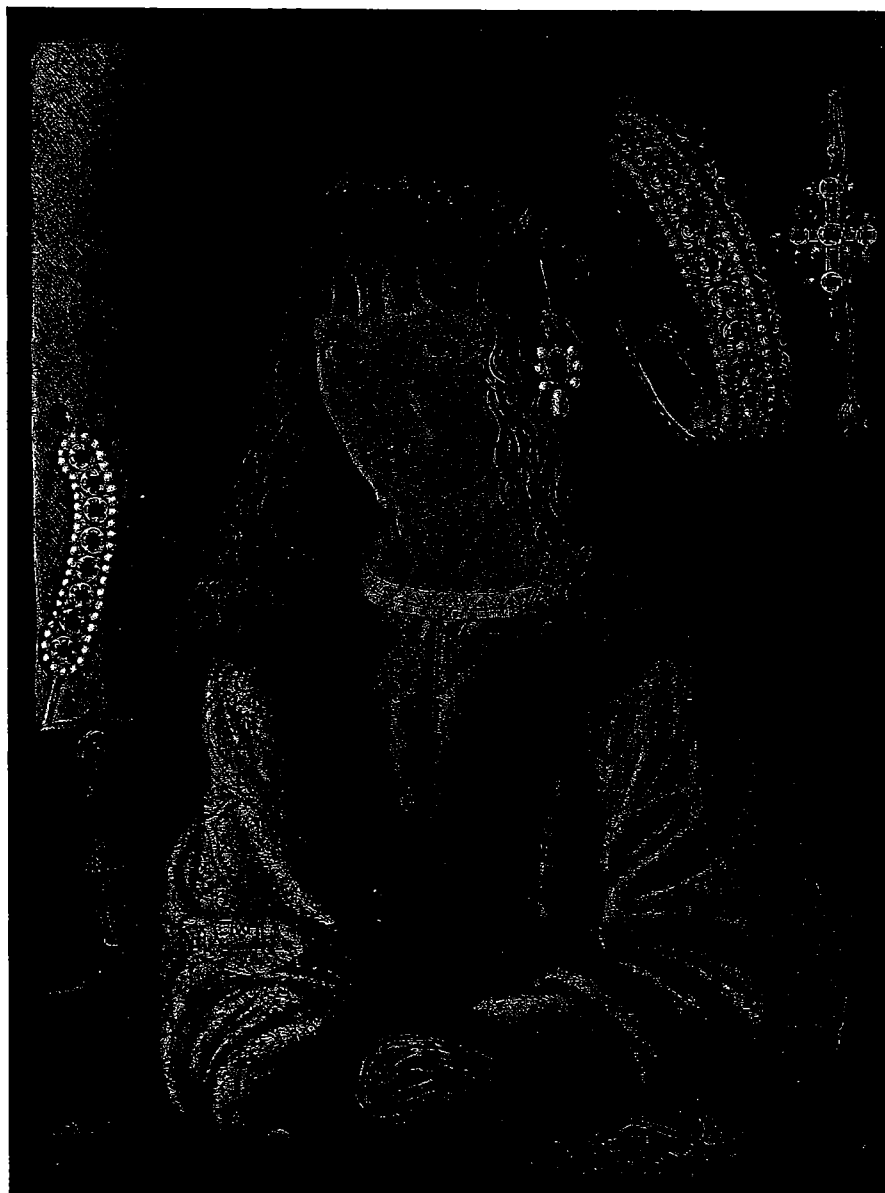
seket vonnánk le ebből az egy adatból a középkori magyar férfi szexuális képességeire, megemlíteném, hogy a 15. századból ismerek *hozzufazou* ragadványnevet is, kinek viselőjét nyugodtan tekinthetjük a magyar José Arcadio Buendíának. A *barla* (barlang) *pynas* kifejezés használata 1513-ból pedig azt is mutatja, hogy nemcsak a nők, hanem a férfiak is megtették a magukét, amikor arról volt szó, hogy az utókorral közölnének bizonyos tapasztalatokat. A 15. századi Magyarországon a születendő gyerekekről nem tartották fontosnak feljegyezni, melyik nap is jött a világra. A legtöbbet a királyi sarjak érkezéséről tudunk, itt akár pontos napok is a rendelkezésünkre állnak (Corvin János: 1473. április 11., Jagelló Anna: 1503. július 23., II. Lajos: 1506. július 1.). A házasság megkötése után leggyorsabban fogant uralkodói gyerekek Jagelló Anna volt, aki 1503. július 23-án született. Szülei (II. Ulászló magyar király és Anne de Foix francia hercegnő) esküvőjét 1502. szeptember 29-én tartották Székesfehérvárott.

FIÚT SZÜLNI

Nem volt másképp a királyi családokban sem; az örökös megérkezése ott is fundamentális kérdésnek számított. Mátyás első gyermeke halva született, és a szülésben életét veszttette felesége, Katalin is (1464). Mátyás és Beatrix viszonyában a legkritikusabb pontnak az utódlás számított. A magyar királynak ekkor már volt egy házasságon kívül született gyermeke. Corvin János anyja a Krems an der Donauból származó polgárlány, Edelpeck Borbála volt, akivel Mátyás minden bizonnyal az első osztrák hadjárat alatt ismerkedett meg. A *bastardo* (fattyú) jelenléte kezdetben nem zavarta Beatrixot, aki Itáliában él-

SZÜLETÉS, HÁZASSÁG, GYEREK

ve jól tudta, hogy a törvényes származás nem mindig jelenti a gondtalan öröklést. (Apja is házasságon kívüli kapcsolatból, Aragóniai Alfonz és Margarita de Híjar gyerekeként született.) A Corvinnak adományozott első birtokok oklevelében (1479. október 21.) ott találjuk Beatrix beleegyezését és hozzájárulását is. Nem tudni, hogy a királyné befolyásának köszönhette-e Corvin János, hogy Mátyás egyházi pályára szánta fiát. Mindenesetre IV. Sixtus pápa (1471–1484) 1480-ban elrendelte, hogy a herceg a törvényes életkor betöltéséig, a győri püspökség adminisztrátoraként megkaphassa az egyházmegye bevételeit. A pápai támogatás ellenére, az 1480-as évek elején, Mátyás megváltoztatta addigi elképzelését Corvin János sorsáról, és elindította fia világi karrierjét. 1482-től gyakorlatilag minden jelentősebb birtokadományt ő kapott, és a herceg politikai elfogadtatása sem késett sokáig. Mátyás első alkalommal 1485-ben, Bécs elfoglalásakor demonstrálta, kit is tekint örökösének. A Philostratus-kódexben meg is örökítették ezt a jelenetet: Corvin a város elfoglalása után tartott ünnepségen lándzsával és pajzsával a kezében egy emelvényen áll. A magyar király terve az európai udvarokban is nyilvánvalónak tűnt, elég csak egy példát említeni: Albrecht brandenburgi őrgróf már 1481-ben azt írta Ernő és Albrecht szász hercegeknek, hogy Mátyás feltehetőleg Corvin Jánosnak fogja átadni a magyar trónt. Mi lehetett az oka ennek a váltásnak? Talán az a félelem, hogy Beatrixtól – akiről egy pár éve a firenzei köztársaság franciaországi követe azt írta, hogy mindent el tud érni Mátyásnál – nem született gyereke, és a király tudta: utód nélkül minden, amit elért, pillanatok alatt megszűnhet. Corvin öröklésének kérdésében Nápolyval szemben is hajthatatlan volt. Apósa hiába próbált meg mindent Beatrix érdekében, ebben az egyben a magyar király nem engedett, ráadásul Corvin Jánosnak a Nápolyval ellenséges viszonyban álló Milánóból választott menyasszonyt. 1485-ben Mátyás követi feleségül kérték Bianca

Ismeretlen mester: Corvin János képmása. München, Bayerische Staatsgemäldesammlung

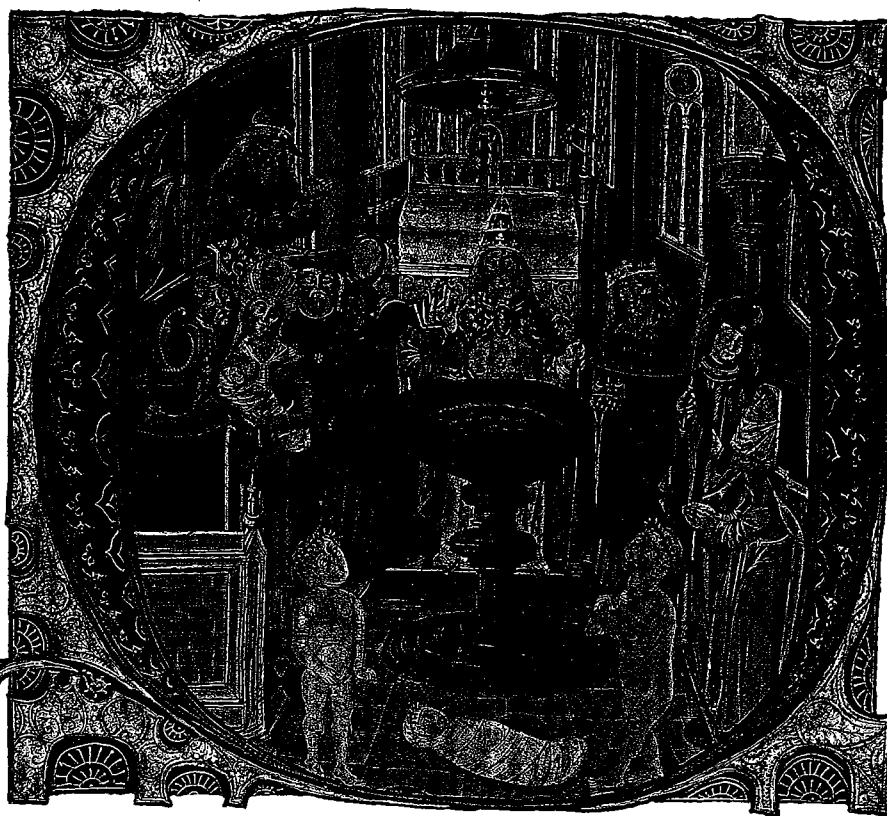
Maria Sforza hercegnőt, és hosszas tárgyalások után a házasságot képviselő útján (*per procuram*) 1487. november 25-én meg is kötötték, de a tényleges esküvő Mátyás halála (1490) miatt elmaradt.

MAGYAR KERESZTAPÁK SIENÁBAN

A tridenti zsinat (1545–1563) által elrendelt egyházi anyakönyvezés Magyarországon valójában csupán a török kiűzése után (1689) kezdte éreztetni a hatását. A születések bejegyzése csak a királyi családoknál volt szo-

kásos, a halálozást már jobban számon tartották. Mátyás családjában csak két feleségének ismerjük pontos születési dátumát – év, hónap és nap –, de ők királyi családból származtak, így ez érthető is. Ez vonatkozik Corvin Jánosra is, akinek még a horoszkópja is a rendelkezésünkre áll. (A Hunyadi–Corvin-családból rajtuk kívül csak Corvin lányának, Erzsébetnek tudjuk pontos születési adatait.) Sokkal rosszabb a helyzet a bárói és a nemesi családoknál, ahol csak elvétve maradtak ránk adatok a világrajövetel idejéről. De akkor honnan ismerjük például

SZÜLETÉS, HÁZASSÁG, GYEREK

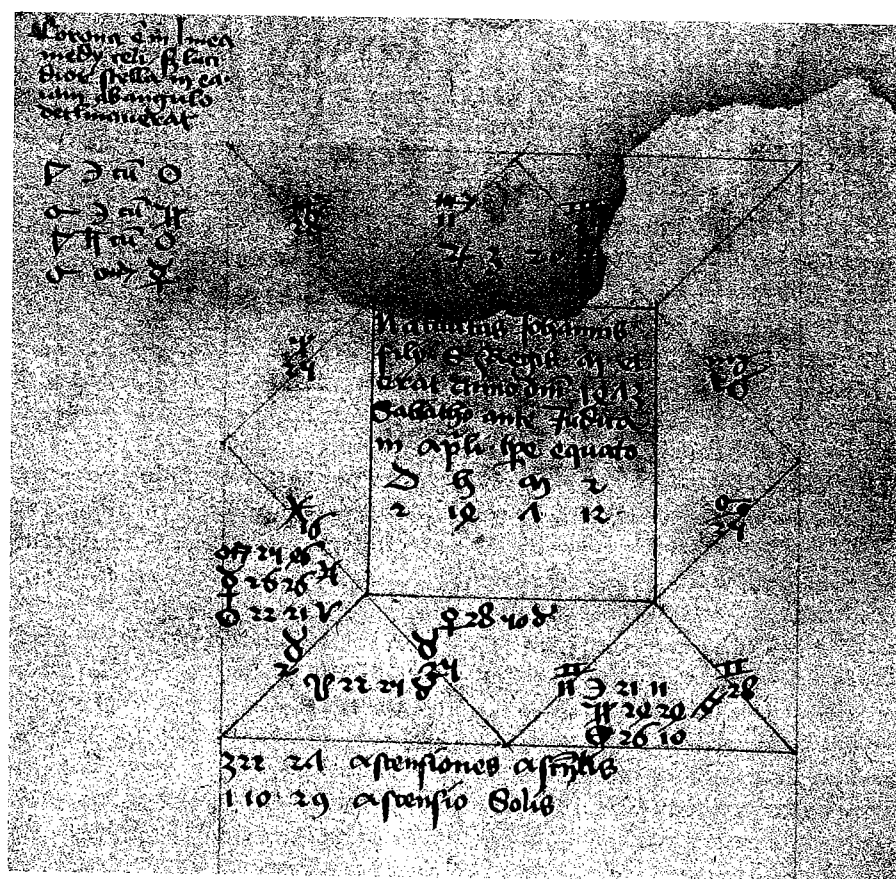

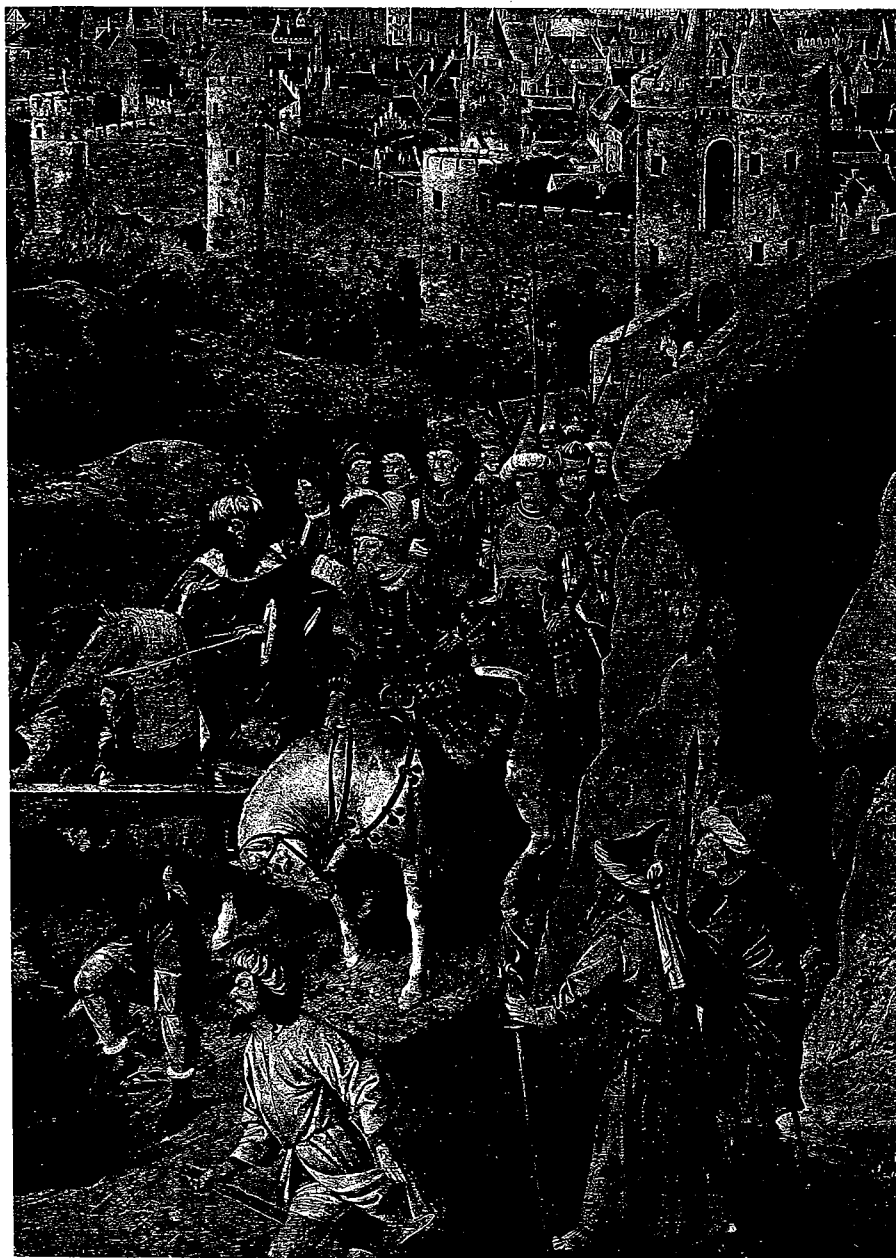
Keresztelés. („Q” iniciálé,
Mátyás-graduale. 1480–1490.)
Országos Széchényi Könyvtár

Vittorio de Giacomo fiának, Michelének a születése napját, sőt még azt is tudjuk, hogy melyik napon (1432. október 12.) keresztelték meg? Ráadásul még a keresztapjának a neve sem maradt titok, aki nem más, mint Magyarországi János (Giovanni d’Ungheria), aki Zsigmond kíséretében érkezett Sienába, és ott kérték fel erre az örömteli feladatra. A magyarázat roppant egyszerű: a toszkán városban már a 14. század közepe óta vezetik a keresztelési jegyzőkönyveket, felbecsülhetetlen forráshoz juttatva a demográfia kutatóit, és azokat is, akik a magyarországi keresztapokra kíváncsiak. Mert szerencsére, bőven van adat róluk, sőt azt is tudjuk, hogy Schlik Gáspár birodalmi főkancellárt is megnyerték az ügynek: Nanni de Pietro de Guido fia, Guido Gaspare lett a szerencsés kiválasztott. Azért Magyarországról is tudjuk, hogy a keresztelendő gyereket a 15. század-

ban fehér ruhába öltöztették, és kezébe gyertyát tettek. II. Ulászló király és Anne de Foix első gyermekének, Annának is ismerjük a keresztszüleit. Hedvig tescheni hercegnő (Szapolyai István nádor özvegye) és Szentgyörgyi és Bazini Péter felesége, Kunigunda lett a két keresztanya, míg keresztapából négyet is kapott: Újlaki Lőrinc herceget, Szatmári György váradi püspök-kancellárt, Giovanni Badoer velencei követet és Pietro Isvalies reggioi bíboros-érsek, pápai követet. Magyarországon, jóval Trident előtt, már 1515-ben, a veszprémi egyházmegyei zsinaton Beriszló Péter püspök elrendelte az anyakönyvek vezetését, azzal a céllal, hogy a vérrokonságot és a lelki rokonságot (a keresztszülőség és a hasonló lelki rokonság kizáró oknak számított a házasságnál) megállapíthassák.

Corvin János születési horoszkópja. Krakkó,
Uniwersytet Jagielloński, Biblioteka Jagiellońska

*Lovascsoport a Keresztvitelből,
középen a lovon vonuló Zsigmonddal.*
Részlet a Torinói hóraskönyv mestere
Jan van Eyck (?) elveszett képe
után készült másolatából. 1530 körül.
Budapest, Szépművészeti Múzeum

A NÉVADÁS

A magyarországi névadás a 15. században egyszerűen működött. Minden családban más-más elvek alapján döntöttek a születendő gyerek keresztnévéről, de bizonyos törvényszerűségeket – nyugodtan nevezhetjük utólagos belemagyarázásnak – talán érdemes megemlíteni. Sokan a földesúr vagy felesége keresztnévét választották gyermeküknek, mások a település védőszentjének a neve mellett döntöttek. A Hunyadi-családban azt a Havasal-

földre jellemző gyakorlatot követték, hogy a két fiúgyermeknek azonos nevet (János) adtak. Természetesen a családi hagyomány is erősen működött, sőt arra is találni számtalan példát, hogy a keresztségben a csecsemő az éppen aktuális király nevét kapta. Az Imre, az István, a János, a Pál, a Péter és a Miklós mellett az Erzsébet, a Mária és a Katalin bizonyult a legnépszerűbb választásnak. A vezetéknév használatára is érdemes, hiszen a nemeseknél már beszélhetünk ennek el-

terjedéséről, igaz csak utólag értelmezhetjük a birtok elé tett „de” prepozíció fordítását vezetéknévként (Georgius de Kalanda = Kalandai György). A parasztoknál az apák nevét ekkor megkülönböztetésként megadták (Johannes Demetrii = Demeter fia, János). Más esetben a mondott (*dictus*) szóval jelezték azt a tulajdonságot, amit jellemzőnek tartottak megemlíteni (Ladislaus dictus Kebles = Keblesnek mondott László). A foglalkozásnevek a 15. században már nem minden esetben utaltak a név viselőjének a szakmájára: lehet, hogy már örökölte a vezetéknévét (Zabo = Szabó Péter), de arra sem vehetünk mérget, hogy 1465-ben Borókai Bornemisszának mondott Bálint nem ivott volna egy kortyot sem. A 15. századi Magyarország talán legintelligensebb névadása egy költő nevéhez fűzhető. Janusnak, a kétarcú istennek a nevét kölcsönözte magának Csezmicei János, aki aztán Janus Pannoniusként teremtette meg a magyar költészetet. Az Itáliában értelmezhetetlen szülőföld (Csezmice) felcserélése a klasszikus Pannóniával teljesen érthető, hiszen az a humanista társadalomban ismert területnek számított. Annál meglepőbb, hogy a Jánost nem a Gianni váltotta fel, de a költő pályafutása igazolta a döntése helyességét. Janus Pannonius mindig választás elé állította magát: Magyarország vagy Itália, hedonizmus vagy vallásosság, költészet vagy politika, Mátyás vagy Vitéz János, test vagy lélek. A ferrarai években írt és az alább közölt epigrammájában még csak a névváltoztatását indokolja, megérezve tragikus sorsát. Hazajött Magyarországra, ahol hiába halmozta el politikai feladatokkal, az a szellemi kihívás, ami Itáliában érte, szülőföldjén még ismeretlen volt. *Nomen est omen!* A kétarcú Janus a névben, az örökös meghasonlás az életben.

SZÜLETÉS, HÁZASSÁG, GYEREK

*Ferrarai mester: Janus Pannonius miniatűr képmása. (Plautus-kódex, 1459, címlap.)
Bécs, Österreichische Nationalbibliothek*

a kislányt Cillei Ulrik bán elé, akiről azt állapították meg, hogy „lélekre és látványra” tízéves formájú lehet. A „lélekre” kifejezés itt – irigylésre méltó kifejezéssel – a szellemi színvonal megállapítására utal. Az életkor eldöntése a házasságok esetében is fontos volt. A lányokat már 12 évesen érettnak nyilvánították a házasságra, annak ellenére, hogy a fiatal feleségek nagy része belehalt a gyerekszülésbe. Magyarországon a közjegyzői feladatokat is ellátó intézmény, az egyházi testületeknél működő hiteles helyek feladatának számított, hogy az idősebb kanonokok vagy szerzetesek, megsejmeljék és megbecsülik a fiatal életkorát. Erről „időlátott” levelet állítottak ki.

MENYASSZONYOK ÉS VÖLEGÉNYEK

Magyarországon, hasonlóan Európa más országaihoz, számos esetben a családok úgy döntöttek, hogy gyermekeiknek már néhány éves korukban „lekötnek” egy menyasszonyt vagy völegényt. Gondoljunk csak Mátyás király-

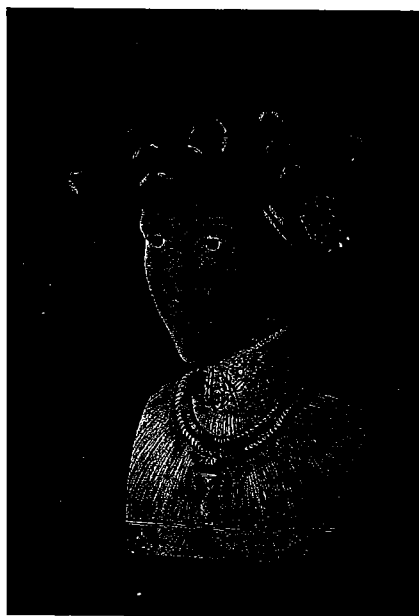
ra, aki még 12 éves sem volt, amikor már volt egy menyasszonya. 1445-ben Hunyadi János és Cillei Ulrik abban egyeztek meg, hogy Mátyás feleségül veszi Cillei Erzsébetet. Ez a házasság több tekintetben kedvezőnek tűnt Hunyadi számára. A hatalmas Cillei-vagyron egyedüli várományosának – fiú utód hiányában – a tízéves Erzsébet számított. A frigy előnyös rokoni kapcsolatokkal is kecsegtetett. Cillei unokaöccse volt Garai László nádornak és veje Brankovics György szerb fejedelemnek. A kor szokásainak megfelelően Erzsébet a jövődöbelje családjához költözött, míg Mátyás a királyi udvarba került kamarásként, valójában „tűszként”. (Az esküvőre Cillei Erzsébet halála miatt nem került sor.) Zsigmond esetében csak annyit tudunk, hogy miután 1379-ben megtartották eljegyzését, a brandenburgi örgrófnak alkalma nyílt megismerkedni a magyar szokásokkal és a nyelvel, míg jegyese, Mária Erzsébet anyakirálynő környezetében maradt. Mária halála után (1395) egy évvel Zsigmond eljegyezte Henrik briegi herceg lányát, Margitot, aki még kiskorú volt. 1401-ben került csak sor a menyasszony érkezésére, akit Stiborci Stiborc vajda hozott volna Magyaror-

LÉLEKRE ÉS LÁTVÁNYRA

Abban az esetben, ha valamilyen okból szükségessé vált az életkor megbecsülése, vizsgálatot rendeltek el. Ekkor sem az írásokat vették elő – hiszen nem is nagyon voltak –, hanem kikérdezték a családtagokat vagy a rokonokat. Ilyen esetnek számított a nagykorúság megállapítása, ahol a szóbeli közlések alapján tudtak csak dönteni. 1341-ben egy birtokperben Druget Vilmos nádor 11 évre elhalasztotta a döntést, mert a résztvevők közül ketten kiskorúnak számítottak, tehát nem voltak jogképesek. 1345-ben folytatták az ügyet, de ekkor Zsámboki Miklós nádornak kellett újabb két év türelemre inteni a feleket, mert akkor az egyik érdekelt külföldön tanult, és így nem lehetett életkorát megállapítani. Ez azt is mutatja, hogy nemcsak a tanúk elmondása alapján, hanem „szemrevételezve” is döntöttek. Általában az életkor meghatározása az örökösödési ügyekben vált fontossá, hiszen a kiskorú érdekeit ezzel is próbálták védeni, nehogy megtámadható legyen egy jogi döntés. 1449-ben Szlavóniában az árván maradt Ilko életkoráról kért oklevelet Szerednyai Fülöp fia Benedek. A nemes magával hozta

*Mantovai miniatűr: Menyegzői jelenet.
Vatikán, Biblioteca Apostolica Vaticana*

Hans Krell: Habsburg Mária portréja.
Beer József Konstantin 19. század végi
másolata. Magyar Nemzeti Múzeum

szágra, de Margit soha nem jutott el Budára. Zsigmond a bárók fogságába került, és amikor kiszabadult, sok választása nem lévén, már Cillei Borbála volt a leendő királyné. Mátyás második menyasszonyát is a politika választotta. Nagybatyja, Szilágyi Mihály 1458. január 12-én Szegeden megegyezett a Garai-liga vezetőjével, László nádorral és feleségével, Alexandra tescheni hercegnővel. Ennek egyik pontja arról szólt, hogy Mátyás feleségül fogja venni Garai Annát, és így a két legjelentősebb család együtt osztozhat a hatalmon. A leendő magyar királynak ekkor már volt egy másik menyasszonya, hiszen 1457 decemberében Vitéz János váradi püspök megegyezett Podjebrád György cseh kormányzóval Mátyás és Podjebrád Katalin eljegyzéséről. A 15. században a királyi fogságok nagy kerítőnek számítottak. A magyar „csúcsot” azonban II. Lajos királyunk (1516–1526) tartja. Ő még meg sem született, és már el is jegyezték Habsburg Máriával (1506. március 20.), akit aztán 1521. december 11-én feleségül is vett. Tizenöt év jegyesség és öt közös év jutott csak nekik. Nem volt ez máshogy a nemes családoknál sem, ott is a pillanatnyi gazdasági vagy politikai helyzet – és néha a szerelem is – megváltoztathatta a régi döntést. 1452-ben Gersei Pető és Lévai

Cseh László a vaskori káptalan előtt megjelentek, és megegyeztek abban, hogy gyermekeiket összeházasítják. Gersei Justiniát és Lévai Cseh Jánost hét év múlva kellett a káptalan elé hozni. A határidő lejártával Gersei Pető már nem élt, de fia, Miklós megjelent nővérével, ellenben Lévai Cseh László nem hozta el a fiát. A hosszas pernek csak a végeredménye érdekes számunkra: amikor Lévai Cseh János nagykorú lett, mást vett feleségül.

HÁZASODIK A KIRÁLY

A királyok soha nem udvarolhattak feleségüknek. Menyasszonyukat politikai megfontolás alapján választották, és az esküvő előtt csak kivételes esetekben láthatták jövőbelijüket. Szerencsés esetben képen láthatták a kiszemelt hölgyet, ezzel nehéz és néha megoldhatatlan helyzetbe hozva a festőket. A legtöbb alkalommal nem is ők vették el a kiválasztottat, hanem képviselőik. Ezt nemes egyszerűséggel *per procuram* házasságnak nevezték. Talán ez volt a királyi foglalkozás legnagyobb hátránya. A 15. századi Magyarország uralkodóinak házassági politikája egyszerű elvekre épült. A sikeres házasságot – a fiúgyermek születésén kívül – azt jelentette, ha olyan szövetségest találtak maguknak, akire anyagilag vagy katonailag is számíthattak, de az sem jelentett hátrányt, ha a kiválasztott menyasszony olyan területről érkezett, amely közel volt Magyarországhoz. Míg a jövőbeli kiválasztásánál a fiú utód születése csak halvány reményként élt a vőlegényben, addig a házassággal járó egyéb előnyöket sokkal könnyebb volt felismerni. Luxemburgi Zsigmond, amikor 1387-ben feleségül vette I. Nagy Lajos leányát, Mária királynőt (1382–1387), megszerezte az országot is. Má-

Házasságkötés. (Rodericus Zamorensis: *Speculum vitae humanae*.
Augsburg, 1475.) Országos Széchényi Könyvtár

SZÜLETÉS, HÁZASSÁG, GYEREK

sodik házassága Cillei Borbálával már arról szólt, hogy magyarországi hatalmát erősítse, hiszen az ország meghatározó főúri ligáját vezető apósa az esküvő után mindenben támogatta az uralkodót. Zsigmond nemcsak a feleségek, hanem a veje kiválasztásában is reálisan gondolkodott. Azzal, hogy I. Alberthez (1437–1439) adta leányát, Erzsébetet, Ausztria, Csehország és Magyarország egy uralkodó fennhatósága alá került. I. Ulászlónak (1440–1444)

és V. Lászlónak (1444–1457) nem voltak örökösei, így a következő királyt a rendek Magyarországról választották. Az alattvalók esetében is a vagyon döntött, de azért ne becsljük le a szerelem erejét sem. A magyar parasztok – mivel szabadon költözhetek – minden gond nélkül feleségül vehettek olyan lányt vagy asszonyt is, akit kinéztek maguknak, és aki elfogadta őket férjnek. Még 1514 után sem akadályozták a szabad házasságkötést, még abban az esetben

sem, ha a jövődöbeli más földesúr birtokán élt. Egyetlen kivételt tettek csak: a jobbágyot pótló özvegyasszony, aki az adót fizette mint családfenntartó, csak a földesúr engedélyével távozhatott.

Mátyás nem a legnagyobb főúri liga vezetőjének, Garai Lászlónak a lányát vette el, annak ellenére, hogy erre a nevében ígéretet tettek, hanem feleségként Podjebrád György cseh király lányát, Katalint választották. Udvarlásról és ismerkedésről annak ellenére, hogy mindkét fiatal éppen egy városban tartózkodott, szó sem lehetett. Mátyás éppen börtönben volt, nemrég végezték ki bátyját, aligha jutott eszébe bármilyen esküvő is. A politika azonban megoldotta életét. A házassággal az ország északi határai felől nem kellett támadástól tartani, és a magyar uralkodó szövetségest is szerzett III. Frigyes német-római császárral szemben, akit a Mátyás-ellenes erők királyuknak is megválasztottak. A király 1464 januárjában vette feleségül Katalint, aki akkor még csak 14 éves volt, és amikor szülés közben meghalt (1464), a magyar király is éppen betöltötte a 22. évét. Mátyás hosszú ideig hiába próbálkozott egy számára előnyös házasság megszervezésével, pedig realpolitikusként jól látta, milyen szövetségesre lenne szüksége. A magyar uralkodónak külpolitikai céljai támogatásához az lett volna a legszerencsebb, ha a Német-római Birodalomból talál magának menyasszonyt. Terve a birodalmi választófejedelemiség megszerzése, hosszabb távon a császári cím elnyerése volt, ezért logikus lépésnek tekinthetjük, hogy házassága ügyében III. Frigyeshez fordult, arra kérve a császárt, hogy a brandenburgi választófejedelem családjából nősülhessen. Sikertelen volt az a próbálkozása is, amikor a császár nővérének, Margitnak a lányát szerette volna az oltár elé vezetni, de a birodalmon kívül is kudarcot vallott. A milánói Sforzák a császár ellen jók lettek volna szövetségesnek, de Velence, Magyarország fontos diplomáciai partnere ekkor még le tudta beszélni Mátyást a Köztársaságra

Martinus Opifex: Paris és Helena menyegzője.
(Guido de Columnis: *Historia destructionis Troiae*. 1440 körül.)
Bécs, Österreichische Nationalbibliothek

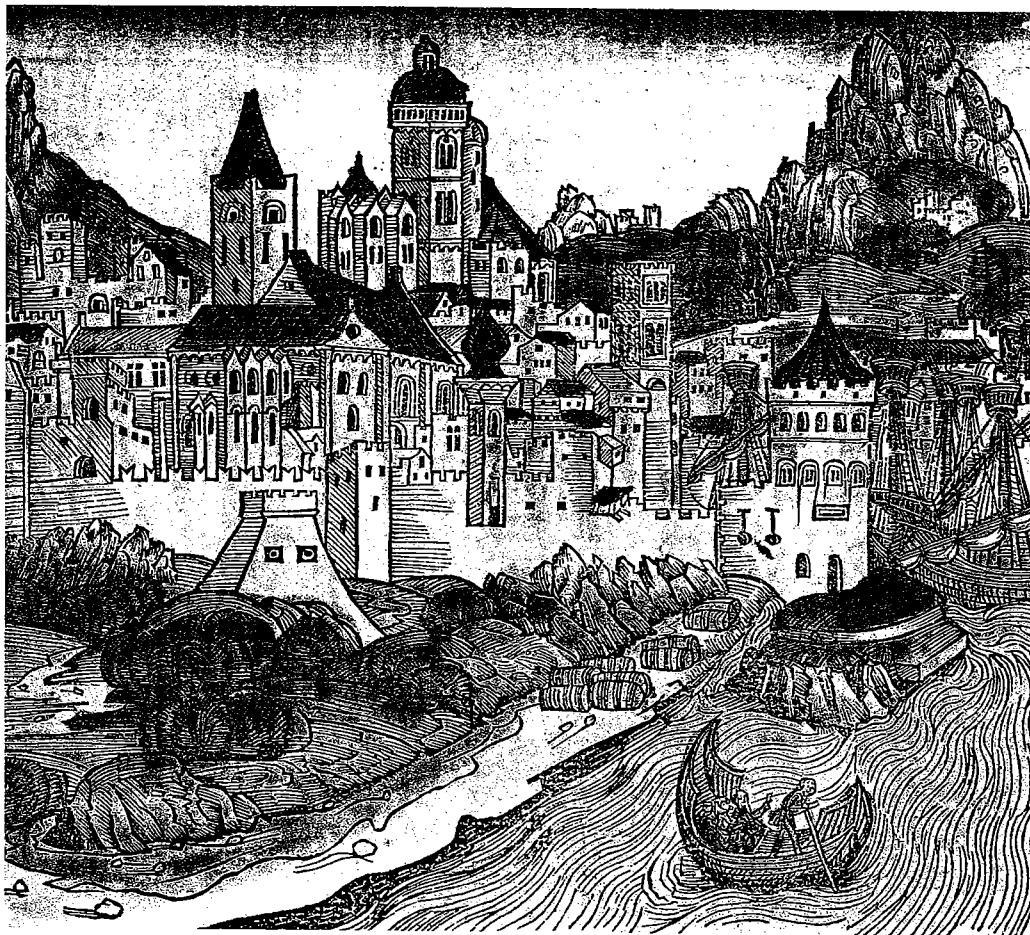
nézve veszélyes tervről, az esetleges milánói házasságról. A magyar uralkodót a Jagelló-házban is kikisárazták; IV. Kázmér (1447–1492) többször megtagadta leánya, Hedvig kezét a királytól. Mátyást azért utasították el, mert Közép-Európa uralkodói nem nézték jó szemmel, hogy Magyarországon egy közel húszeszes zsoldoshadsegreg felett rendelkező uralkodó egy előnyös házassági szövetséggel még jobban megerősödjön. Ezért kellett Mátyásnak a házassági politikájában koncepciót váltania, hiszen ha már mindenhol kikisárazták, legalább az örökös kérdését szeretne volna megnyugtatóan rendezni. Így Itáliából választott magának feleséget, Aragóniai Ferdinánd leányát, Beatrixot. Az Aragóniai-ház tagjai 1282 óta Szicília uralkodói, és 1442-ben az Anjouktól Nápolyt is megszerezték. Hogy miért Nápolyt

kötött szövetséget 1474-ben a magyar király, azt csak találgatni tudjuk. Minden bizonnyal igaza van a szász herceg követének, aki a budai házasságkötés alkalmával azt írta: a pápai legátus, Lorenzo Roverella állt a dolgok háttérben. A pápai diplomáciának ugyanis nagyon jól jött, hogy Mátyás azzal a Nápolyval kerül családi kapcsolatba, amelynek királya Velence és Milánó ellenében az Egyházi Állammal éppen szövetségben állt.

Mátyás már a házassági előkészületeknél is gálánsnak bizonyult. Aragóniai Ferdinánd jegyajándékként 200 ezer aranyat ajánlott fel, de a magyar király ennek egyharmad részét visszaadta menyasszonyának. A formásokra is odafigyelt. Az új királyné kíséretét gondosan állította össze: két unokatestvére mellett, Filipec János váradi püspök, 42 udvarnok és 529 lovas ér-

kezett Magyarországról. A *per procuram* esküvőre 1476. szeptember közepén került sor Nápolyban, ahol a királyt unokatestvére, Dengelegi Pongrácz János képviselte. A közel 600 fős kíséret hajón előbb Ferrarába ment, ahol Beatrix októberben még találkozott nővérével, Eleonórával, Estei Herkules ferrarai herceg feleségével. A jegyesek 1476. december 10-én látták meg először egymást Székesfehérvárott, a magyar koronázási városban. Az egykorú beszámolók hatalmas ünnepegekről számoltak be, ami nem csoda, hiszen egy királyi esküvő nemcsak a leendő feleségnek és annak családjának, hanem a szövetségeseinek és az ellenségeinek is szól, jelezve, hogy milyen erős és tehetős az uralkodó. December 12-én, az ország hagyományainak megfelelően, a királynét a veszprémi püspök (Vetési Albert) koronázta meg.

SZÜLETÉS, HÁZASSÁG, GYEREK

Nápoly
látképe.
(Hartmann
Schedel:
Weltchronik.
Nürnberg,
1493.)

Az új királyné 14 évvel volt fiatalabb férjénél. Teltkarcsú hölgy volt, ami a korabeli ízlés szerint azt jelentette, hogy nagyon csinos.

Beatrix 1476. december 15-én érkezett Budára. A Nagyboldogasszony-templomban azok a foglyok köszönték meg kegyességét, akiket – kérésének megfelelően – szabadon bocsátottak. A királynét december 19-én – egy ünnepélyes fogadás keretében – mutatták be az ország báróinak és főpapjainak, majd Beatrix hívta meg ez előkelőségeket. Az esküvőt december 22-én tartották meg. A királyi pár Székesfehérvárról érkezett Budára, ahol Hans Seybolt bajorországi utazó szerint egy tisztelegő menettel találkoztak: a város polgársága és az udvari nemesség köszöntötte őket. Budán ekkor havazott, ami egy nápolyi lánynak csak ideig-óráig lehet érdekes, hosszú távon azonban elviselhetetlennek érezhette a hóesést

„Fehérvártól félmérföldnyire voltak felülve a sátrak, ahol Mátyás nagy tisztelettel és örömmel fogadta menyasszonyát. Jobbról álltak a boszniai király [Újlaki Miklós], a német fejedelmek követei. Előtte a fiatal Ország [Ország László lovászmester] vitte a király kardját. Bal felől voltak az érsekek, a prépostok és a velencei követek. A földön tizenhárom vég kék posztó volt kiterítve, ezen vezették a királykisasszonyt Mátyás királyhoz. Legelől ment Bánffy [Bánffy Miklós], aki Mátyásnak gyönyörű koszorút nyújtott át a felséges hölgy nevében, a koszorú közepén pompás gyémántgyűrű ragyogott. A király a koszorút illő tisztelettel és örömmel vette át. Ezután jött a menyasszony és a király anyja: mindketten arannyal hímzett, zöld gombokkal díszített bársonyruhában jelentek meg. Ezenkívül még hét aranyozott kocsi jött, mindegyikbe hat-hat ló volt befogva, az egyikbe fehérek, a másikba feketék, a harmadikba barnák stb., mindez olyan szépen volt elosztva, hogy ilyesmi talán sehol sem látható.” (Peter Eschenloer boroszlói jegyző Mátyás és Beatrix találkozásáról)

„Vasárnap megérkeztek Budára, ahonnan a urak, polgárok, sőt még a zsidók is a királyné-
tek. A zsidóknak huszonnégy barna lova fehér
na struccotollal volt díszítve, ezenkívül zászl
baldachinnal vonultak ki, a baldachin alatt M
rancsait vitték, és a királynét sajtós énekk
ták. A király ezután a mintegy hétezer főnyi l
patot a városba küldte, a királyné pedig az ar
pott koronával felékesítve, baldachin alatt, lóh
ladt tovább, mellette a grófok, a bárók és a
gyalog mentek. A király arannyal és gyönggyel
vörös ruhát viselt. A menet a Nagyboldog
templomba vonult, ahol ismét a Te Deumot
ték, innét a királyi palotába vonultak. A királyn
és termei a lehető legszebben és legpomp
voltak berendezve.” (Peter Eschenloer beszám
atrix budai fogadtatásáról, 1476. december 12.,

és a hideget. „A szentség után – írta Seybolt – mintegy harmadfélezer pompás vértbe öltözött, struccotollakkal díszített lovag haladt. A menetben vitték a klastromok és a templomok hatalmas kegytárgyait. Egy-egy darabot négy ember emelt. Ezeket követte a céhek küldöttsége. Utánuk hatvanhét dobos és trombitás lovagolt piros damasztmentében, ezeket követte huszonöt gyönyörűen vétezt és kantározott paripa.”

ÚJ ASSZONY – ÚJ SZOKÁSOK

Aragóniai Beatrix egy olyan országnak lett az első asszonya, ahol semmi sem hasonlított ahhoz, amit otthon megszokott. Ismeretlen nyelv, furcsa szokások és zord időjárás várta Magyarországon. Férje katonaember volt, aki alig tartózkodott Budán, és nem sokat foglalkozott a királyi palotával és az udvarral. Beatrix – hasonlóan a többi uralkodó lánygyerekéhez – fel lett készítve, hogy előbb-utóbb el kell hagyja szülővárosát, és azt is tudta, hogy talán soha nem látja viszont családját és Nápolyt. Ebben a nehéz helyzetben beilleszkedési pontokat kellett találnia, hogy átvészelje a megérkezése utáni kritikus időszakot. A házasság újdonsága – szerencsés helyzetben – sokat segíthetett az első időszakban, és talán a Budán maradt itáliai kíséret is ideig-

óráig feledtetni tudta vele a tengert, a napfényt és a nápolyi konyhát. Beatrix annyiban változtatta meg a budai udvar mindennapjait, mint amikor megjelenik egy nő egy legényember életében. Rendszeressé és ünnepélyessé váltak az étkezések, változtak a fogások, és sokkal többen ültek a királyi asztalnál, mint megérkezése előtt. Számos levelét ismerjük, amiben vagy megköszöni vagy éppen kéri, az Itáliában megszokott finomságokat: a szalámit, a sajtokat és az édességeket. Sokatmondó egy 1487-ben, Bécsből írt tudósítása. Nővérének – Estei Eleonórának – arról számol be, hogy parmezán sajtot, gesztenyét, hagymákat, olíwabogyót, halakat és kagylókat kapott. A hagymának különösen örült, mert tudja, hogy a legfinomabbakat küldték neki Ferrarából. (A gesztenyét és a sózott olívát a király is kipróbálta.) Beatrix és az udvarhölgyek megjelenése színesebbé tették az udvart. Antonio Bonfini történetíró ezt így látta: „A királyné pedig, miután megérkezett, az asztalt és életmódot kulturáltabbá tette, a hitvány háztartástól viszolyogva nagyszerű ebédlőtermeket rendezett be, díszes csarnokokat,

aranyozott lakószobákat teremtett, a királyt visszafogta a közvetlenségtől, az ajtókhöz silbakot állított, megszüntette a szabad bejárást, rávette a királyi felséget, hogy sokkalta gondosabban őrizze méltóságát.” Beatrixszel udvarhölgyek is érkeztek Itáliából, de magyarok is bekerülhettek a királyné környezetébe. Gyakorlati talpnyalásnak tűnhet Galeotto Marzio kijelentése, hogy az itáliai hölgyek sokkal csúnyábbak voltak, mint a magyar királyné, de az is lehet, hogy Nápolyban valóban csak olyan lányokat és asszonyokat választottak Beatrix mellé, akik a női vonzerő tekintetében nem vehették fel a versenyt a királylánnyal. (Azért a magyar udvar férfi tagjainak a véleményét is szívesen meghallgatnám a kérdésben.) Beatrix

egyik legfontosabb feladatának udvarhölgyeinek kiházasítása számított, így lehetett a magyar urakat az uralkodói párhoz kötni. 1482-ben, amikor Lévai Vajdafi János feleségül vette Beatrix udvarhölgyét, Antonetta di Salernót, a királyné arra kötelezte magát, hogy a vőlegénynek hater aranyat fizet. Pierre Choqué szerint Anne de Foix kíséretével is érkeztek Magyarországra udvarhölgyek, és II. Lajos felesége is támogatta udvarhölgyei házasságát. Amikor Csáktornyai Ernuszt Ferenc királyi kamarás feleségül vette a királyné udvarhölgyét, Elisabeth Ungnad von Sonnecket, akkor az uralkodói pár együtt írta alá a házassági szerződést.

Beatrixnek sikerült Itáliát – ha kicsiben is – becsempésznie a budai várba. Ez nem azt jelenti, hogy a királyné megjelenésével a reneszánsz is megérkezett Magyarországra, hiszen Mátyás – elsősorban politikai okok miatt – már jóval házassága előtt sokat tett a változásokért, hogy Budán is teret kapjon az új stílus, és a király élete végéig nagy összegeket áldozott a kulturális reprezentációra. Nem sok nyomát találjuk annak, hogy Beatrix nagy energiákat fektetett volna abba, hogy művészek, tudósok, építészek érkezzenek Magyarországra. Francesco Bandini és Aurelio Brandolini firenzei humanistákat leszámítva, akik nápolyi kitérő után jelentek meg Budán, nem tudunk másokról, akiket a személyéhez köthetnénk. Az udvari életben fontos szerepet játszó zenészek és orvosok a királyné kérésére rendszeresen érkeztek Itáliából, de segítségükkel Beatrix a mindennapi életet tette vonzóbbá, érdekesebbé és elviselhetőbbé, hasonlóan azokhoz a tárgyakhoz is, amiket

Francesco del Cossa: *A ferrarai udvari élet megjelenítése*
(részlet Április ábrázolásából). 1469–70. Ferrara, Palazzo Schifanoia

SZÜLETÉS, HÁZASSÁG, GYEREK

„A műveltség és az élvezet iránt érzéketlen magyarok vizsont mindezt ferde szemmel nézték, kárhoztatták az éktelen költekezést, nap mint nap szidták a királyi felséget, amiért a pénzt játékszernek tartja, a tisztebb célra rendelt adót silány és üres dolgokra fecsérli, amiért sutba dobta a régi királyok takarékoságát és gazdaságosságát, odahagyta az ősi és szigorú erkölcsöket, eltörölte a hajdani szokásokat, és egészen átállt a római, mi több a spanyol élvhajhászásra meg az elasszonyosodott életmódra.”
(Bonfini a magyarokról)

Magyarországon nem tudott beszerezni. Mátyás örömmel vette, hogy felesége a „hagyományos” királynéi foglaltságokkal lekötötte magát, és minden bizonnyal arra gondolt, hogy a trónörökös érkezése után Beatrix továbbra is beéri ennyivel. Az új királynénak a magyar király elsősorban reprezentációs szerepet szánt és ezért Mátyás a politikai tárgyalásokra is magával vitte Beatrixot, mert az Aragóniai-házból származó feleség sokat segített abban, hogy Európában a Mátyás „alacsony” származásáról szóló pletykákat tompítsa. Jelen volt a korneuburgi békekötésnél 1477-ben, ami Mátyás legnagyobb külpolitikai sikerének számított. Egy évvel később férje magával vitte az olasz királytalálkozóra is, ahol Mátyás és Ulászló cseh király (1490-től II. Ulászló néven magyar uralkodó) találkoztak. Ismerünk egy olyan iratot is, amiből úgy tűnik, a király Beatrixnak rendszeresen beszámolt a fontosabb hadi eseményekről is. A királyné olyan részletesen és pontosan tudósította Estei Herkulest a magyar csapatok havasalföldi hadjáratáról 1480 nyarán, hogy a híreket csak férjétől – vagy a hadjárat vezetőitől – hallhatta. Beatrixot állítólag nem szerették Magyarországon, és a királyt hibáztatták, hogy mindent megenged neki.

HÁZASSÁGOT EGY ORSZÁGÉRT

A válást a 15. században sem ismerték, a házasságot a katolikus felfogás szerint nem bonthatták fel, csak formai hiba, elhátlatlanság vagy közeli rokonsági fok miatt lehetett érvényteleníte-

ni. A magyar királyok közül II. Ulászlónak sikerült „elválnia”, méghozzá attól a Beatrixtól, aki király elődjének (Mátyás) is a felesége volt. (II. Ulászlónak ekkor már volt egy felesége, Brandenburgi Borbála.) A házasságot 1490. október 4-én kötötték meg. A szertartáson, ahol a nápolyi követ is jelen volt, Bakócz Tamás győri püspök, feltehetően szándékosan, formai hibát követett el. A házasság már eleve érvénytelennek számított, hiszen II. Ulászlónak már volt egy felesége, Brandenburgi Borbála, akit soha nem is látott, és ez a házassága még érvényben volt. Férjének elvesztése jelentősen befolyásolta Beatrix sorsát. Beatrix jól tudta: Magyarországon csak addig számít hatalmi tényezőnek, amíg király a férje. Ezért egyezett bele a házasságba, és ment feleségül a jóval fiatalabb Ulászlóhoz. A megegyezés után Beatrix tízezer forintot adott a cseh királynak, aki ebből az összegből ki tudta fizetni Mátyás egykori zsoldosait és ezzel jelentős lépést tett a magyar trón megszerzésére, riválisai – Corvin János, János Albert, valamint III. Frigyes fia, Miksa – ellenében. Aragóniai Beatrix a polgárháború idején Esztergomba költözött, és Magyar- és Csehország királynéjaként, valamint Ausztria hercegnőjeként adott ki okleveleket, de valójában – ahogy a Magyarországon tartózkodó források írták 1491-ben – nem volt már semmi tekintélye. Többször próbálkozott, hogy visszatérjen a politikai életbe, de ez nem járt sikerrel, pedig Nápolyban mindent megtettek, hogy elszigeteltségét megtörjék. Kormányzati szerepet nem kapott, gyakorlatilag csak a bányavárosok ügyeiben hozott döntéseket, de az 1490-es évek közepén ezt a jogát is korlátozni kezdték. Anyagilag nehéz helyzetbe került, bevételei csökkentek, néhány birtokát zálogba kellett adnia. 1494-ben egyetlen magyarországi támogatója, Estei Hipolit esztergomi érsek is visszatért Itáliába. Azt sem tudta megakadályoztatni rokonságával, hogy unokaöccsének ne kelljen elcserélnie az esztergomi érsekséget Bakócz Tamás egri püspöksé-

gére. 1498-ban Bakócz be is költözött az esztergomi érseki palotába, és Beatrix minden nap arra gondolhatott, hogy azzal él egy városban, aki összekötötte II. Ulászlóval. Súlytalanságát mutatja, hogy a magyar király válási szándékát sem tudta megakadályozni.

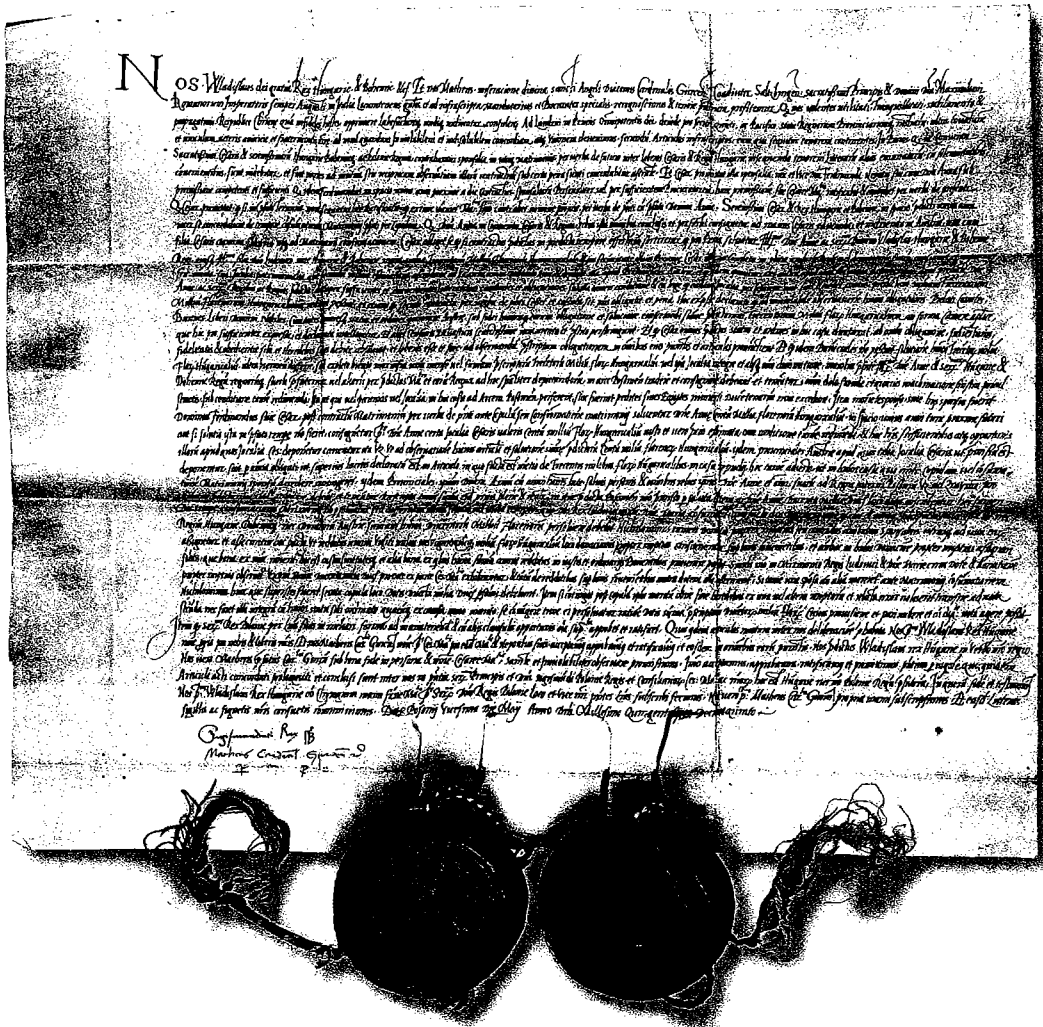
A házasságot a felek titokban tartották, de 1491-ben a nápolyi király közölte a házasság tényét a Szentszékkal. Tette mindezt azért, mert elterjedt: II. Ulászló feleségül akarja venni Bianca Sforza milánói hercegnőt, akit – mi-lyen kicsi a világ – Mátyás eredetileg fiának, Corvin Jánosnak szánt. Az 1492-es februári országgyűlésen a rendek „kényszerűségből megkötött” házasságnak nevezték a frigyet. (Remek kifejezés a rosszul csengő „érdekházasság” szó elkerülésére.) A házasság felbontásáról már 1493-ban három órát értekeztek a bíborosi kollégiumban, de II. Ulászló hiába várta a számára kedvező döntést, a nagy tekintélyű egyháziak nem engedtek a magyar király kérésének. Ha a magyar király engem kérdezett volna, a következő tanácsoltam volna neki, hogy a házasságát érvénytelenítsék. Várjon 1499-ig, amikor Velence és az Oszmán Birodalom között kitör egy háború, és a Köztársaságnak létkérdéssé váljon, hogy Magyarországot a saját oldalára állítsa, ami azt jelentse, hogy II. Ulászló nem kössön békét a törökkel. Ebben a helyzetben jelezze: abban az esetben, ha a pápa nem bontaná fel Brandenburgi Borbálával és Aragóniai Beatrixszal kötött házasságait, akkor ő inkább békét köt a törökökkel. Ez biztos meggyőzné a Velencével szövetséges VI. Sándor pápát (1492–1503), és 1500. április 3-án érvénytelenítené a király mindkettő frigyt.

Aragóniai Beatrix 1500 késő őszén utazhatott csak el Magyarországról. 1501. március 15-én este érkezett Nápolyba, ahol bátyja, Frigyes király fogadta. Szerencsésnek mondhatta magát, hiszen ellentétben számos hercegnővel, ő újból megláthatta szülőföldjét. A magyar történeti közbeszédben a mai napig, a magyar múlt merengve,

rendszeresen előhozzák: ha Beatrixnak fia született volna, akkor az országot soha nem foglalta volna el a török, és Magyarország továbbra is európai nagyhatalom maradt volna. (Magyarország soha nem volt európai nagyhatalom, még Mátyás idején sem.) Ez az oka a negatív Beatrix-képnek, akinek nem bocsátják meg, hogy a Hunyadi-család nem tudott több generáción át berendezkedni Magyarországon. A gyermektelenség mint asszonyi tragédia minden bizonynyal megviselte Beatrixot, de ez alapján megítélni egy királynét érthetetlen és elfogadhatatlan. Aragóniai Beatrix Magyarország királynéja volt, és mivel egy kulturálisan és gazdaságilag is sokkal fejlettebb területről érkezett, nemcsak idegennek számított, hanem bizonyos módon különcnek is. Csak addig fogadták el őt Magyarországon, amíg Mátyás felesége volt, de a tisztelet nem neki, hanem férjének szólt, hasonlóan, mint a 15. századi európai udvarokban.

VÁLÍK AZ ALATTVALÓ

Ha a király el tud válni, sikerülhet-e mindez az alattvalónak is? Upor Tamás Zemplén megyei nemes beleszeretett egy vele közeli vérrokonságban álló lányba, és a kánoni törvények, valamint a rokonság tiltakozása ellenére a frigy megkötöttet. A fiatalok boldogan éltek, egészen addig, amíg Upor úgy érezte, itt az ideje váltani. Ekkor Miklós milkói püspök nevében szerkesztett egy hamis felmentőlevelet – hiszen a házassága eleve érvénytelennek számított –, és feleségét elküldve egy másik nővel kötött házasságot. Különös módon, ellentétben II. Ulászló királlyal, neki senki sem bocsátotta meg, hogy két felesége volt, Mátyás 1474 nyarán valamennyi birtokát elvette tőle, és másnak adományozta. Királynak jobb lenni, mint nemesnek, mondhatnánk, ellenben ha arra gondolunk, hogy állítólag II. Ulászló egyik felbontandó házasságát sem hálta el, talán vannak olyanok, akik máshogy vélekednek. Más okok miatt is kérve nyezhették a házasság felbontását. Csépai László budai lakos felesége, Klára megunhatta az egyhangú hét-

köznapokat, és másnál kereste a boldogságot. A kaland azonban kiderült, ezért a férj arra kérte Geréb László erdélyi püspököt-legátust, hogy hatalmánál fogva bontsa fel a frigyet. Ez a házasságtörésre való tekintettel meg is történt, ellenben a feleség magával hozott vagyonát Csépai hiába perelte magának, a bíró nem fogadta el érvelését, miszerint azt Klára asszony már eltékozolta. A döntésnél az ország szokásjogát vették alapul, hiszen a leánynegyed és a hitbért a házasság megszűntével (haláletet, házasság felbontása) mindig vissza kellett adni a nőnek vagy rokonságának. A budai polgárt ez – saját bevallása szerint – koldusbokra juttatta, ezért engedélyt kért a Szentszéktől, hogy beléphessen az egyházi rendbe, de az erre vonatkozó engedélyt még személyesen sem

tudta elérni, és az ügyben nem is fellebbezett. Ekkor más irányba lépett: megpróbálta feleségét visszahódítani. Nem virágokkal és új ruhákkal, ráadásul még a budai csillagos ég is a helyén maradt. Csépai László 1486-ban egy sokkal célravezetőbb megoldás mellett döntött: küldjenek ki bírót, aki semmisítse meg az előző döntést, és Klrát kényszerítse, hogy visszatérjen hozzá. A kis történethez az is hozzátartozik, hogy Geréb László erdélyi püspök tevékenységét két évvel később Mátyás lakonikus tömörséggel így jellemezte: abban az esetben, ha főpapok kárára és a király beleegyezése nélkül továbbra is ítélni mer (az erdélyi püspök a király unokatestvére volt), és idézőleveleket küldene ki, szemtelenségét nem tűri tovább, és a levéllel együtt őt is megégetteti...

TANULÁS ÉS MŰVELŐDÉS

A 14. században a magyar diákok, ha tanulni szerettek volna, főleg a külföldi egyetemeket látogatták.

A század közepétől elsősorban olyan hallgatókat ismerünk, akik itáliai egyetemekre (Bologna és Padova) iratkoztak be.

A század közepén azonban Közép-Európában is megjelentek az egyetemek. Prága (1348), Krakkó (1364) és Bécs (1365) után, V. Orbán pápa (1362–1370)

I. (Nagy) Lajos király kérésére Magyarországnak is engedélyezte a legmagasabb szintű oktatást. A pécsi egyetemen 1367-től az 1390-es évek elejéig tanulhattak a diákok.

A bölcsész- és jogi oktatást elsősorban egykori bolognai tanárok és diákok végezték. Az egyetem kancellárja Alsáni Bálint pécsi püspök volt. Az egyetem megszűnése után a hallgatók Prágába mentek tanulmányaikat befejezni.

Zsigmond is próbálkozott az egyetemi stúdiumok meghonosításában. 1390 körül Óbudát szemelte ki erre a célra, 1395-ben IX. Bonifác pápa (1389–1404) meg is erősítette az egyetem alapítóiratát; kancellárja Szántai Lukács óbudai prépost lett.

Lassan indult a szervezés, de 1410-ben Branda Castiglione pápai követ támogatásával felgyorsultak az események.

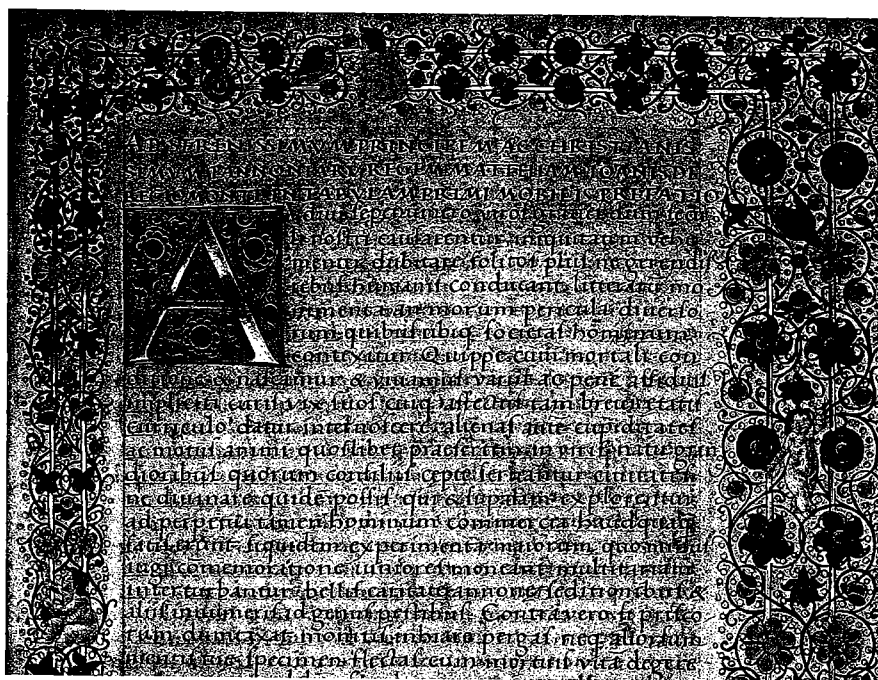
A négy karból (teológia, jog, orvos, bölcsészet) álló intézmény hasonló kiváltságot kapott, mint a párizsi vagy a bolognai egyetem.

A konstanzi zsinaton mind a négy kar küldötte képviseltette magát. Az óbudai egyetem – hasonlóan a pécsihez – 1420 után befejezte működését.

TANULÁS ÉS MŰVELŐDÉS

AZ EGYETEMEK

1465-ben Mátyás is egyetemet szervezett. Azzal a kéréssel fordult II. Pius pápához (1458–1464), hogy engedélyezze, Magyarországon is alapíthassanak egyetemet. A király követői azzal indokolták a kérést, hogy a hatalmas távolságok miatt nem mindenki képes a külföldi egyetemlátogatásra. Két évvel később – 1467. július 18-án – Pozsony levelet kapott Vitéz János esztergomi érsektől. Ebben azt közölte, hogy a király akaratából, a Szentatya jóváhagyásával, egyetemet alapítanak a városban. Az Academia Istropolitana első professzorai a korszak jelentős tudósainak számítottak. Itt tanított többek között Johannes Regiomontanus német matematikus-csillagász is. Az egyetem nagy tervekkel indulhatott. Erre utal az is, hogy Vitéz János

Regiomontanus-kódex a Corvina-könyvtárból. 1480 körül.
Országos Széchényi Könyvtár

arról tudósította a pozsonyi bírót 1467-ben, hogy a király által alapított egyetemre érkezik János teológiai, Márton bölcsész- és Péter orvosdoktorok, akiket fogadjanak jó szívvel. Az esztergomi érsek azt is megemlítette: további tanárokért is küldött úgy Itáliába, mint Franciaországba. Az egyetem azonban sajnos nem működött hosszú ideig. Közvetve az 1471-es, Vitéz János nevével fémjelzett összeesküvés is közrejátszott ebben, de a magyar egyetemalapítási kísérletek más okok miatt is kudarcba fulladtak.

Közép-Európában ekkor már három egyetem is működött. Bécsben, Krakóban vagy Prágában tanulni sokkal vonzóbb volt, mint Magyarországon. Ennek nem csak a „kalandvágy” lehetett az oka. Az egyetemi hallgatók társadalmi összetétele azt mutatja, hogy érdekesebb volt külföldön tanul-

ni. A polgárszármazású fiatalok ekkor olyan barátságokra és kapcsolatokra tettek szert, amit később, az üzleti életben hasznosítani tudtak. Általában csak beiratkoztak, egy-két évet jártak aztán visszatértek Magyarországra ahol átvették az „üzletet”. (A krakkói egyetemre 1400 és 1536 között közel három ezer magyarországi diák iratkozott be.) Érdemes megjegyezni, hogy világiként nagyon nehezen lehetett csak elhelyezkedni, hiszen csak kevés „értelmiségi” állásra volt szükség és lehetőség. Az egyetemen nagyon szép és érdekes dolgokat lehetett tanulni, de az ott elsajátítottakat Magyarországon nem sokra lehetett használni. A mindennapokban a szokásjog alapján ítéleztek, a magas szintű római és kánonjogi ismeretekre az igazgatási gyakorlatban nem volt szükség. A magyar káptalani oktatás olyan erős volt, hogy nem volt érdemes tömegében külföldi egyetemeket látogatni. A bölcsészlet már akkor is luxusnak számított, igaz a magyar egyetemi hallgatók a hét szabad művészetet tanulták, de csak azért, mert ez alapozta meg a további tanulmányokat. Nem elhanyagolható körülmény az sem, hogy a tanulás sok pénzbe került. A tanárokat

Regiomontanus (Johannes Müller von Königsberg) az állócsillagok látszólagos mozgását bemutató táblázata.
Országos Széchényi Könyvtár

TABELLA MANVALIS

20	40	60	80	100	120	140	160	180	200	220	240	260	280	300	320	340	360	380	400	420	440	460	480	500	520	540	560	580	600	620	640	660	680	700	720	740	760	780	800	820	840	860	880	900	920	940	960	980	1000																																																		
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56	57	58	59	60	61	62	63	64	65	66	67	68	69	70	71	72	73	74	75	76	77	78	79	80	81	82	83	84	85	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96	97	98	99	100
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56	57	58	59	60	61	62	63	64	65	66	67	68	69	70	71	72	73	74	75	76	77	78	79	80	81	82	83	84	85	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96	97	98	99	100
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56	57	58	59	60	61	62	63	64	65	66	67	68	69	70	71	72	73	74	75	76	77	78	79	80	81	82	83	84	85	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96	97	98	99	100
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56	57	58	59	60	61	62	63	64	65	66	67	68	69	70	71	72	73	74	75	76	77	78	79	80	81	82	83	84	85	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96	97	98	99	100
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56	57	58	59	60	61	62	63	64	65	66	67	68	69	70	71	72	73	74	75	76	77	78	79	80	81	82	83	84	85	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96	97	98	99	100
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56	57	58	59	60	61	62	63	64	65	66	67	68	69	70	71	72	73	74	75	76	77	78	79	80	81	82	83	84	85	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96	97	98	99	100
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56	57	58	59	60	61	62	63	64	65	66	67	68	69	70	71	72	73	74	75	76	77	78	79	80	81	82	83	84	85	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96	97	98	99	100
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56	57	58	59	60	61	62	63	64	65	66	67	68	69	70	71	72	73	74	75	76	77	78	79	80	81	82	83	84	85	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96	97	98	99	100
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56	57	58	59	60	61	62	63	64	65	66	67	68	69	70	71	72	73	74	75	76	77	78	79	80	81	82	83	84	85	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96	97	98	99	100
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56	57	58	59	60	61	62	63	64	65	66	67	68	69	70	71	72	73	74	75	76	77	78	79	80	81	82	83	84	85	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96	97	98	99	100
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56	57	58	59	60	61	62	63	64	65	66	67	68	69	70	71	72	73	74	75	76	77	78	79	80	81	82	83	84	85	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96	97	98	99	100
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56	57	58	59	60	61	62	63	64	65	66	67	68	69	70	71	72	73	74	75	76	77	78	79	80	81	82	83	84	85	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96	97	98	99	100
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56	57	58	59	60	61	62	63	64	65	66	67	68	69	70	71	72	73	74	75	76	77	78	79	80	81	82	83	84	85	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96	97	98	99	100
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56	57	58	59	60	61	62	63	64	65	66	67	68	69	70	71	72	73	74	75	76	77	78	79	80	81	82	83	84	85	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96	97	98	99	100
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56	57	58	59	60	61	62	63	64	65	66	67	68	69	70	71	72	73	74	75	76	77	78	79	80	81	82	83	84	85	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96	97	98	99	100
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56	57	58	59	60	61	62	63	64	65	66	67	68	69	70	71	72	73	74	75	76	77	78	79	80	81	82	83	84	85	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96	97	98	99	100
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56	57	58	59	60	61	62	63	64	65	66	67	68	69	70	71	72	73	74	75	76	77	78	79	80	81	82	83	84	85	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96	97	98	99	100
1	2	3	4	5	6	7	8	9	1																																																																																										

Az egyetemen optimális esetben a „hét szabad művészetet” (*septem artes liberales*) sajátították el. Ebbe tartozott a szöveggel foglalkozó tudományág, a *trivium* (grammatika, retorika, dialektika) és a többi tudományág, a *quadrivium* (asztronómia, aritmetika, geometria és a zene). Két év egyetemre járás – no meg tanulás – után borostyánkoszorús (*baccalaureus*) fokozatot lehetett szerezni. További két év kellett a mester (*magister artium*) cím eléréséhez. Csak ennek a birtokában lehetett elkezdeni a jogi, a teológiai vagy az orvosi stúdiumokat. Az oktatás – mint em-

A szerencsésebbeket a család pénzelte, vagy egy olyan mecénás, aki a visszatérő diákot alkalmazni akarta. Ilyen volt Dárói Majos Mihály, aki 1495-ben fontos bejelentést tett. Úgy döntött, hogy valamennyi birtokát Bakócz Tamás egri püspökre, fő- és titkos kancellárra hagyja, aki gyerekkorától taníttatta, és úgy a bécsi, mint a krakkói egyetemen folytatott tanulmányait támogatta. Most Itáliába készül, ahol néhány évig tanulmányait szeretné folytatni, és az egyházi rendet is felvenné, ha történetesen Isten megparancsolná, és ezt sugallná neki. Dárói Majos Mihály tehetséges Tolna megyei nemesnek számított. Fokozatot nem szerzett, erre utalnak a krakkói egyetem iratai, ahová járt, és ahol neve mellé nem jegyezték be semmilyen, már megszerzett címet. Öröksége biztos tudatában ismerkedett a tudománnyal; ezalatt apja meghalt, bátyja pedig a ráeső vagyonrészét eltékozolta. Hazatérve kiderült, testvére kihasználta távollétét, és mivel saját erejéből semmit sem tudott visszaszerezni – bizonyára megpróbálta –, protektorához, Bakócz Tamáshoz fordult, és négyezer forintért felkínálta neki a családi vagyonból ráeső részeket, hogy a pénzből ki-mehessen Itáliába. Az egyetem vagy birtok dilemmáját az élet elrendezte. A két testvér viszonya 1501-re rendeződött, de a per alatt Dárói Majos Mihály nem tudta elhagyni az országot. Aztán jött a szerelem, a házasság és a gyerekek. Itália csak álom maradt. Az isteni parancs és sugallat azonban megérkezhetett. Az egyházi pályáról lemondott, de két lánya közül az egyiket apácának adta.

Akik nem tudtak egyetemre menni, azok vagy káptalani, vagy városi, vagy plébániai iskolákban tanulhattak. A források azt mutatják, hogy a 15. század második felére az országban mindhárom típusból számos iskola állt a tanulni vágyók rendelkezésére. Az oktatás színvonala azonban már akkor is elsősorban azon múltott, hogy milyen tanárok kerültek éppen az iskola élére. A legjobb színvonalat a káptalani iskolák képviselték. Itt elsősorban azokat tanították, akik egyházi pályára készültek, de a 15. században egyre nőtt azoknak a száma – elsősorban a városokban –, akik nem a papi hivatást szerették volna választani. Az ilyen típusú iskolákban sokkal egyszerűbben lehetett könyvekhez jutni, hiszen a káptalanok önálló könyvtárral is rendelkeztek. Említésre méltó, hogy a 15. században a káptalani könyvtárak „szegényes” vi-

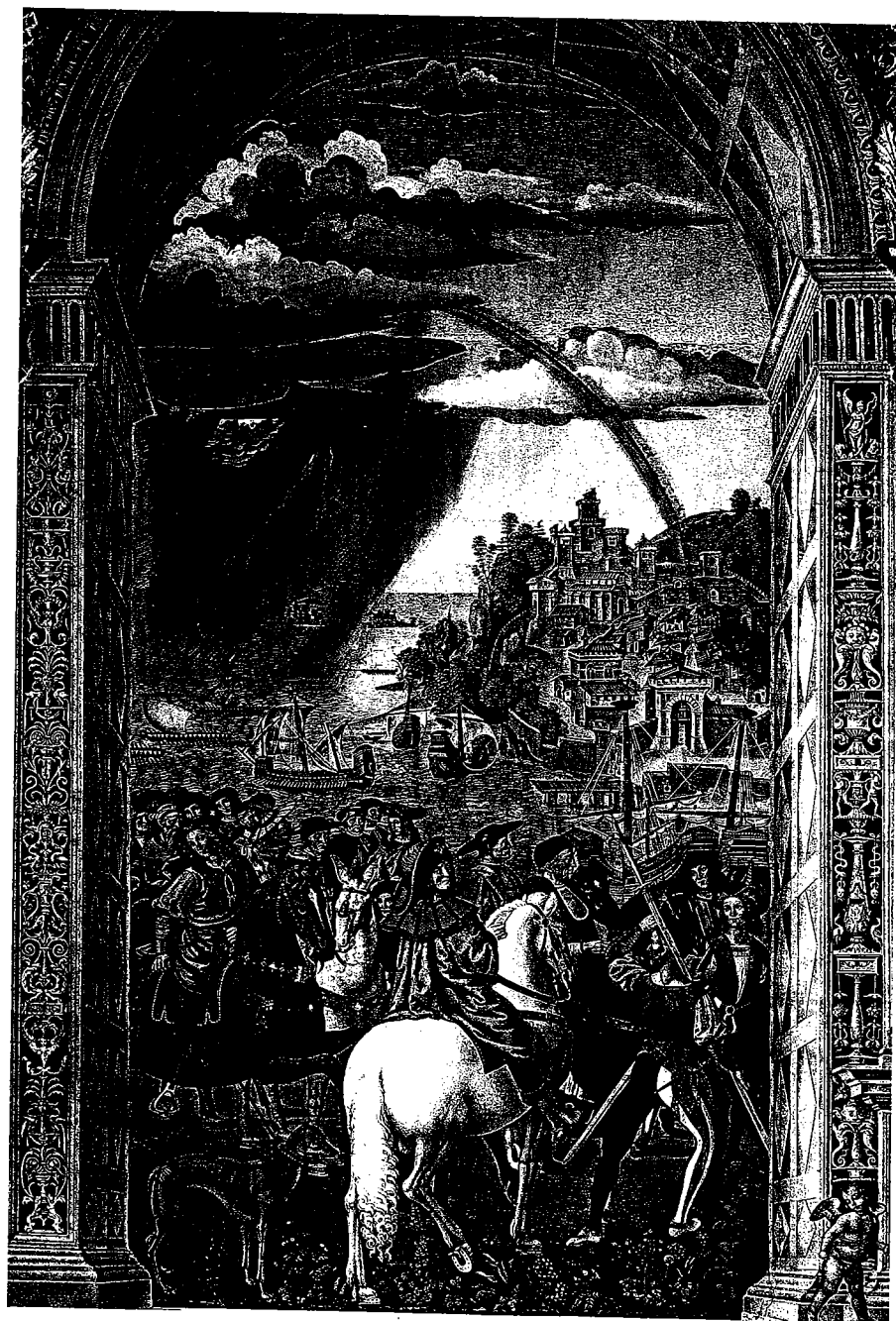
[illegible]

Petrus Niger budai tanár Clipeus Thomistarum
című művének ajánlása Mátyás királyhoz. 1491.
(A 22. sorban a Budán szervezett főiskoláról tesz említést.)
Országos Széchényi Könyvtár

TANULÁS ÉS MŰVELŐDÉS

Bernardino Pinturicchio: Aeneas Silvius Piccolomini (a későbbi II. Pius pápa) utazása a bázeli zsinatra az 1430-as években. 1502–1507. Sienai dóm, könyvtár

lági irodalommal bírtak. Zágrábban 41 egyházzal foglalkozó munka mellett 24 orvosi könyvvel is rendelkeztek. A veszprémi székesegyház könyvtárából kölcsönözni is lehetett. A 15–16. század fordulóján több bejegyzés olvasható a bibliotékából elvitt munkákról; gyakorlatilag egy kölcsönzési napló maradt ránk, 24 könyvkölcsönzési bejegyzéssel. A könyvtárat elsősorban a veszprémi káptalan tagjai használták. Általában csak 1-1 munkát vittek magukkal, de ismerünk olyan esetet is, amikor alkalmanként 2-3 vagy akár 6-7 könyvet kértek és kaptak. A könyvkölcsönzésnek gyakorlati célja volt, az egyházi bírászkodáshoz, oktatáshoz, valamint az önképzéshez választották a tudás megszerzésének ezt az útját. A könyvtárosok rémálma, a könyvet soha vissza nem adó olvasó már ekkor is reális veszélyként fenyegette az állományt. Rozgonyi Simon veszprémi püspök, amikor 1439-ben átkerült Egerbe, két könyvet vitt magával. Egy másik alkalommal Sári György lektorról jegyezték fel Veszprémben, hogy annak ellenére, hogy Gratianus *Decre-*

tumjának kommentárját csak kölcsönbe kapta meg, elvesztette a könyvet. A falusi és mezővárosi iskolákban a legtöbb esetben a helyi vagy környékbeli plébános oktatott. A világi tanítók döntő része olyan iskolát végzett csak, ahol később mint tanárt foglalkoztat-

ták. (Gondoljunk csak azokra az orosz-tanárookra, akik az 1950-es években csak 2-3 leckével jártak a tanulók előtt, de el kellett hitetni a diákokkal, hogy jól beszélnek a nyelvet.) Kezdetben a tanulók elsősorban az olvasást és az írást sajátították el. Meg kellett tanulniuk azokat a naptárverseket is, amelyek segítségével ki tudták számolni az ünnepek pontos idejét. Fontos volt a napi éneklés: természetesen az egyházi ze-

Az ifjú Miksa császár oktatása. (Weisskunig, 16. század.) Magyar Nemzeti Múzeum (másolat)

ne alkotásait gyakorolták. Az „idegen nyelv” alapjainak az elsajátítása is megkezdődött. A latin nyelvtan és alapszókins elengedhetetlen volt a továbblépéshez. Jól ismerjük a Magyarországon is a leggyakrabban használt Donatus-féle *Grammatika* metodikáját. A bibliafordító Szent Jeromos mestere, Aelius Donatus a IV. században élt Rómában, és két alapvető grammatikai munkája, az *Ars maior* (Nagyobb tankönyv) és az *Ars minor* (Kisebb tankönyv) egészen a 17. századig volt tankönyv (az alapfokú oktatáshoz ez utóbbit használták). A könyvben kérdés-felelet formában latin nyelvtani ismereteket lehetett elsajátítani. A tanulási

után kerülhettek, és jó esetben egyénileg foglalkoztak velük. Az idősebb diákokat bevonták az oktatásba, a kezdőket taníthatták. A tananyag általában megegyezett az iskolákban, természetesen hangsúlyeltolódások lehettek. A világi iskolákban kevesebb egyházi tananyagot hallgathattak a diákok, és az oktató érdeklődése és felkészültsége is befolyásolhatta a tanrendet.

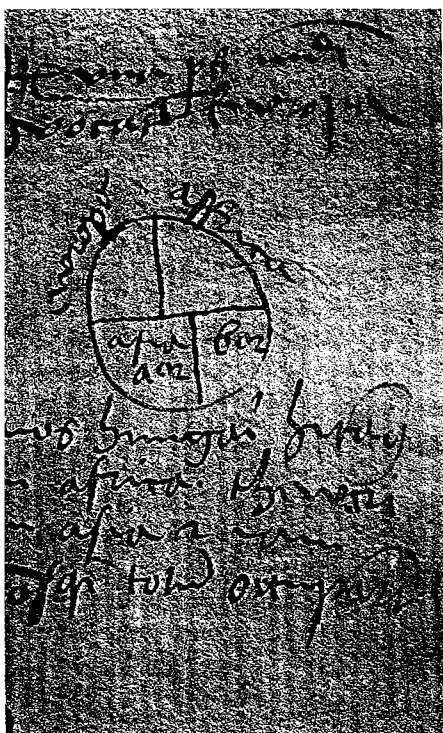
Egy tanuló példáján be is tudjuk mutatni, mit jelentett gyakorlatban az iskolába járás. Szalkai László esztergomi érsek, aki a mohácsi csatában vesztette életét, a sárospataki városi iskolában tanult. Szalkai egy (máté)szalkai iparoscsaládból származott, apja foltozó-varga volt. Szerencsénkre ránk maradt a Szalkai-kódex, ami valójában az iskolai füzetéből összefűzött könyv. A későbbi esztergomi érsek, amikor a füzeteket írta, 14-16 éves lehetett, tehát felső tagozatos. Ekkor már tökéletesen írt, és remekül tudott latinul. Füzetének (ezekből hat maradt meg) tanulmányozásából rekonstruálni tudjuk a sárospataki iskola óráit. Szalkai és társai csillagászatot, naptárszámítást, egészségügyi alapismereteket, zeneelméletet, jogi alapfogalmakat, irodalmat és levélfogalmazást tanultak. Ezzel a tudással a végzős diákok számos helyen el tudtak helyezkedni. Természetesen más tankönyveket is ismerünk: például a korszak legfelkészültebb humanistája, Aeneas Silvius Piccolomini (a későbbi II. Pius pápa) egy remek tankönyvet írt, V. László magyar király nevelését elősegítendő.

A HÁZITANÍTÓ

A 15. században nem csak az iskolákban tanultak az emberek. A szerencsésebbek nevelőt kaptak. Mátyást Sannocki Gergely wielickai plébános oktatatta, tőle tanult meg írni és olvasni, valamint a latin nyelv alapjaival is nála ismerkedett meg. A fegyverforgatás sem maradhatott ki a tananyagból, ezt azonban valószínűleg nem nevelőjétől sajátította el. A Hunyadi-család familiárisai között könnyű lehetett kiváló harcost és jó vívómestert találni.

Adatunk nincsen rá, de kizártnak tartom, hogy Hunyadi János – amikor éppen meglátogatta családját – ne ellenőrizte volna fiai haditudományokban történt előrehaladását, akár egy személyes bemutató keretében. A hagyomány szerint később Vitéz János váradi püspök vette át Mátyás nevelését, ami nem azt jelentette, hogy mindig a tanítványával volt, inkább csak felügyelhette a tananyagot és a diák előremenetelét. Corvin Jánosnak – akit a király örökösének tekintett – már a Bibliotheca Corviniana vezetője, Taddeo Ugoletto lett a tanára. A király arra kérte a parmai humanistát, hogy hasonló tanrendet állítson össze fia-

Hans Krell:
Brandenburgi
György
örgróf
képmása.
1522.
Heilsbronn,
Evangelisch
lutherische
Pfarrkirche

Európa, Ázsia és Afrika rajza
(Szalkai-kódex. Sárospatak, 1489–90.)
Esztergom, Főszékesegyházi Könyvtár

módszer egyszerű volt: be kellett biflázni a szöveget. Az alapfokú tanulmányok megszerzése után a diákok jobban elmélyedhettek a latin grammatika rejtelmeiben, és logikát tanulhattak. A mai fogalmaink szerint ők már az iskola középső tagozatát látogatták. A „felsősök” közé több éves munka

nak, mint neki egykoron Vitéz János. II. Lajos királyt Bornemissza János budai várnagy és pozsonyi ispán, valamint Brandenburgi György örgróf, az uralkodó unokabátyja nevelte. Antonio Surian velencei követ szerint „ő tanítja a királyt lándzsás-lovassági gyakorlatokra, s tanítja más dolgokra is, amelyeket egy kiváló királynak tudnia kell, így nyíllal löni etc.”.

Beatrix és testvére, Eleonóra sem

TANULÁS ÉS MŰVELŐDÉS

panaszkozhatott, hiszen Diomeda Caraffa felügyelte a két aragóniai hercegnő nevelését. Amikor Beatrix Magyarországra indult, a királyné a kezébe kapta azt a munkát, amit Caraffa kifejezetten erre az alkalomra írt, nápolyi dialektusban. Az *Emlékeztető Magyarország fenséges királynéjának* című munkában elsősorban a helyes viselkedésről kap tanácsokat Mátyás felesége, de a könyvecskéből nem hiányoznak a királynéi feladatokra utaló mondatok sem. A királynénak mindenkihez a legnagyobb udvariassággal kell viseltetnie, a hosszú úton Magyarország felé törekedjen arra, hogy a kíséret valamennyi tagjához legyen néhány jó szava. A szerző azon a véleményen

Vívásoktatás. (Weisskunig, 16. század.) Magyar Nemzeti Múzeum (másolat)

volt, hogy az udvariasság olyan adomány, amely nem kerül semmibe. Caraffa azt is megemlíttette, hogy erre a „szerepjátásra” valójában azért van szükség, mert a királyné biztos lehet abban, hogy a legapróbb részletekig őt is megfigyelik. A király nem küldte volna őket ide, „ha nem akart volna előre tájékozódni Felséged természetéről és viselkedéséről, így, mire megérkezik, ura értesülni fog mindenről”. Beatrixnak – a szerző szerint – jól meg kell ismernie Mátyás szokásait és ízlését. Mindig kérdő mondatokkal for-

duljon hozzá, igyekezzen megtudni, mi tetszik és mi nem tetszik neki, hogy kívánságait teljesíteni tudja. Azt is a lelkére kötötte, hogy mindenképpen tanuljon meg magyarul. Hosszasan ecsetelte, hogy Beatrix „feltétlenül tartsa meg a jó kapcsolatát anyósával, aki mindig közvetíthet felséged és a király között”, és gyakran írjon neki levelet. Diodeme Caraffát a korai idealisták nagy alakjának tekinthetjük. Olyan (király)nő csak a képzeletben létezik, amelyet ő elképzelt és leírt.

AZ UDVARI EMBER

A nemesi származású fiatalokat udvarházakban nevelték. Thuróczy János történetíró megemlíttette, hogy amikor elfogták a két Hunyadi fiút, Lászlót és Mátyást, olyanokat is letartóztattak, akiket „János gróf úr gyermekkoruktól neveltetett”. Tudjuk, hogy Bakócz Tamástól sem állt távol a fiatal nemesek támogatása. Bizonyára kezdetben csak előkelő családok sarjait segítette, de később, amikor egyre vagyonosabb és befolyásosabb lett, a bárók is szívesen küldték rezidenciájára fiaikat. Ezt bizonyítja egy 1505-ös irat is. Az oklevél szerint a bárók fiait, akik az érsek mellett és az udvarban tartózkodnak, tiszteletreméltóan és sokoldalúan nevelik. Esztergomban ennek minden bizonnyal volt már hagyománya, hiszen Beatrix 1488 tavaszán így írt Estei Hippolit érseknek: „Küldünk egy énekest is, aki kiválóan alkalmas lesz arra is, hogy a fiukat és az iskolás gyerekeket énekelni tanítsa.” Tudjuk, hogy Hunyadi János is kezdetben különböző uraknál (Ozorai Pipo temesi ispán, Lazarević István szerb despota, a Csákiak, az Újlakiak és Tallóciak) szolgált apródként. A lányok nevelésénél fontos szerepet kapott a család, ott leshették el, mire is lesz majd akkor szükségük, amikor férjhez mennek, és elhagyják otthonukat. A királyi udvarban is számítottak rájuk, más esetben a lányokat a jövődöbéli férj családjához küldték tanulni és alkalmazkodni. Senki nem olvashatta még Baldassare Castiglione munkáját, az *Il Cortegianót* (*Az udvari ember*), hiszen

az csak 1528-ban jelent meg, de Magyarországon is megtaláljuk az udvart mint a társadalmi-politikai és kulturális élet lehetséges szerveződési centrumát.

A TUDÁS HATALOM

Mire is lehetett felhasználni a tanultakat? A szokásjognak megfelelően a 15. századi Magyarországon számos esetben elegendőnek bizonyult, hogy egy vitás ügyben – tanúk előtt – szóban megegyezzenek a résztvevők, és azt mindkét fél kötelező érvényűnek tekintette. Természetesen, ha jónak látták, mindezt írásba is foglaltathatták. Az oklevelek megfellebbezhetetlen jogi erővel rendelkeztek. Akár több száz évre visszamenőleg is bizonyíthattak alapvető birtok- és társadalmi jogokat. Ezért számított katasztrófának, ha egy oklevél eltűnt vagy megsérült, hiszen ezzel megszűnt a bizonyítás lehetősége. Mindennaposnak számított, hogy az új király megválasztása esetén a család megpróbálta az okleveleket megerősíteni. Ami azt jelentette, kérték az uralkodót, hogy az iratokban található birtokviszonyokat valósnak ismerje el. Abban az esetben, ha olyan pecséttel erősítették meg az írást, ami valami ok miatt eltűnt, azonnal azzal fordultak az uralkodóhoz, hogy az új pecséttel erősítse meg régi oklevelüket. 1396-ban, mivel a nikápolyi ütközetben elveszett a nagypecsét, tömegével kérték a kancelláriától, hogy az új pecsét „erejével” érvényesítsék azokat az iratokat, amelyeket még az eltűnt pecséttel pecsételtek meg. A „szóbeli ország” nem tudott meglelni írás nélkül. A mindennapi életben igen, de voltak olyan feladatok, ahol ismerni kellett a betűvetést. A közjegyzők, a jegyzők, az írnokok, a bírósági alkalmazottak, a levéltárosok, a számadáskönyveket adminisztrálók írástudás nélkül nem kaphattak állást. Ugyanez vonatkozik a városi adminisztrációban dolgozókra is, és a kereskedők nagy részének is érteni kellett – legalábbis alapszinten – a betűkhöz. Büszkén jelenthetjük ki: királyaink tudtak írni, ez valamennyi 15. századi uralkodónkra igaz. Szép

számban ismerünk olyan okleveleket, ahol az uralkodó saját kezű aláírásával (*manu propria*) erősítette meg az iratot, legyen az Zsigmond, I. Albert, V. László, Mátyás és Beatrix, vagy II. Ulászló. A főpapoknál is hasonló a helyzet; a báróknál nem tudjuk pontosan, de a nevüket biztosan le tudták írni, ezt bizonyítják azok az országos ügyben született oklevelek, melyek végén megtaláljuk a *manu propria* írásokat, valamint azok a dokumentumok, amelyek végén némelyikük kézjegyét adta a megerősítéshez. Ezekből azonban az írástudás mélységét nem lehet felmérni, és mivel csak ritkán és keveset kellett írniuk, nem sok alkalom maradt a gyakorlásra. Ennek ellenére nem kizárt, hogy a nemesség felső rétegének nem okozott nehézséget az írás. James Yonge dublini közjegyző, amikor Tar Lőrinc 1411 decemberének utolsó napjaiban megjelent nála, hogy elmondja a Szent Patrik-purgatóriumban tett zárandoklásának az okát, megjegyezte, hogy a magyar utazó saját kezűleg írta le a történetet. Az egyik legműveltebb magyar nemes Himfi Benedek bán volt, aki 1343 és 1380 között szerepel a forrásokban. Részt vett I. (Nagy) Lajos király itáliai hadjárataiban, diplomáciai feladatokat látott el, számos megye ispáni tisztségét is viselte.

Himfi családjával és ismerőseivel latinul levelezett, kápolnát alapított, fedezte a Ferenc- és Domonkos-rendi káptalani gyűlés költségeit. Tudva, hogy ez csak egy példa, de arra jó, hogy ne általánosítsunk: se pro, se kontra. És ebben a szellemben érdemes olvasni a következő mondatokat is. A nemesség döntő részét nem érintette meg a tudomány; minél alacsonyabb lépcsőjén állt a nemesi társadalomnak, annál nagyobb lehetett az írástudatlanok aránya. Az egyházban is hasonló lehetett a helyzet, de természetesen a klerikusok közül sokkal többen tudtak írni. A jobbágyok között volt a legalacsonyabb az iskolázottság foka, de tudunk olyan esetekről – elsősorban mezővárosokból –, hogy közülük is akadt, aki ismerte a betűvetést. A latin nyelv egyeduralma a hivatali ügyintézésben még megkérdőjelezhetetlen volt, de néhány magánlevelet már magyar nyelven is írtak. Az első olyan levél, amelynek teljes szövege magyarul íródott, Mátyás uralkodásának utolsó éveiből maradt ránk. Corvin János 1502-ben így fejezett be egy oklevelet: „Janoss herczeg keze Jrassa”. Ezzel nemcsak azt bizonyította, hogy a király fia tudott írni, hanem arra is jó példa, hogy a magyar nyelvű írásbeliség lassan elterjedőben volt.

II 4 333 4 III 7 39 765 456 213 39

– A TITKOSÍRÁS

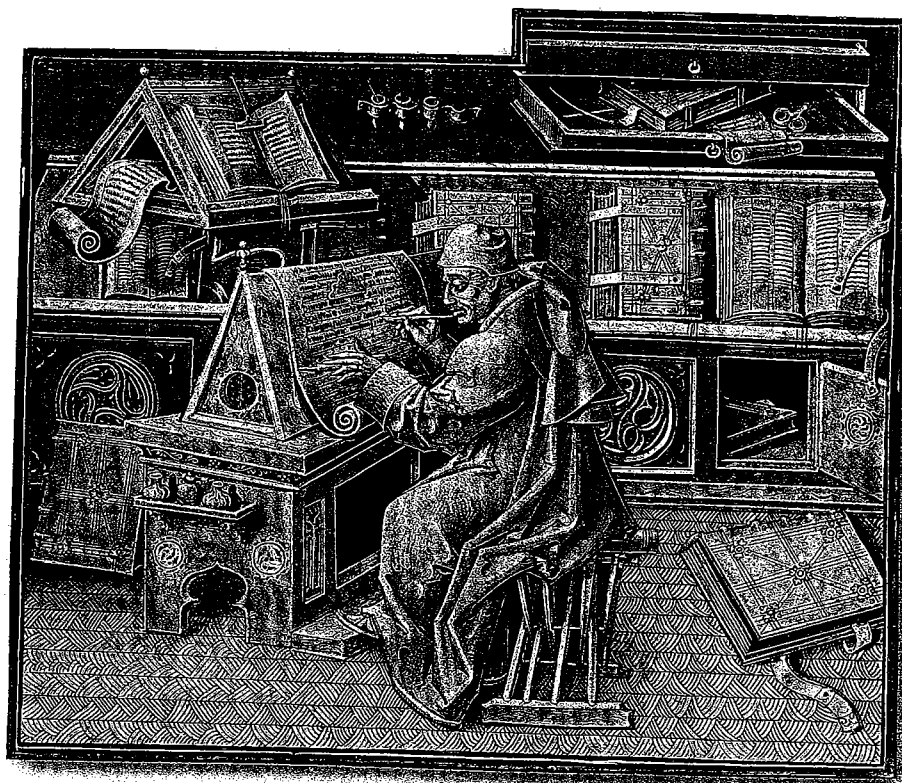
II III 9 8 657 54 8 56 333 III 54 555 22 4 22 III 2 I II III 456 II 125 65 II 39 890 125 213 8 4 II
III 4 333 4 III 7 39 765 456 213 39 4. 39 890 213 99 7 39 22 39 22 4 5 22 125 II 99 22 2 657 22 87
4 987 39 III 576 8 98 39 213 4 333 39 333 39 99 22 456 87 9 III. 8 22 2 4 54 5 5 39 890 54 456 39
890 213 99 III 991 56 7 4 II 8 III II 8 99 II 890 4 II III. 333 8 I 22 125 8 22 555 22 8 22 III 22
4 4 II 8 213 8 125 333 657 22 456 456 II 456 213 5 II 125 987 39 99 333 8 213 125 991 5 II 125 333
39. 22 8 8 22 125 4 987 4 5 22 125 555 22 8 22 99, 23 III 125 22 99 65 II 2 I 4 II III 39 890 991 III
54 890 54 III 22 4, 987 39 22 890 987 456 4 II 4 333 4 III 7 39 765 456 213 39, 125 22 99 III 54
125 125 I 25 7 8 555 II 39 99 213 125 I. 987 39 II 555 987 2 987 125 22 2 I 125 II 2 I 4 333 4 7 III:
II 4 333 4 III 7 39 765 456 213 39 39 II 8 4 333 4 III 7 39 56 7 8 2 7 III II 4 4 333 4 III 7 8 4 II
III. 113 8 56: III 7 456 555 333 125 87 213 125 7 39 125 22 99 8 22 39 890 III 333 456 213 8 I.

y=I g=2 t=4 b=5 o=7 l=8 ü=9 a=I I e=22 ő=23 ű=25 s=39 ö=54 d=56 h=65 w=78 j=87 c=98
m=99 x=99 k=III p=III n=125 á=213 i=333 r=456 v=555 u= 576 f=657 ú= 723 í=765 z=890
q=897 é=987 ó=991

TANULÁS ÉS MŰVELŐDÉS

A KIRÁLYI KÖNYVEK

Az uralkodói adományleveleket a királyi könyvekbe (*liber regius*) másolták be, és ha a birtokos szükségesnek tartotta, hogy az új király átírásával és pecsétjével is újból megerősítse azt, vagy egy másik oklevélre volt szüksége, akkor a királyi kancelláriában – természetesen pénzért – megkapta a régi-új iratot. 1519 decemberében Ruszkai Dobó Ferenc II. Lajos udvarához fordult, hogy Mátyás egy 1468-ban kiállított oklevelét írják át neki. Az iratot a királyi könyv 274. lapján meg is találták, és annak ellenére, hogy annak tartalma nem a Ruszkai Dobók birtokairól szól, megkapta az átírást. Az okleveleket nemcsak a királyi könyvekbe, hanem egy regisztrumkötetbe is belefoglalták. Persze, felmerülhet a kérdés: ha bemásolták az uralkodói adományokat a királyi könyvekbe, akkor miért is beszélünk forráshiányról. Ennek egyszerű oka van: 1526-ban, amikor megérkezett Budára a mohácsi csata híre, a királyné Pozsonyba menekült, és „kincseinek és ingóságainak nagy részét a Dunán szállították utána”. Feltehetőleg a királyi

Jean Miélot lille-i kanonok és Jó Fülöp burgundi herceg titkára fordítás közben. 15. század. Párizs, Bibliothèque Nationale

kincstárát és a levéltárat is hajóra rakták, de azok Esztergom környékén elsüllyedhettek. Brodarics István történész szerint a hajókban, „valamint a budai polgárok vagyonában is Orbánc András esztergomi várkapitány tett némi kárt, de mégis messze eltávolodik az igazságtól ennek leírásában az író, aki a könnyűkatonaságunkat is, kiket huszároknak neveznek, azzal vádolja, hogy a királyné udvarhölgyeivel szemben illetlenül viselkedtek, s csúfságra azoknak papucsában ugráltak”. Abban az esetben, ha ez a helyes kis jelenet – Johannes Cuspinianus császári követ szerint ez valóban megtörtént – szerepet játszott abban, hogy a hajók és a levéltár is elsüllyedt, akkor a magyar huszárokat nyugodtan tekinthetjük a modern magyar levéltárügy megeremtőinek, hiszen pillanatok alatt megoldották a királyi archívum selejtezési problémáit, igaz, egy kicsit túllőttek a célon. Más elképzelések szerint 1526-ban nem volt elegendő idő elszállítani a könyveket, ezek inkább 1541-ben, Buda második elfoglalása után pusztulhattak csak el. Az akadémikusi vitához egy apró

Az okleveleket a legtöbb esetben pergamenre írták. Ez simára kidolgozott állatbőr volt, leggyakrabban juh-, kecske- és borjú-, néha esetleg kutyabőr. A 17–18. században pejoratív értelemben „kutyabőrnek” kezdték hívni a nemesi leveleket. Habár az is lehet, hogy kezdetben éppen a kutyabőrpergamen ritkasága és kiváló minősége miatt különböztették meg ezt a típusú oklevélanyagot. A 15. században az oklevelekhez elsősorban már papírt használtak. Általában ferdére vágott hegyű lúdtollal írtak, és hogy ne pacázzanak, kréaport is szórtak a pergamenre és a papírra. A leggyakrabban fekete és piros tintát használtak, ez általában réz- vagy vasgálicból, azaz szulfátból, apróra tört gubacsból, vitriolból, azaz kénsavból, arab mézgából (gumi arabicum) és esővízből készülhetett. Ehhez gyakran önthettek még ecetet, bort vagy sört.

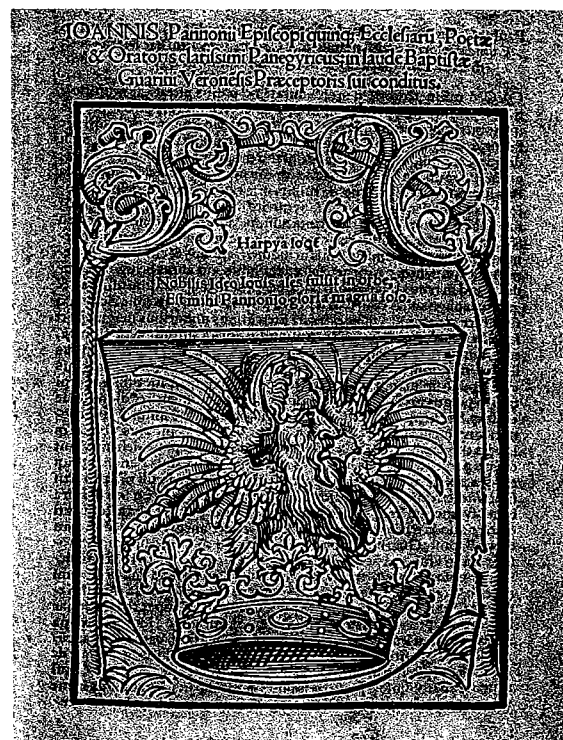
Id. Lucas Cranach: Johannes Cuspinianus arképe. 1502. Winterthur, Sammlung Oskar Reinhart „Am Römerholz

észrevételt fűznék: a levéltáros abszolút gyakorlati emberré válik, ha az iratokról van szó. Veszélyben a levéltár? Azonnal cselekszik: hajóra vagy öszvérre rakja a köteteket, és az első között hagyja el a veszélyes területet. Én már csak ezért is 1526-ra voksolok. A levéltáros az egyik legfontosabb foglalkozás, a múlt értékeinek alulfizetett őre. Aki nem hiszi, emlékezzen vissza az 1990-es évek elejének Magyarországra. Ki kereste ki a kárpótláshoz szükséges iratokat? Ki fogja megkeresni a nyugdíjhoz még hiányzó éveket? Ki az, aki folyamatosan azért harcol, hogy az iratok – a történelmünk – ne istállókba kerüljenek, hanem megfelelő körülmények közé? Ki az, aki azon töri a fejét, hogy az e-mail korszakában miként lehetne az elektronikus levelet archiválni? Senkit ne tévesszen meg a csend, ami körülöttük van. Ők tudják a legjobban, akármi is történik a világban, egy bizonyos: az egy másodperce leírt irat megkezdte hosszú és kalandos útját, hogy egyszer megnyugodva levéltárává érjen, és bekerüljön egy archívumba. Feltéve, ha a huszárok is úgy akarják.

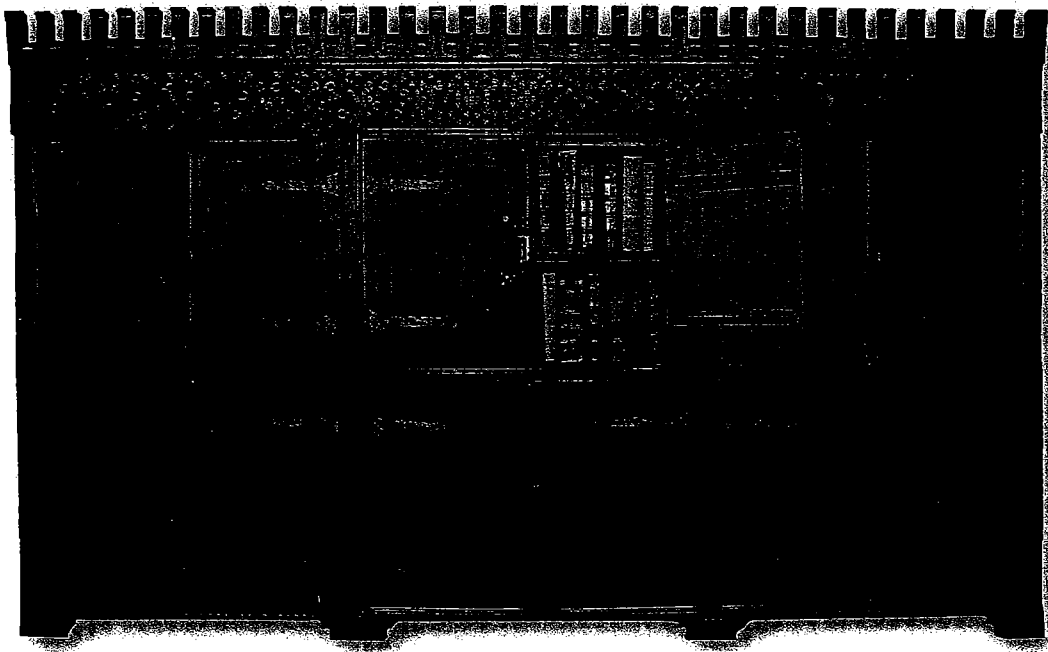
A 15. században a könyvhasználatra sokkal több adatunk van, mint az írás és olvasástudásra. Királyaink gyűjtötték a könyveket, és olvasták is azokat. Zsigmondról tudjuk, hogy egy könyvet kölcsön adott, és azt 1437-ben vissza szeretne volna kapni. A történet érdekessége, hogy egy koránról volt szó. V. László 1453-ban Borso d'Este ferrarai hercegtől (1450–1471) kért két történelmi munkát. A király indoka az volt, hogy mivel még nagyon fiatal, ezekből szeretne tanulni. Mátyás könyvtáráról tudunk a legtöbbet. A Bibliotheca Corviniana szisztematikus gyűjtése már az 1460-as évek elején megkezdődött. Első könyvtárosa, Galeotto Marzio is ekkor érkezik Budára. Őt 1471-ben Taddeo Ugoletto, a parmai humanista váltja fel. A könyvgyűjtésben Mátyás is részt vett. Nemcsak kifizette a kódexek árát, hanem számos levelet is írt, ha valamilyen tudományos munkát meg szeretett volna szerezni könyvtára számára. Több alkalommal kérte a nürnbergi

tanácsot, hogy Johannes Regiomontanus csillagász könyvtárát és műszereit is adják neki. Nem lehetnek kétségeink, hogy a Vitéz János-féle összeesküvés (1471) után Taddeo Ugoletónak hirtelen sok dolga támadt. Janus Pannonius pécsi püspök könyvtárát beolvastották a Bibliotheca Corviniába, ahol a király halálakor legalább 2000–2500 kötetet őriztek, de ebből sajnos csak alig valamivel több mint kétszáz kódex sorsáról tudunk. A leírások szerint az egyik teremben a görög és keleti könyveket, míg a másikban a latin auktorok munkáit őrizték. Mindegyiket szép borító fedte, és ezeken jelezték, milyen tudománnyal foglalkoznak a kötetben található szerzők. Mátyás könyvtáránál nagyobb Európában csak a pápák dicsekedhettek. A Bibliotheca Corvinianáról a korabeli tudósok nagy elismeréssel beszéltek. Budán talán csak egy ember: Hess András nem örült Mátyás király szenvedélyének. Hess 1473-ban valami új dologgal, a könyvnyomtatással próbálkozott Budán, de mivel senki sem támogatta, be kellett zárnia vállalkozását. Az igazsághoz az is hozzátartozik, hogy a magyar király politikai röpiratokat szívesen nyomtatott ki, de úgy tűnik, a könyvtár esetében ekkor az esztétika még felülírta a haladást.

Az első Janus Pannonius-kiadás
(*Panegyricus in laudem
Baptistae Guarini
Veronensis*) címlapja. Bécs, 1512.
Országos Széchényi Könyvtár

A bártfai könyvesszekerény.
1480 körül.
Magyar Nemzeti Múzeum

TANULÁS ÉS MŰVELŐDÉS

AZ OLVASÓ NÉP

Az egyházi végrendeletekben jobban „elfogadjuk”, hogy könyveket hagynak örökül, hiszen azt gondoljuk, hogy ez nem más, mint a papi imázs elengedhetetlen része. Ezt a kortársak is így tarthatták, de Frangepán Márton vegliái, zenggi és modrusi ispán mindenképpen. 1468-ban a Tersác birtokához tartozó Szűz Mária-kolostort a ferenceseknek adta és fenntartását számos adománnyal segítette, többek között azért, hogy könyveket vehessenek. Tudva, hogy a könyv tulajdonlása még nem azt jelenti, hogy olvasgatják is, a nemesek esetében felül kellett vizsgálni a rend negatív műveltségére vonatkozó általánosításokat. A végrendeleteik között számos alkalommal találunk utalást könyvre, még olyan esetben is, amikor ezt nem is feltételezték. Bátori Tamás 1444-ben a szentmiklósi egyháznak egy könyvet hagyott, amit ő másoltatott le egy éppen Nagyváradon tartózkodó pénzverdei vésővel. A példákat sokáig lehetne sorolni. Igazságot nem fogunk tudni tenni: csak benyomásaink lehetnek a műveltségi szintről, a véletlenszerűen ránk maradt adatokból nem lehet érdemben az írás- és olvasástudásra következtetni. Mert aki azt olvassa, hogy 1451-ben a kolozsmonostori apát azért adja át egyik birtokának tizedét a nemes származású Indali Gergelynek, mert az lemásolta a Jób könyvéről szóló fej-

tegetéseket, örül és büszke, de ha arra gondol, hogy Bátori Miklós váci püspököt a főurak azért csúfolták, mert – Mátyás kihallgatására várva – az időt szívtetvéen olvasott, annak utólag is elmegy a kedve az egész országtól.

LOQUERISNE LATINE?

Már a 15. században is fontosnak tartották az idegennyelv-tudást; a korszak angolja, a latin nemcsak közvetítő, hanem a magyarországi hivatalos írásbeliség nyelve is volt. Városainkban ez utóbbira a németet is használták. Magyarul csak beszéltek, és néhány szót alkalmanként bele-bele csempészték az iratokba, és a 15. században született is néhány magyar nyelvű levél, de az anyanyelvi írás még jócskán váratott magára. Azt tudjuk, hogy Zsigmond latinul, németül, csehül, franciául, olaszul, magyarul és feltehetőleg lengyelül beszélt. Az 1356-os német aranybulla is megkívánta a négy világi választófejedelemtől, hogy fiaikat, hét- és tizenéves koruk között, latinul, olaszul és egy szláv nyelven taníttassák. Zsigmond nyelvtudásának szintjét nem ismerjük minden esetben; arra van adat, hogy 1387-ben egy latin nyelven folyó kihallgatás alatt, amikor a király velencei követekkel Mária kiszabadításáról tárgyalt, Alsáni Bálint pécsi püspökhöz fordult, és arra kérte, hogy folytassa a beszélgetést, mert ő nem tudja magát irodalmian

kifejezni. Mátyás latinul, németül, olaszul és csehül is társalgott. V. László és I. Albert a német mellett a latint, míg II. Ulászló a lengyelt és a csehet, valamint a magyart is ismerte. II. Lajosról azt írták, hogy a magyar mellett a latint, a csehet és a németet használta, és az olasz vulgáris nyelvet is beszélte. A püspökök és az egyház vezetőrétegéhez tartozók a latint ismerték, értették és beszéltek is, de ezt az alsópapság valamennyi képviselőjére nem mondhatjuk el. A bárók nyelvi felkészültségéről az utókor általában nagyon rossz véleménnyel van. Minden bizonnyal ennek reális okai is lehetnek, de az általánosítás ebben az esetben sem takarja a teljes igazságot. 1431-ben Milánóban azt írták, hogy a Zsigmond kíséretében ott tartózkodó magyar bárókhoz nem kell tolmácsot vinni, mert jól beszélnek latinul. Ez talán azért sem meglepő, mert a magyar politikai vezetőréteg olyan sokat utazott a császárral, hogy rá lettek kényszerítve a nyelvtanulásra. Tanulságos Hencelfi István királyi jogügyigazgató egyik levele. Ebben arra kéri Selmechánya jegyzőjét, hogy szerezzen szállást a városban nővére fiának, akit azért akarnak oda küldeni, hogy megtanuljon németül és latinul. A zsoldosoknak beszélni kellett a konyhalatint, és ez vonatkozik Toldi Miklósról is. Az Alba Societatis alvezéréként valamilyen szinten kommunikálnia kellett Hugo Mortimer angol kapitánnyal, és nem gondolnám, hogy mindezt magyarul vagy angolul tette. A legjobban a diplomaták és az egyetemi hallgatók ismerhették a nyelvet. Werbőczyről mondják, hogy amikor 1519. március 23-án Leonardo Loredano dózse fogadta a magyar követséget, akkor magyarul beszélt Velence első emberéhez. Ez így igaz, de nem azért, mert nem tudott latinul, hanem mert a korabeli diplomáciai szokásoknak megfelelően beszédét anyanyelvén kezdte el, és utána latinra váltott, amit kiválóan beszélt. Aki nem hiszi, olvassa el a *Hármaskönyvet (Tripartitum)*, és lehetőleg ne a bilingvis változatot.

Mátyás könyvtárába elsősorban történeti munkák, filozófiai írások és egyháziatyák könyveit vásárolták. Budán másológyműhely is működött, de elsősorban kész köteteket gyűjtöttek. A legszebb kódexek 1485 után készültek, elsősorban Itáliában. Mátyásnak dolgozott a világhírű Ambrogio de Predis vagy a firenzei Francesco Cherico is. A budai műhelyben tevékenykedett 1480 és 1482 között Francesco Roselli, aki Sandro Botticelli rajzait metszette rézbe, és a sienai dóm liturgikus könyveit is illusztrálta. Corvin Jánosra nagy hatással lehetett apja könyvtára. 1490. június 16-án, amikor az országnagyok szerződést kötöttek vele, hogy abban az esetben, ha nem ő lesz Magyarország királya, milyen címet, birtokokat, jogokat és bevételeket kapna, az egyezség végén külön kiemelik, hogy Mátyás könyvtárát is átadja. Corvin mindezt csak úgy fogadta el, ha saját használatára alkalmanként kivehet könyveket. A Jagelló-korban tovább működött a könyvtár, a beszerzések azonban lassan elmaradtak. Pierre Choqué szerint 1502-ben a könyvtárban két-háromszáz latin, görög és magyar nyelven írt, többnyire történelmi vonatkozású könyvet őriztek. Jakob Ziegler a corvinák asztronómiai kötetait tanulmányozta. A landaui csillagász Szalkai László váci püspök, királyi kancellár szolgálatában állt, és a corvinák felügyeletével bízták meg. 1519-ben a korszak tudományosságának egyik fontos alakja, Celio Calcagnini, a híres ferrarai filozófus, csillagász, orvos és matematikus kért egy görög nyelvű Ptolemaiosz-kódexet Budáról. Calcagnini akkor éppen Egerben tartózkodott, és dicséretére legyen mondva, igazi tudósként nem szegte kedvét, ha valamit nem talált: könyvtárközi kölcsönzéssel megszerezte azt.

SPRECHEN SIE MAGYAR?

Rotenburgi János deák 1421-ben érkezett Magyarországra Zsigmond király kíséretével. Budán magyarul kezdett tanulni, és lejegyezte a számára legfontosabb magyar szavakat, azokat latin és német magyarázatokkal látva el. A „Villám Magyar” tankönyvben a német fül és helyesírás dominál, de még sem torzítja el annyira a magyar szavakat, mint kortársai. Elsősorban az élelmiszerek, a ruhák, a fegyverek neve, az evésre, mosásra és egyéb testi szükségletekre, valamint a rokonságra vonatkozó szavak érdekelték. Rekonstruáltam egy beszélgetést, amit a kis könyv segítségével már 1421-ben is le lehetett bonyolítani.

Első szín: Buda városa előtt

Melic assigas wt budara

(Melyik az igazi út Budára?)

Hunnet ius

(Honnét jössz?)

He ember hee halgass

(Hé ember, hé hallgass!)

Phecum hugodat

(Fékom húgodat!)

Második szín: Egy budai kocsmában

Hol vret

(Hol urad?)

Bassnement

(Bassnement.)

Culczer ette kynyer ette bart

(Kulcsár, adj te kenyér, adj te bort!)

Necket lolok

(Neked szólok!)

Wagene bor

(Vagyon-e bor?)

Sakacz ette hust

(Szakács, adj te húst!)

Ennec minewe

(Ennek mi neve?)

Schaffarinna ette pyczat

(Safarina, adj te pyczat!)

Harmadik szín: Safarina szobája

Ackarode fasot

(Akarod-e fasot?)

Wegd ennekem yt scherut

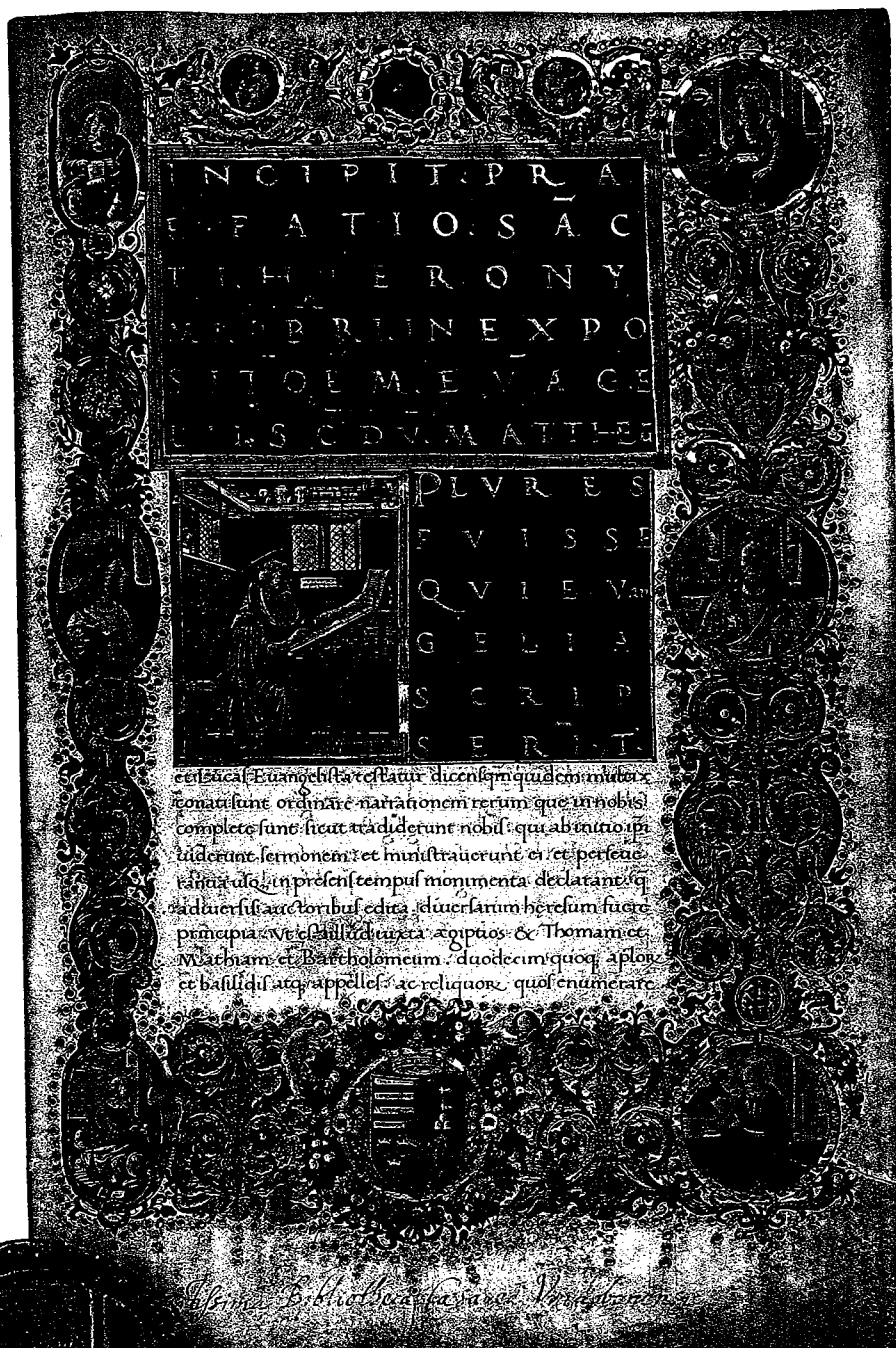
(Vegyél énnekem egy sarut!)

Heg eb anyadat

(Meg eb anyádat!)

Assen musschet Inggemet

(Asszony, mossad ingemet!)

*A Hieronymus-kódex
a Corvina
Könyvtárból.
1488. Bécs,
Österreichische
Nationalbibliothek*

TUDÓSOK BUDÁN

Milyen is egy humanista tudós? Természetesen aszkéta, aki egész nap a könyvtárban ül. Könyveket ír, és nem érdekli a külvilág, legfeljebb csak akkor emeli fel a fejét, amikor jóleső érzéssel megállapítja: ezt a görög mondatot sokkal szebben fordítottam, mint ... (A kipontozott rész helyére mindenki odagondolhat valakit.) Budán a neo-

TANULÁS ÉS MŰVELŐDÉS

[illegible][illegible]

Finis Bude Anno dñi M. CCCC. LXXIII.
in vigilia penthecostes: per Andrea Hek.

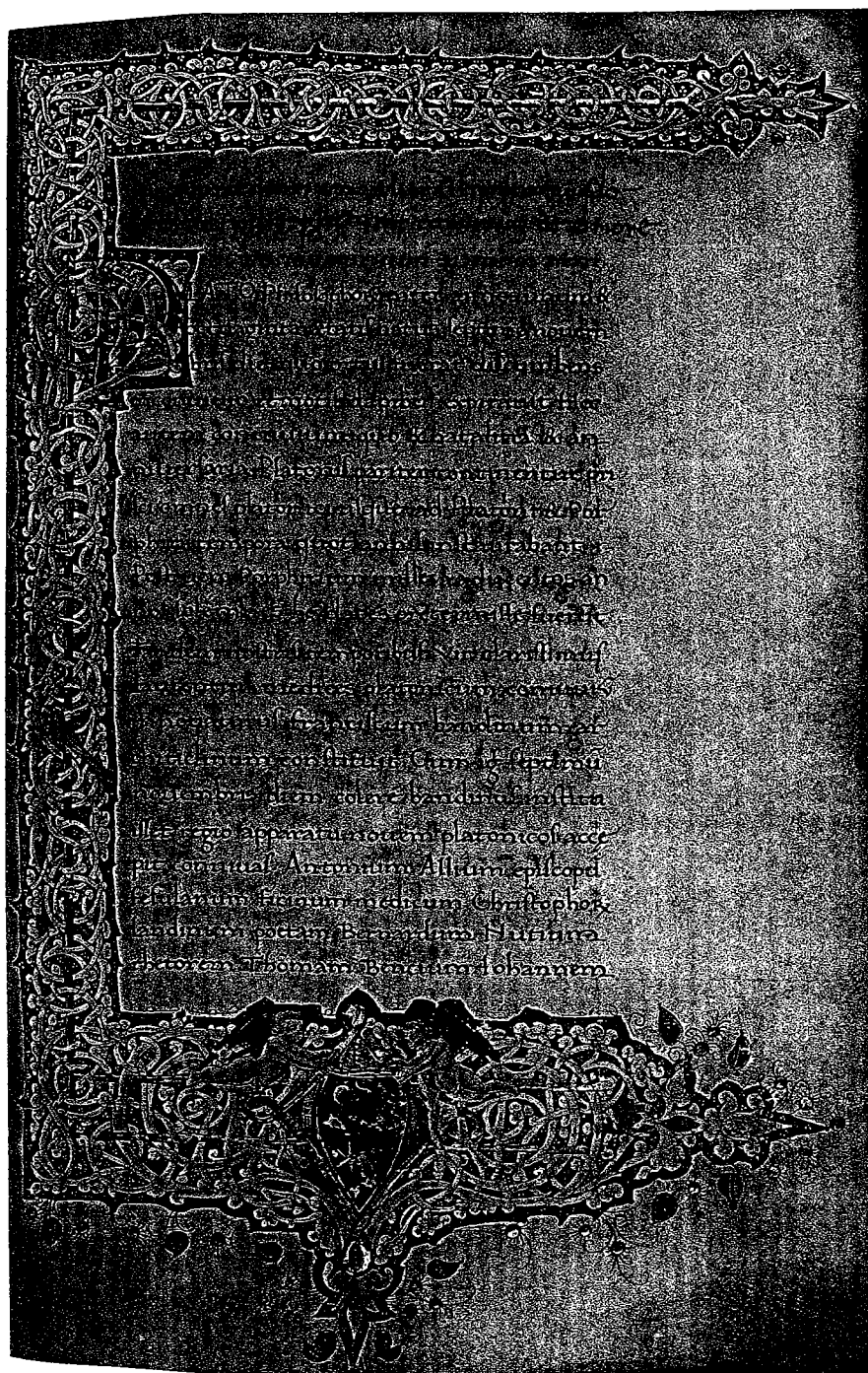
**Hess András 1473-ban Budán
nyomtatott krónikájának utolsó lapja.**
Országos Széchényi Könyvtár

platonista Francesco Bandini megérkezésével egy kicsit változott a helyzet, aki 1476-ban Mátyás menyasszonya kíséretével került Magyarországra, és a király haláláig a fővárosban is élt. Döntő szerepe volt abban, hogy a budai udvarban a humanista symposionrendezvények rendszeressé váltak. A firenzei humanisták Lorenzo de' Medici részvételével és támogatásával minden évben symposionnal ünnepelték meg november 7-én, Platón születésének – és egyben halálának is – a napját. Erre Magyarországon is sort kerítettek, nem tudva, hogy lesz még olyan idő, amikor nemcsak a tudósok, hanem az egész ország is ünnepelni fogja ezt a jelesnek mondott napot. Azt gondo-

A Philostratus-kódex első címlapja.
1487–1490. Országos Széchényi Könyvtár

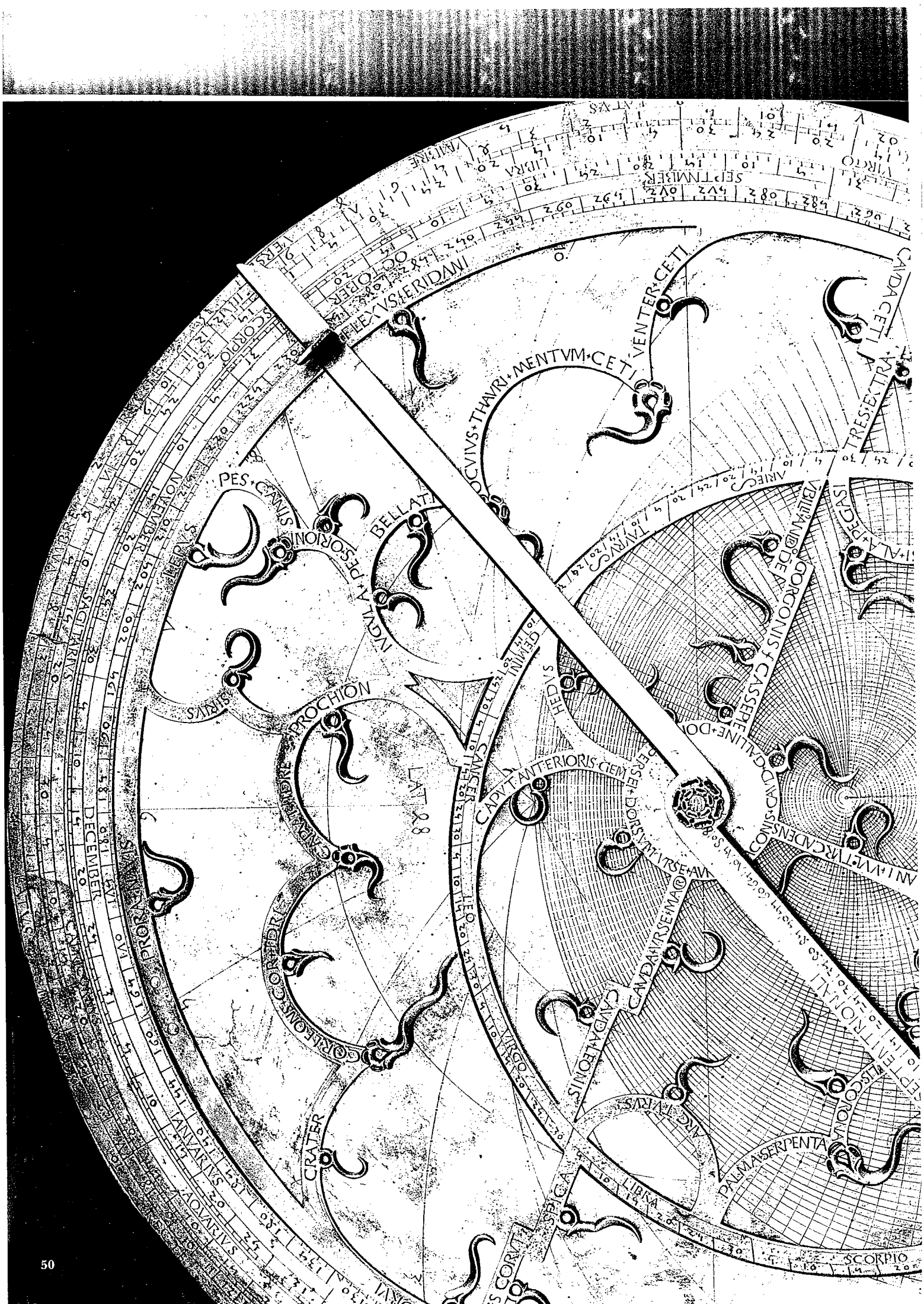
om, akár görög *symposion*t tartottak (jelentése: „együtt inni”), akár latin *convivium*ot (jelentése: „együtt enni”), a tudományos kérdések megtárgyalása oha nem maradt el. A budai szellemi csoportba olyanok tartoztak, mint /áradi Péter kalocsai érsek, Garázda Péter, aki Ferrarában, Firenzében és Padovában járt egyetemre, a szintén oszkán humanista, Callimachus Exoniensis (Filippo Buonaccorsi), aki lengyel király követeként tartózkodott Budán, vagy Ilkusz Márton (Martin z Olkusza) lengyel matematikus és csillagász. Galeotto Marzio beszámolt egy esztergomi pseudo-symposionról, amire jóval Francesco Baldini értekezése előtt került sor. Ezen Mátyáson kívül jelen volt Vitéz János esztergomi érsek, Janus Pannonius pécsi püspök, Gúz János, Galeotto Marzio, valamint az érsek vendége, a szicíliai származású Giovanni Gatti domonkos szerzetes. Ez utóbbi azt állította magáról, hogy minden teológiai kételyt meg tud oldani. A beszélgetés a vacsora mellett folyt, „a magyaroknál ugyanis rengeteg az étel és az innivaló a lakomán, és sokféle bort is szoktak inni”. Na, itt van bajban a történész! Görög *symposion*t vagy latin *convivium*ot tartottak-e Esztergomban? Egyben biztosak lehetünk, a magyar király szellemileg az asztal alá alázta a domonkos szerzetest. A vacsora alatt Mátyás arról elmélkedett, hogy Krisztus „Pétert és Jánost szerette legjobban az apostolok közül, de nem egyenlő mértékkel mérte érdemeiket. A pápaság legfőbb méltóságával tüntette ki Pétert, aki pedig otthagya és megtagadta, és esküvel erősítette, hogy nem ismeri. Jánosnak, aki mindhalálig hűséges maradt, sem fölkelt néptől, sem a haláltól való félelmében el nem tántorodott tőle, sem jutalom, sem pedig dicőség nem jutott.” Ne foglalkozzunk Gatti válaszával, aki csak annyit tudott mondani, hogy az isteni titkok okát semmiképpen sem helyes firtatni. Ellenben a magyar király megadta a választ a kérdésre. „Péter, aki átélte már az ölelés hevesességét, kitapasztalta az

Marsilio Ficino Commentarium in Convivium Platonis, de amore című műve Janus Pannoniusnak ajánlott példánya.
1468. Bécs, Nationalbibliothek

ember törekény voltát és a gyönyörvágó rohamait (volt ugyanis felesége), könnyebben megengyhül a szenvedélyekbe bonyolódott bűnösök iránt.” János ellenben, „aki soha nem érezte

a vágy simogatását és erejét”, nem azt gondolta volna, hogy esendőségből vétkeznek, hanem hogy gonoszságból. „Tehát igen fontos oka volt, hogy Péter lett az egyház feje, és nem János.” Nem tudom, hogy a teológusok elfogadják-e Mátyás megállapítását, de az asztaltársaságban a király éleselméjűsége mély nyomot hagyott.

ÜNNEPEK ÉS HÉTKÖZNAPOK

Az élet alaphelyzeteire az emberi reakciók nem sokat változnak.

*A 15. század embere is örült a gyereke születésekor,
bánkódott és sírt, amikor valaki végleg elment az életéből.
Meghatódott az esküvő napján, lázadt, ha igazságtalanság érte
és ha kell gyilkolt is. Szeretett és gyűlölt, és jobban akart élni,
mint szülei. Mást tartottak fontosnak, mint mi, mert az életük
is más volt. Az ünnepek és hétköznapiak,*

*a mindennapi élet összegzése
csak részletekre tud rávilágítani, de ennek ellenére
nehéz az általánosítást elkerülni, mert az oklevelek nagy része
elpusztult, csak néhány krónika maradt ránk,
kevés volt a költő, a föld alatt pedig még hosszú ideig
ott maradnak a tárgyi emlékek, csak arra várva,
hogy szakavatott régészek kiderítsék:
mit is mondhatnának
egykori mindennapjainkról a leletek.*

*Bécsi mester: Ilkusz Márton (Mátyás
udvari csillagásza) asztrolábiuma.
1486. Krakkó, Muzeum
Uniwersytetu Jagiellońskiego*

ÜNNEPEK ÉS HÉTKÖZNAPOK

Keresztjáró napi körmenet.

(„E” iniciálé, Mátvás-graduale. 1480–1490.)
Országos Széchényi Könyvtár

EGYHÁZI ÜNNEPEINK

A 15. század emberének életét szoros keretbe fogták az egyházi ünnepek és az ehhez kapcsolódó szokások. A középkori emberek vallásossága legjobban az ünnepeken nyilvánult meg, de a régészeti emlékek arra is rámutatnak, hogy életükből a babonák sem hiányozhattak. A Szatmár megyei Csarodán, a templom ásatásánál egy csecsemő nyakában amulettet találtak, de elsősorban apróbb kegytárgyak, szobrocskák és zarándokjelvények kerülnek elő a sírokból. A 15. századi ember mélyen vallásos volt. Természetesen ez mindenkinél mást és mást jelenthetett, de templomba jártak, imádkoztak és hitték Istent. Sebastiano Zuscignan velencei követ a magyarokról 1503-ban azt írta: „Mikor hadba szállnak, és harcba indulnak, meggyónnak egymásnak, és az egyik közülük beszédet mond, és mindannyian háromszor kiáltják: Jézus!” Magyarországon – mint a keresztény világban mindenütt –

a mise jelentette a legnagyobb összetartó erőt, és nemcsak a hitéletben, hanem a mindennapokban is. A vasárnapi istentisztelet különös jelentőséggel bírt, mert itt gyakorlatilag mindenki megjelent, a fontosabb ügyeket be tudták jelenteni, és ha kellett, a közösséget érintő problémákat is meg lehetett beszélni. A misét latinul tartották, de természetesen bizonyos részeket a hallgatóság anyanyelvén kellett elmondani. Sajnos nem tudjuk, mit is értett Bertrandon de la Brocquière azon, amikor Szegedről többek között azt is megjegyezte, hogy a ferencesek szép templomában istentiszteletet hallgatott, amely egy kicsit magyaros volt. 1502-ben Pierre Choqué is említést tett egy szláv miséről, amit Anne de Foix mondatott és hallgatott, amikor elindult Zenggből Szlavónián keresztül, de ebben az esetben is csak sejteink lehetnek, milyen istentiszteleten is vett rész Magyarország leendő királynéja.

A mindennapok vallási életét a katolikus egyház által megkövetelt normarendszerek szigorú keretbe foglalták, de a gyakorlatban ezek az elvárások minden bizonnyal másképpen működtek. A vallási viselkedést nehéz rekonstruálni, de szerencsére a Vatikáni Könyvtárban őriznek egy roppant érdekes jegyzőkönyvet, amelynek segítségével betekintést nyerhetünk egy vallási közösség életébe, és nem apró töredékek alapján, több helyről kell összegyűjteni az adatokat. 1517-ben a körmendi ágostonos szerzetesek ellen a város földesura, Bakócz Tamás esztergomi érsek, botrányos életükre hivatkozva, vizsgálatot indított. Ennek eredményeként el kellett hagyniuk kolostorukat, és helyükre obszerváns ferencesek érkeztek. Az előzőtt ágostonosok a Szentszékhez fellebbeztek, és 1518-ban Róma kivizsgálta az ügyet, de a Körmenten kihallgatott 49 tanúvallomás után sem változott a helyzet: az ágostonos szerzetesek nem térhettek vissza. A jegyzőkönyvből kiszűrhető, hogy a hívek rendszeresen jártak misére, zsolozsmára, és a gyónást és az áldozást sem hanyagolták el. Plébánosukat eltartották, a kötelező természet- és pénzbeli adományok mellett önként és bőkezűen adakoztak lelkipásztoruknak. A polgárok gyermekei a plébánia közelében álló iskolában sajátíthatták el az alapfokú tudást. A harang szava jelentette számukra az idő múlását; a templomnak gondnoka volt, aki a vagyona felügyelt. A körmendi közösség tagjai elégedetlenek voltak az ágostonosokkal, és ennek hangot is adtak, hiszen felelősséggel viseltettek az egyháziakkal szemben. Azt még elnézték, hogy az egyházi előírásokkal ellentétben a szerzetesek kocs máztak, de azt már nem hagyhatták szó nélkül, amikor „nem a kolostorukban, hanem a kocsmában mondják a misét”. Némelyikük pedig annyira berúgott, hogy alig talált vissza a kolostorba. A hí-

veknak az sem tetszett, hogy az ágostonosok pusztulni hagyták épületüket, és olyan „rendetlenül nézett ki, mint-ha disznók túrták volna fel”. Érdekes a körmendiek beszámolója az ágostonosok „nőügyeiről”. A tanúk közül az egyik megemlítette, hogy évekkel korábban néhány szerzetest többször jól elvertek, elsősorban a nők miatt. Egy alkalommal arról is tudomást szerzünk, hogy mialatt az egyik ágostonos a híveknek prédikált, addig a barátnője a cellában várta. Természetesen a körmendiek ezt nem tűrheték, és a fehérszemélyt kidobták a kolostorból. (A tanúvallomásokból kiderül, hogy a szerzetesek a „nőcskéket” lelki nővérként szólították, akik a kaland után általában pellengérré kerültek.) Hosszasan lehetne sorolni az ágostonosok eltévelyedéseit, hiszen ezek mindig roppant szórakoztató történetek, de érdemesnek tartom megjegyezni, hogy a tanúknak mind Bakócz Tamás volt a földesura, és látott már olyat a világ, talán még Körmenten is, hogy az alattvaló meg szeretne felelni az elvárásoknak, és azt vallja, amit hallani szeretnének. Azért arra érdemes felhívni a figyelmet, hogy a barátnők tartása nem volt elszigetelt jelenség Magyarországon. Az 1550–1560-as években az esztergomi egyházmegyében az alsópapság döntő része az ágyát megosztotta valakivel. Hangsúlyozni szeretném, hogy a fent említett körmendi példából nem szabad általánosítani. A mezőváros vallási élete sokban hasonlíthatott, de sokban különbözhetett is más települések szakrális szokásaitól. Azt azonban kijelenthetjük: az extrém eseteket is beleértve a 15. század embere figyelembe vette a vallási előírásokat, és a katolikus egyház normarendszerét követte. A mély vallásosság egyik legérdekesebb példája az volt, amikor a búcsú kollektív megtagadása népmozgalomhoz vezetett. Az 1514-es Dózsa-féle parasztfelkelés egyik legfontosabb okának az számított, hogy a megígért bűnbocsánatot Bakócz Tamás esztergomi érsek visszavonta.

Az egyházi ünnepek között a karácsony, a húsvét, az úrnapi és a templom védőszentjének a napja számított a legjelentősebbnek. Ezeken felül több mint ötven jeles napot illett megünnepelni. Ezekről a tartományi zsinatok döntöttek. A 15. századi ember életét az egyházi ünnepek foglalták keretbe, és ez meglátszott az időhöz való viszonyukon is. Az éveket nem a konkrét számhoz, hanem egy már megtörtént jelentős eseményhez kötötték. Ilyen lehetett egy királyi koronázás, vagy a földesúr halála is. A napokat a szentek ünnepeit figyelembe véve adták meg. Csak egy példa: nem azt írták vagy mondták, hogy vasárnap, hanem Tamás apostol ünnepe (december 21.) utáni vasárnap. Egyházi ünnepekhez kapcsolták a beszolgáltatások idejét és a bírósági hatánapokat is.

A KIRÁLY VALLÁSOSSÁGA

A kortársak egybehangzóan állították, hogy Mátyás mélyen vallásos embernek számított. Vallásos nevelésében minden bizonnyal jelentős szerepet kapott Vitéz János is. Nem szabad azonban összekeverni a magyar király „politikai vallásosságát” személyes hitével. A husziták és a törökök elleni harcnak nem vallási, hanem politikai okai voltak. A főpapkinevezések esetében sem a hitéleti alkalmasság döntött ennek vagy annak a javára, hanem az uralkodói érdek. Egy mélyen vallásos ember elfogadja a Szentszék akarátát, de a királynak más szempontokat is figyelembe kell vennie, még ha Róma mást is követel. Egy keresztény uralkodó életében ezek konfliktushelyzetek, de többkevesebb sikerrel megoldhatók, még úgy is, hogy nem minden esetben a fiúi engedelmesség alapján születik meg a döntés. Ismerünk olyan esetet 1480-ból, amikor IV. Sixtus pápa a modrusi püspökség élére – figyelmen kívül hagyva a magyar királyok főkegyúri jogát – egy dalmát klerikust nevezett ki.

Ismeretlen mester: Mátyás király győzelmet arat a törökökön Remete Szent Pál közbenjárására. 17. század. Magyar Nemzeti Múzeum

Mátyás ekkor tömören csak annyit írt a pápának és a bíborosi kollégiumnak, még ha ő le is mondana erről a jogáról, a magyarok a címerükben található kettős keresztet hármassal keresztbe változtatnák, tehát elszakadnának Rómától, de a magyar egyházi címek szentszéki adományozását nem fogják túrni. Azt pedig ne tekintjük egyházellenes lépésnek, amikor Váradi Péter kalocsai érseket állítólag a király haragjában egyszerűen felpofozta, talán azért, mert a kancellár a törökkel kötött békéből kihagyta annak a két fekete-tengeri kikötővárosnak a nevét (Chilia és Akkerman), amelyik a magyar királysághoz tartozott. Úgy látszik Mátyás nagy kedvvel pofozta a főpapot. A szász választófejedelem követe szerint 1470-ben, egy neki nem tetsző válasz után, Vitéz János esztergomi érseket is arcul legyintette.

ÜNNEPEK ÉS HÉTKÖZNAPOK

EREKLYÉK AZ ORSZÁGBAN

Az ereklyék elsősorban vásárlással, ajándékként vagy cserével jutottak Magyarországra. A legnagyobb számban II. András magyar király (1205–1235) uralkodása idején jutottak az országba, amikor az uralkodó 1217-

ben az ötödik keresztes hadjárat alatt a magával vitt pénzen számos ereklyét vásárolt. Sajnos, csak egyről tudjuk hová került: Antiochiai Szent Margit fejereklyéjét a székesi prépostság kapta. Egy 14. századi búcsúengedély szerint a fehérvári káptalan legértékesebb ereklyéinek Keresztelő Szent János, Szent András apostol és Szent Márton püspök relikviáit tartották.

Veszprémben például Szent György vértanú, az egi székesegyházban Szent Barnabás fejereklyéjét őrizték.

1502-ben Pierre Choqué a székesfehérvári Nagyboldogasszony-templom oltárán mintegy hatvan ezüst ereklyetartót számolt össze: királyok, szentek, püspökök, apostolok és mártírok hermáit. Magánemberek is hozzájuthattak apróbb ereklyékhez. 1433-ban, amikor Zsigmond királyt Rómában német-római császárrá koronázták, a kíséretében lévő magyar urak közül negyvenhatan kértek pápai engedélyt arra, hogy ereklyéket vihessenek hazára. A legértékesebb relikviákat – Szilveszter pápa, Bertalan apostol és Cyriacus mártír maradványait – Marcali Dénes bán fiai, György és István vásárolták meg.

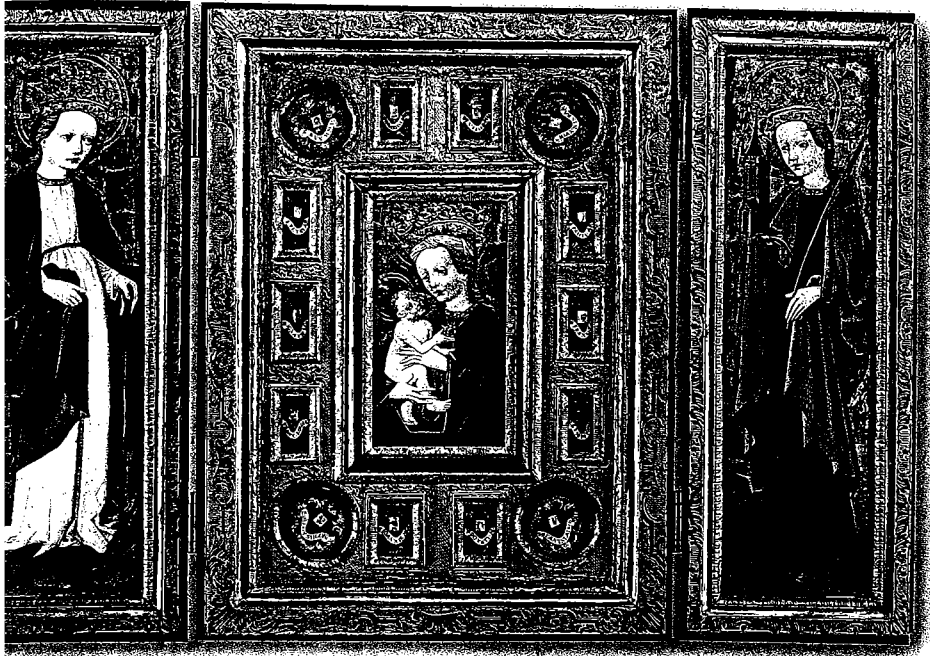
Szent László-herma.
1406 után. Győr,
Székesegyházi
Kincstár

REMETE SZENT PÁL TESTE

A külföldi utazók, ha megfordultak Budán, nem felejtették el meglátogatni Budaszentlőrincet, ahol Remete Szent Pál testéhez zárandokoltak az emberek. Bertrandon de la Broquière szerint itt van Szent Pál „teljes épségben lévő holtteste”. Tudjuk, hogy az 1426-os év húsvét hétfőjén Rainaldo degli Albizzi lovag is elment a sírhelyhez, és Pierre Choqué is említést tesz a budaszentlőrinci pálos kolostorról és a relikviákról. Az egyetlen magyarországi alapítású szerzetesrend mindent megtett, hogy Remete Szent Pál teste az országba kerüljön. Ereklyéjét titokban csempészték ki Velencéből I. (Nagy) Lajos uralkodása alatt, 1381. október 4-én, és először a budai királyi kápolnába, majd november 14-én, ünnepélyes külsőségek között, Budaszentlőrincre vitték. Az ereklye feje ekkor még a csehországi Karlstein várában volt, de a csehek 1523-ban átadták II. Lajosnak, és május 25-én megtörtént a test és a fej összeillesztése is.

MOHAMED KOPORSÓJA BUDÁN

A 15. században több alkalommal tartottak körmeneteket, mint ma. Számos oklevélben utalnak erre, elsősorban akkor, ha a szent esemény alatt valami atrocitás történt. 1468 húsvétján Begányi Miklós nemes jobbágysai – az ország szokásai szerint, a keresztet körbehordva – körmenetet tartottak, amikor bizonyos dédai lakosok megtámadták őket, és a keresztet összetörték. Tomaso Dainero modenai követ 1501-ben jelen volt az úrnapi (június 10.) körmeneten Budán. Hatalmas tömegről számolt be, és azt is megemlíttette, hogy II. Ulászló magyar

király is jelen volt az ünnepségen. Számára a legérdekesebb az volt, amikor Mohamed koporsóját látta háza előtt. Azt hallotta, hogy egy jóslat szerint a mohamedán hitnek akkor lesz vége, ha Mohamed koporsóját szétrombolják. Ezt a követ szerint a következőképpen adták elő. A háza előtt felállították Mohamed mecsetjét, ahol a koporsó függött. Ezt a szultán és számos

pasa vette körül. „Midőn őfelsége és a körmenet a mecset elé ért, óriási tűzsugár sújtott le a koporsóra, és ezt, valamint a körülálló törökök nagy részét lángba borította. Ami pedig el nem égett, azt a magyarok óriási tömege megrohanta, botokkal, kövekkel izzé-porrá zúzta, sőt fogaival is szaggatta. Valóban kiváló élvezet volt a roham szemlélése.” Céljában eltérő, de tartalmában hasonló volt, amikor a törökök 1522-ben el akarták dönteni, hogy Rodoszt vagy Raguzát támadják meg. Két házat építettek, és ezekbe katonákat raktak. A „makett” Rodoszt könnyebben elfoglalták az ostromlók, ezért döntöttek inkább a sziget megtámadása mellett. Valójában előre lejátszották az ostromot. A keresztényektől sem állt távol egy-egy csatának a fellelevenítése. A nándorfehérvári győzelem hírére Rómában a Circus Flaminuson – még 1456 augusztusa előtt – gyakorlatilag eljátszották a csatát. Az előadásban megjelenítették Carvajal bíborost főpapi ornátusban, később feltűnt Kapisztrán János megsemmisítője is. A játékok szervezői – minden bizonnyal a Rómába küldött beszámolókból – jól ismerték a csata történetét.

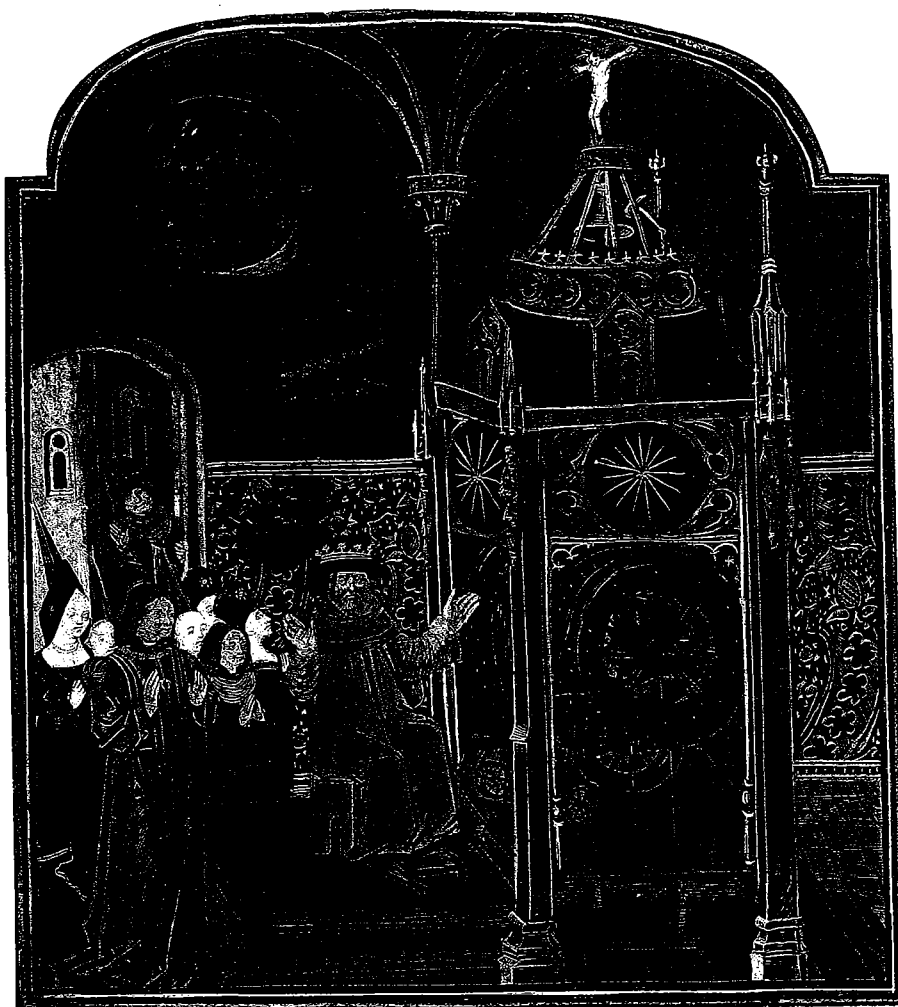
A török előretörésével párhuzamosan az ország déli részeire egyre nagyobb számban érkeztek a görögkeleti vallás híveinek szármító szerbek, románok és rutének. 1439-ben ugyan létrejött Firenzében a nyugati és keleti egyház uniója, de nem tudjuk, mennyire vetették át az unitus hittételeket. A másik olyan vallási csoport, amelynek képviselői nagyobb számban éltek Magyarországon, a zsidók voltak. A város lakó zsidók királyi kamaraszolgák voltak, ezért közvetlenül az uralkodó védelme alatt álltak. A 15. század végén közel negyven településen említenek zsidó közösségeket. Számuk nem lehetett több húszezernél. Vezetőjük a zsidóbíró volt, de Mátyás alatt országos zsidóprefektúrát is szerveztek. A király uralkodása alatt leghíresebb zsidó származású főnemes Ernuszt János kincstartó volt, aki budai kereskedőből lett a magyar arisztokrácia tagja. A Jagelló-korban elsősorban nem vallásuk, hanem vagyoni helyzetük miatt támadták őket. Ilyen volt, amikor Budán 1525-ben feldúlták Szerencsés (Fortunatus) Imre alkincstartó házat.

A 15. században az antik időbeosztást követték, a nappalt és az éjszakát 12-12 kánoni órára osztották fel. A mechanikus szerkezetek megjelenésével az időt már nem az évszakoként változó kánoni órák szerint mérték, hanem a ma is használt napi 24 (azonos hosszúságú) órával. A század elején már Magyarországon is megjelentek a mechanikus elven működő toronyórák. Biztosan tudjuk, hogy Bártfán, Besztercebányán, Pozsonyban és Sopronban a város lakóknak nem okozott gondot a pontos idő meghatározása. Természetesen a 15–16. század fordulóján más városokban is megjelent az új szerkezet; így Kolozsvárott, Brassóban, Esztergomban, Nagyváradon, Egerben és minden bizonnyal Budán is. Ahol nem építettek mechanikus órát, ott napórát használtak. Kassán a Szent Erzsébet-templomra először napórát szereltek. Ezt a Szent János-kápolna falára helyezték, és az 1477-es dátumot vésték rá. Húsz év múlva azonban a mechanikus óra itt is győzött, és 1497-ben harangjátékkal kombinált roppant díszes órát helyeztek a templomra. A mechanikus szerkezet mellett nap-, homok- és vízórát is használtak. Mátyás királynak legalább öt díszes homokórája volt, de egyházi nagyjaink közül többen is mobil napórájukon figyelhették az idő múlását.

*Ernuszt Zsigmond pécsi püspök címere.
Gyurgyevác, 1488.
Zágráb, Hrvatski Povijesni Muzej*

ÜNNEPEK ÉS HÉTKÖZNAPOK

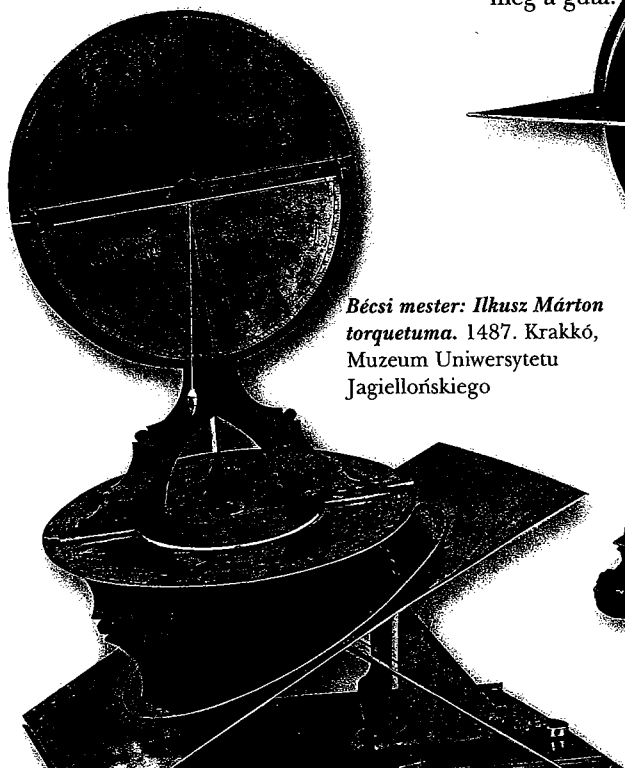

Órahészítő
mester.
(Heinrich
Suso:
*Horologium
sapientiae*.
1339.)
Párizs,
Bibliothèque
Nationale

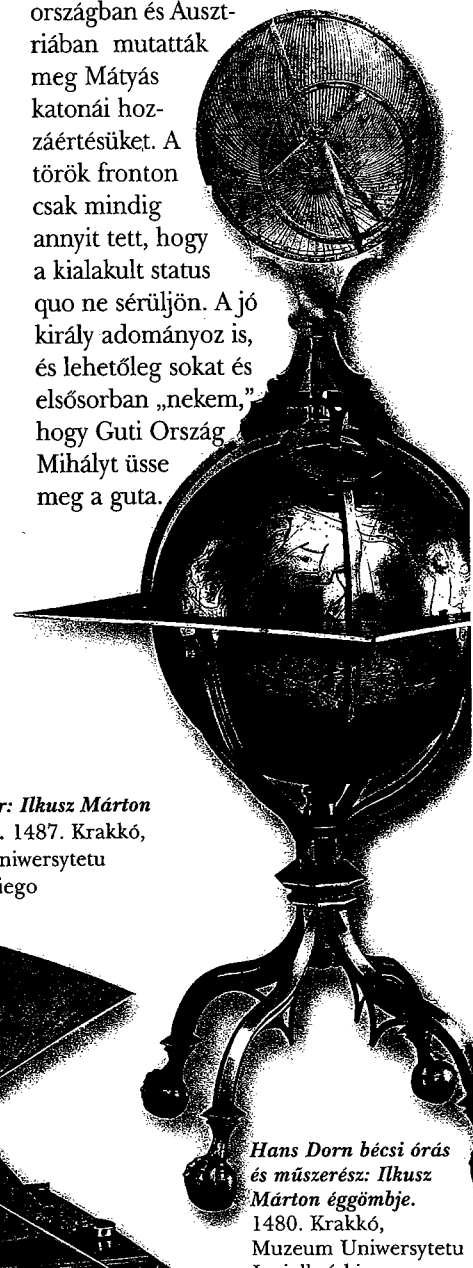
A KIRÁLY DOLGOZIK

A királynak lenni egyszerű dolog. Ahogy Fülöp Jimmy mondta: „Rájöttem, hogy uralkodni nem is nehéz, csak trónhoz jusson az ember ebben a tolongásban.” És ez a 15. században sem volt máshogyan, gondoljunk csak arra, hogy 1490-ben öten próbálkoztak Mátyás örökébe lépni. Mit is kell dolgozni egy királynak? Az uralkodói hatalom a kortársak szemében a külsőségekben mutatkozott meg. Ennek elengedhetetlen része a díszes kíséret, az ünnepélyes bevonulások, a gazdag lakomák, a pezsgő udvari élet és egy helyes kis feleség. Ez utóbbira elsősorban azért van szükség, hogy senki se reménykedjen abban, hogy az ő családjából jön majd az új király, mert ha asszony van a háznál, akkor valószínűleg lesz örökös is. Nem árt hadjáratot vezetni, és ha kell, néhány embert lefejeztetni, de csak azért, hogy

mindenki érezhesse: a király végzi a dolgát. Mátyás ellen többször is fellázadtak. 1467-ben az új adóreformja után az erdélyi nemesség, 1471-ben pedig Vitéz János politikai mellőzöttsége miatt támadt a király ellen. Három évvel később a bárók próbálkoztak – sikertelenül –, akik szerettek volna több beleszólást az országos adópolitikába. Mátyás csak az erdélyi lázadás néhány köznemesi vezetőjét végeztette ki, a bárók közül uralkodása alatt senkit sem küldött a vérpadra. A hadjáratok ügyében nem panaszkodhatunk. Igaz a kortársak által annyira remélt török elleni harcok elmaradtak, és helyettük Csehországban és Ausztriában mutatták meg Mátyás katonái hozzáértésüket. A török fronton csak mindig annyit tett, hogy a kialakult status quo ne sérüljön. A jó király adományoz is, és lehetőleg sokat és elsősorban „nekem,” hogy Guti Ország Mihályt üsse meg a guta.

Bécsi mester: *Ilkusz Márton*
torquetuma. 1487. Krakkó,
Muzeum Uniwersytetu
Jagiellońskiego

Hans Dorn bécsi órák
és műszerész: *Ilkusz Márton*
éggömbje. 1480. Krakkó,
Muzeum Uniwersytetu
Jagiellońskiego

Bécsi mester: Ilkusz Márton (Mátyás udvari csillagásza) asztrolábiuma. 1486. Krakkó, Muzeum Uniwersytetu Jagiellońskiego

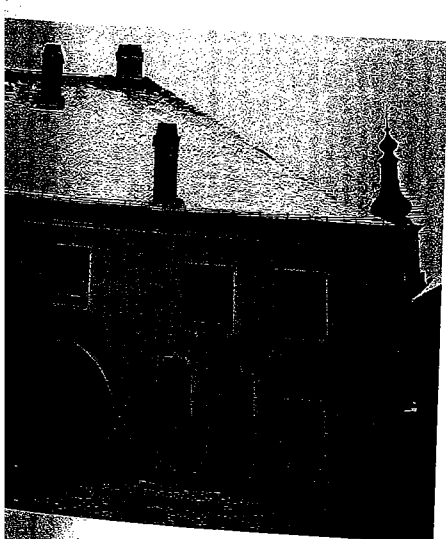
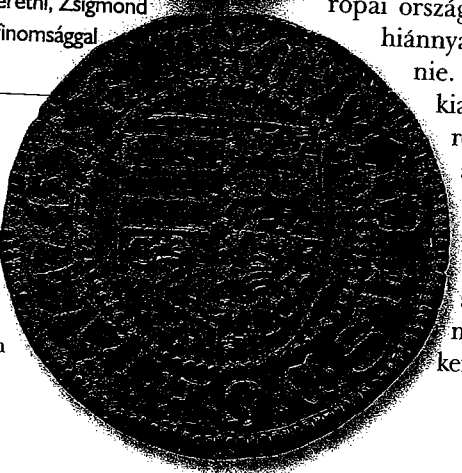
Pénzreformra már Mátyás megválasztása előtt sor került, hiszen a királyválasztó gyűlésen új pénz verését rendelték el, amelynek árfolyamát 1 aranyforint = 200 ezüstdénár = 400 obulusban határozták meg. Ez ekkor megfelelt a korábbi évtizedekben kialakult közepeesen rossz árfolyamnak. 1462-ben a király és tanácsadói tovább rontották az ezüstpénzek pénzlábát, az „új és tartós pénz” esetében már 300 dénár vagy 600 obulus ért egy aranyforintot. Az új pénz fejében ekkor két régít adtak, és törvényileg azt is elrendelték, hogy az új pénzt mindenki fogadja el, egyben megtiltva a régi forgalmazását. Az „új és tartós pénz” egészen 1463-ig volt új és tartós, hiszen ekkor – talán egy végiggondolt pénzreform első lépéseként – az 1 aranyforint = 100 dénár = 200 obulus arany mellett döntöttek, és azt is megparancsolták, hogy az új pénzt az országban mindenhol el kell fogadni. Mindez azt jelentette, hogy Magyarország monetáris egységét szerették volna elérni. Ez azonban nem sikerült, hiszen a nyugati részekben az osztrák, míg Erdélyben a fejedelemségi és a török pénzeket is elfogadták. Egy évvel később Mátyás hiába tett ígéretet, hogy jó pénzt fog veretni, Zsigmond pénzéhez hasonló finomsággal és súllyal.

Mátyás király
Körmöcbányán vert
aranyforintja.
1461–62. Magyar
Nemzeti Múzeum

Mátyás
aranypecsétje.
1464. Sopron,
Városi Levéltár

1481) 1475-ben 1 800 000 dukáttal rendelkezett, ez közel a kétszerese volt annak, amit Magyarországon – legfeljebb néhány évben – be lehetett szedni. Mátyás bevétele nemcsak a nemzetközi összehasonlítást nem állta ki, hanem a magyarországi kiadásokra is csak szűkösen lehetett elég. Ha csak arra gondolunk, hogy egy zsoldos lovas katona havi bére 3, egy gyalogosé 2 forint volt, akkor a tízezer lovasból és ötezer gyalogosból álló hadsereg évi zsoldja 480 ezer forintot tett ki. És ekkor még nincsen kifizetve az udvartartás, és még egy dénár sem jutott a kultúrára. Mátyás uralkodásának idején tettek először kísérletet arra, hogy a királyi és az országos bevételeket külön kezeljék. A megnövekedett állami szerepvállalás egyre több pénzt vitt el a központi költségvetésből, és Mátyásnak – hasonlóan a legtöbb európai országhoz – állandó pénzhiánnyal kellett szembenéznie. Az említett katonai kiadások mellett a reprezentáció, az utazások, a közbiztonság fenntartása, a kormányzati hivatalnokok fizetése, a bírói személyzet javadalmazása egyre többet került.

Mátyás király kolozsvári szülőháza

IÉTKÖZNAPOK

Mátyás király képmása. (Thuróczy János: *Chronica Hungarorum*. Augsburg, 1488.)
Országos Széchényi Könyvtár

*Mátyás király
Bécsben (?)
vert dénárja.*
1475 (?)
körül. Magyar
Nemzeti
Múzeum

Később újabb jelentős központi pénzrontást kellett átélniük az ország lakóinak. Az egységes pénzügyi reform részeként (1467) Mátyás és Ernusz János kincstartó a régi és bevált módszert választották.

A Zsigmond kori *moneta maior* mintájára

Magyarország valamennyi pénzverdejében jó és értékálló ezüstpénzt verettek, amelynek árfolyama az

1 aranyforint = 100 dénár

lett. A királyi kincstár való-

jában nem tett mást, mint

felértékelte az ezüstdénárt, és ezzel leértékelte

az aranyforintot. Újból megie-

lent a pénzpiacra a garas is, ami

nehézebb ezüstpénz volt, és

aki eleget garaszkodott, és

összespórolt belőle húszat,

az akár egy aranyforintra is

beválthatta pénzét. Ezzel

a lépéssel a király közel

ötven évre állandóvá tette

az aranyforint-dénár árfo-

lyamot, és a kincstári sze-

mélyzet arra is ügyelt, hogy

a pénzkibocsátás szabályozásával

befolyásolják a gazdaság stabilitását, ha

kellett leállították a kamarai ezüstpénzverést (Nagybánya). A reform

hatásaként az 1470-es években

csökkentek a kamatok, 10%-ról

4-5%-ra, és egyre karaktereseb-

bé vált az exporttal (belföldiek) és

az importtal (külföldiek) foglalko-

zó csoportok szétválása. Az állatke-

reskedelemből jelentős vagyont felhal-

mozó mezővárosi polgárság megjelené-

sének egyik okaként a pénzreform

pozitív hatása említhető, de a kül-

földi tőkések sem jártak rosszul.

A Magyarországra hozott áruk fe-

jében remek pénzt kaphattak, és

visszatérve hazájukba, Mátyás jó

gazdasági hírnévnek örvendő aranya-

it magas haszonnal válthatták át saját

használatú pénzeikre. A külkereskedelem

erősödése magával hozta az állami vámbe-

vételek növekedését, valamint a kereskede-

lemben részt vevő városok adójának meg-

sokszorozódását.

*Mátyás király
Körmöc-
bányán vert
obulusa.*
1472-1478.
Magyar
Nemzeti
Múzeum

A KIRÁLY UTAZIK

Az utazások fontos részei voltak az uralkodói életnek. Az alattvalók szerették, ha láthatják a királyt, mert ekkor testi valóságában is megsemmisíthették azt, akinek jó esetben az adók kifizetésekor már láthatták az arcképét a pénzen. A király mindenhol király, ezért a legegyszerűbb élethelyzetekben is uralkodóhoz méltóan kellett viselkednie. Zsigmond, a legtöbbet utazó magyar király 1431 és 1433 között számos itáliai városban megfordult, és mindig ügyelt arra, hogy megérkezése megfeleljen a császártól elvárt képnek, legyen éppen Rómában vagy egy pici városkában. Nem történt ez másként Gubbióban sem. Zsigmond 1433. augusztus 30-án érkezett meg az umbriai kisvárosba. A bevonulás koreográfiáját

a neves gubbiói festőre, Ottaviano Martini Nellire bízta. Zsigmond és az itáliai városok „találkozásakor” nem egyedülálló, hogy neves művészeket vonnak be a szervezésbe. Vasari szerint Zsigmond római bevonulásához a baldachint Donatello készítette. Spoleto-ban 1433. augusztus 21-én akkor indították be először a Giovanni Buono spoletói építész által renovált piactéri kutat (600 forintnyi értékben), amikor Zsigmond a városba érkezett. A császár egy hatalmas baldachin alatt vonult be Gubbióba, ahol az urbinói herceg és a város vendége volt. Egy kiadós lakoma után, 1433. szeptember 1-jén aztán már Urbinóban találjuk.

Sokkal nagyobb odafigyelést igényelt a királyi udvar alkalmazottjaitól, amikor diplomáciai csúcstalálkozókat

II. Ulászló képmása

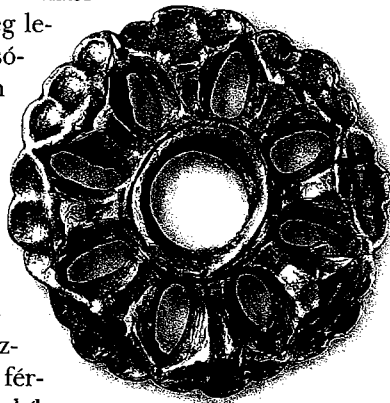
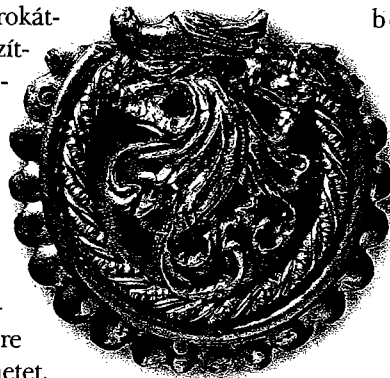
Gersei Pethő János címereslevelén. 1507.
Magyar Országos Levéltár

kellett megszervezni. Az uralkodók kíséretük összetételével, ruházatával, létszámával és az ajándékokkal üzenni tudtak egymásnak és a külvilágnak: íme, én ilyen vagyok. A kialakulófélben lévő politikai etikett szerint a király érdemben csak a másik uralkodóval tárgyalhatott, minden egyéb eset alacsonyabb diplomáciai szintet jelentett. Ezért érdemes egy ilyen tárgyalást végigkövetni, és levonni belőle a tanulságokat. Nézzük például Mátyás magyar és Ulászló cseh király találkozóját. A két ellenfél 1486 szeptemberében Iglón találkozott, és megbeszéléseikről Cesare Valentino ferrarai követ beszámolója alapján tudunk bővebbet mondani. Az Este-ház képviselője a menet elején haladt, a váradi (Filipecz János) és a pécsi püspök (Ernusz Zsigmond) között. Az urak pompás ruhákban feszítettek, volt, aki arany-, mások ezüstbrokáttal díszített öltözetben. Ezek gyöngyökkel voltak díszítve, a színek között a pirostól kezdve mindegyiket meg lehetett találni. Különböző alakú fovegeket hordtak, amiket gyöngyök, drágakövek vagy hímzések díszítettek. Aranyozott ezüst övek és áttört ezüsttel díszített kardhüvelyek egészítették ki öltözetüket. A lószerszámokra is odafigyeltek.

Ezek a követ szerint aranybrokáttal és selyemmel voltak díszítve, és ezüstcsengőket is erősítettek rájuk. A kantárok ezüsttel és aranyozott ezüsttel voltak kiverve. A király süvegén egy nagy aranyforgót látott, értékes drágakövel, amit gyöngyökkel díszített csattal illesztettek oda. Iglótól 4 mérföldnyire a király megállította a menetet, és onnét csak a váradi püspök és három apród kísérte tovább. Amikor odaértek, a magyar követség leszállt a lováról, és kezét csókolt a cseh királynak. Aztán síp- és trombitaszó mellett elindultak. Valentinónak még az is feltűnt, hogy a magyar király a cseh uralkodó, míg a magyar urak a cseh előkelők irányában kitüntetett figyelemmel fordultak. A követ szerint Ulászló – mint tudjuk, ő Beatrix férje lesz egyszer – szép férfi, bíborszínű ruhát viselt, kísérete 600 főből állt, akik szintén díszesen voltak öltözve, de ruházatuk „meg sem közelítette” a magyarokét. A zuhogó eső ellenére senki sem vett ruhája fölé köpenyt, és a díszebédnél már mindenki más ruhában jelent meg. Feltűnő volt a követnek, hogy az öltözetek

mindennap változtak, a templomba menet különösen. Erre az alkalomra a nyest, a coboly, a hermelin és más préme is előkerültek. És még azt mondják, hogy a nők sok csomaggal utaznak! A nyolc napig tartó megbeszélésekre – ha elfogadjuk a követ beszámolóját – egy magyar főúrnak minimum 16 rend ruhát kellett vinnie, nem beszélve a „kiegészítőkről”: ékszerekről, prémeokről, fegyverekről. A püspökök is hasonlóan hatalmas poggyással érkezettek, az ő csomagjaikban még az ünnepi misék kellékei is ott voltak, a gazdagon díszített ol-tárterítők és kelyhek. Azt is tudjuk, hogy Mátyás emberei remekbe szabott asztali készletet is becsomagoltak, amit az Ulászló

Palást- és ruhakapcsok, övcsat és övveretek az Egyetemi Könyvtár alapozási munkái során előkerült késő középkori kincsleletből.
Magyar Nemzeti Múzeum

tiszteletére adott ebédnél terítettek fel. Gondoljunk bele: csak ha ötven embert számolunk egy étkezésre, milyen hatalmas mennyiségű terítéket kellett magukkal hozni.

A gubbiói Palazzo dei Consoli

Az ilyen magas szintű diplomáciai tárgyalásokon elengedhetetlen az ajándékozás. A követ szerint Ulászló minden nap más ajándékot kapott: ezüstneműt, ékszereket, szőnyegeket és fegyvereket, valamint egy Prága környéki birtokot, amit egy cseh főúr zálogosított el egykoron Mátyásnak. Beatrix is követte férjét az ajándékozásban (arany- és ezüsthímzésű ingekkel, abroszokkal, lepedőkkel, valamint övekkel és cseh sisakhoz való díszítésekkel, mintegy négy-ötezer dukát értékben). Valentino szerint amíg az ajándékok összértéke elérte a hatvanezer aranyat, addig az egész találkozó közel százezer dukátba került. Ez a hatalmas összeg csak a követ becslése, kizárt, hogy ennyi pénzt költöttek volna nyolc nap alatt. Gondoljunk csak bele: azokban az években, amikor a királyi kincstár bevétele a legmagasabbnak számított, akkor sem folyt be több, mint 800-900 ezer aranyforint.

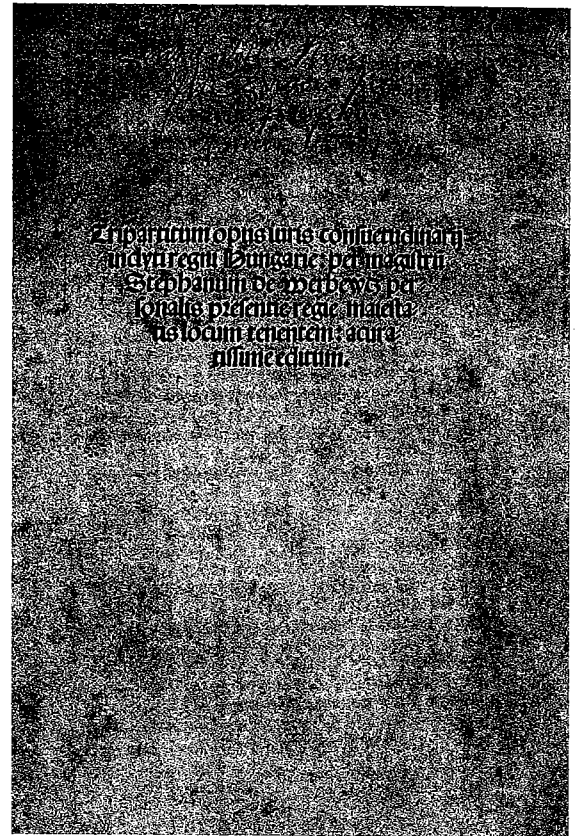
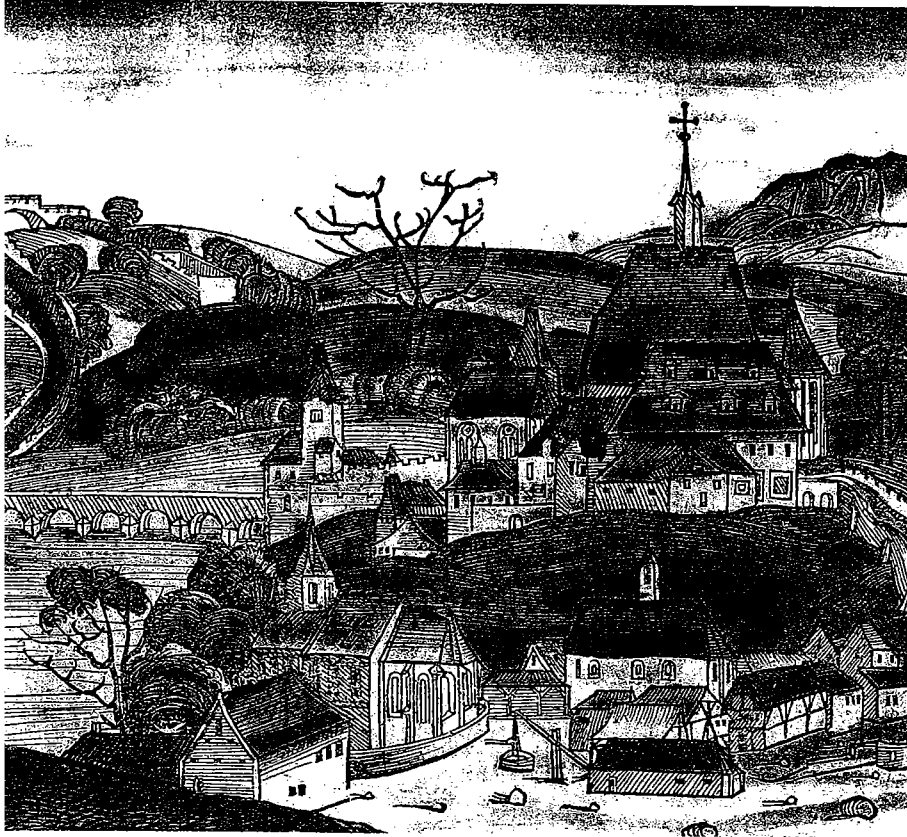

Prága látképe. (Hartmann Schedel: *Weltchronik*. Nürnberg, 1493.)

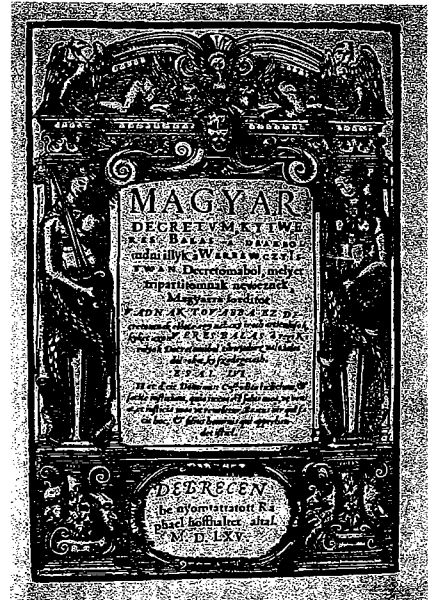
BIRTOKOT ADOK

A királynak a híveket meg kell tartani, és ha kell, érdemes újakat is megnyerni. Ez bizony nem ment másképpen, mint adományokkal. A királyi birtok csökkenése nem Mátyás korában kezdődött. Zsigmond, miután kiszabadult a bárók fogságából, és hatalmát meg kellett erősítenie, számos uradalmat adományozott híveinek. Mátyás sem feledkezett meg hűséges embereiről: akik támogatták királlyá választását, majd tevékenyen részt is vettek hatalmának konszolidálásában, jelentős adományokat kaptak. Az aranyélet csak 1482-ig tartott, amikor az uralkodó úgy döntött, hogy mindent Corvin Jánosnak ad. A kilencéves gyerek megkapta Hunyad, Árva, Likava és Siklós uradalmakat, közel háromszáz faluval. Övé lettek azok a földek is, amelyek magszakadás vagy vagyonelkobzás miatt kerültek a kincstárhoz.

II. Ulászló diszkardja.
1509. Magyar Nemzeti Múzeum

A mindennapi életet nem a törvények, hanem az íratlan szokásjog szabályozta. Hiába hoztak az országgyűlésen határozatokat, ezek mintegy párhuzamosan működtek a lassan változó szokásjog hagyományon alapuló rendelkezései mellett. Mátyás 1485-ben hozott törvényeibe már együtt kerültek be a régi szokásjogból és az új rendelkezésekből is. II. Ulászló király megbízásából Werbőczy István foglalta elsőként írásba a szokásjogot. Munkájával 1514-re készült el, de a Tripartitum (Hármaskönyv) soha nem emelkedett törvényre. Ennek ellenére 1848-ig a legtöbbet használt joggyűjteménynek számított. A köznemesek „az egy és ugyanazon szabadságot” tartották a legfontosabbnak, ami azt jelentette, hogy az ország valamennyi nemesét azonos jogok illették meg. Werbőczy ezt négy pontba foglalta össze. 1. Idézés és törvényes ítélet nélkül – kivéve a tettenérést – nem lehetett letartóztatni. 2. Kizárólag a törvényesen megválasztott uralkodó hatalma alatt állnak. 3. Jogaikkal, bevételeikkel szabadon rendelkezhetnek, adót és vámot nem kell fizetniük, cserében az ország védelmében hadi szolgálatra kötelesek. 4. Abban az esetben, ha bármelyik király nem tartaná be a kiváltságaikat, ellenállhatnak anélkül, hogy a hűtlenség vétkébe esnének. A 14. század második felétől a budai jog határozatait számos más településen átvették és használták is.

A Hármaskönyv első magyar nyelvű kiadásának egyik változata.
Országos Széchényi Könyvtár

Szilágyi Erzsébet halála (1483) után a hatalmas Hunyadi-birtokokat is Corvin örökölte. 1490-ben nagyobb vagyonnal rendelkezett (30 vár, 17 kastély, 49 mezőváros, ezer falu), mint Szapolyai István (18 vár, 4 kastély, 17 mezőváros, 240 falu) és Újlaki Lőrinc herceg (14 vár, 7 kastély, 17 mezőváros, 300 falu) együttvéve, annak elle-

nére, hogy utóbbi kettő számított az ország legtekintélyesebb birtokosának. Nemcsak az uralkodótól lehetett adományt kapni, hanem voltak olyan helyzetek, amikor ezt a jogot a király a nádorra ruházta, igaz, csak nagyon szűk keretek között. 1522-ben, amikor II. Lajos király Csehországba ment, Báthori Istvánt nevezte ki helytartó-

nak, aki többek között arra is jogosítványt kapott, hogy 32 jobbágytelekig adományozhat.

Melozzo da Forlì: IV. Sixtus pápa kinevezi
Bartolomeo Platinát a Vatikáni Könyvtár elöljárójává.
1477. Róma, Musei Vaticani

A PROTEKCIÓ

Magyarországon ez idő tájt nem volt protekció. A mai kor embere ezt nehezen értheti, hiszen a 15. században még nem működött a pályázatok rendszere, ami 100%-ig kizárja az előre leosztásokat, a jogtalan pénzkifizetéseket és a túlszámlázásokat. Ennek ellenére meg tudták oldani, hogy mindig a megfelelő embert kérjék meg egy feladatra. Mert protekciónak tekinthetjük-e azt, amikor egy feleség megkéri valamire a férjét? Azt gondolom, nem. Ezt tette Aragóniai Beatrix is, amikor rávette férjét, hogy az 1476 óta be nem töltött esztergomi érseki széket testvérenek, Aragóniai János bíborosnak adományozza. A dolognak csak egy szépséghibája volt: Beckensloer János, az utolsó esztergomi érsek még élt, és III. Frigyes

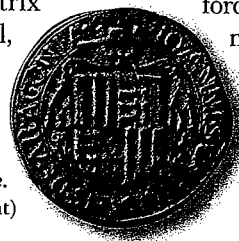
szolgálatában állt. Beatrix testvére még éppen hogy betöltötte 17. évét, de már jelentős egyházi karrierrel büszkélkedhetett. 1477 óta bíboros, két évvel később IV. Sixtus pápa követeként érkezik Magyarországra és a szomszédos államokba, hogy azok uralkodóit a török elleni hadjáratra buzdítsa. Mátyás, Beatrix és Nápoly végül is három év kitaró munkájával elérték – elsősorban a török elleni harc beszüntetésével zsarolva a pápát –, hogy 1483-ban az esztergomi érsekség adminisztrátorát Aragóniai Jánosnak hívták, aki két évvel később meghalt. 1485-ben tehát újabb érseket kellett találni. Ekkor Beatrix megint kért valamit a férjétől, aki most sem mondott ellent. Nyugodtan kijelenthetjük: segített megoldani Mátyásnak a

problémát, mivel szerencsére Beatrix rokonai között azonnal akadt egy megfelelő utód. Beatrix már a testvére halála (1485. október 17.) körüli napokban testvéröccse helyett 1479-ben született unokaöccsét javasolta Mátyásnak az érseki székbe. A hatéves Estei Hippolit – Beatrix nővérenek, Aragóniai Eleonórának és Ferrara urának, Estei Herkulesnek a gyereke – kinevezése nemcsak a kora miatt volt nehéz, hanem azért is, mert elődje Rómában halt meg, és ebben az esetben nem volt érvényes a magyar király főkegyúri joga. Ennek ellenére 1487. május 27-től ő lett Magyarország első egyházi embere. Mátyás sem ismerte a protekciót, mivel egy király soha nem protezsál, legfeljebb kér. Így tett 1489. október 7-én, amikor VIII. Ince pápához (1484–1492) fordult egy muzsikusa érdekében. Johannes Bisth a király kórusában énekelt, és felvette a kisebb egyházi rendeket. Később – mivel házasodni szeretett volna – felmentésért folyamodott. A király pártfogásába vette, és levélben kérte a pápát, hogy támogassa Bisth kívánságát.

Vagy protekciónak tekinthető, ha egy régi harcostárs megkéri az uralkodót, hogy beszéljen egy ismerőseivel, mert egy rokonának állásra lenne szüksége? Mert Tallóci Matkó dalmát-horvát-szlavón bán ezt tette. Megkérte Zsigmondot, hogy Ábel nevű, Padovában tanuló unokaöccsének szerezzen egy egyházi állást. A király jól tudta, hogy ilyen kérésekkel mindig a legmagasabb helyre kell fordulni: IV. Jenő pápát (1431–1447) nyerte meg az ügy támogatására. 1393-ban Zsigmond arra kérte Velence vezetőit, hogy Vencel pomerániai hercegnek adjanak egy gályát, mert a Szent Sír szeretné felkeresni. A magyar király kért, a herceg mehetett... Csak a legvadabb „tiszta kéz” politikusok látnak kivétlenül abban, amikor Bakócz Tamás esztergomi érsek titkára, Olasz István 1508-ban azzal a kéréssel fordult a városhoz, hogy testvérét

még egy évig tartsák meg az iskolamesteri állásban. A városban természetesen mindenki tudta, hogy milyen hatalmas

Aragóniai János bíboros pecsétje.
Magyar Országos Levéltár (másolat)

ÜNNEPEK ÉS HÉTKÖZNAPOK

mbornél szolgál az iskolamester testvére, „de ennek ellenére” maradhatott az állásában. Biztos vagyok benne, hogy a fentebb felsorolt esetek valamennyi olvasót meggyőzték arról, hogy Magyarországon a 15–16. század fordulóján mindenki érdemei szerint jutott álláshoz, a családi kapcsolatok és a hatalmi szó nem befolyásolta a szakmai döntéseket. Akinek pedig még kételyei lennének az ügyben, annak végső érvként egy egri esetre hívnám fel a figyelmét. A püspöki udvarba Gergely sáfar helyére, aki *morbus gallicus*-ban (szifilisz) betegedett meg 1503-ban, Benedek szakácsot vették fel, aki számadást (*registrum*) ugyan nem tudott vezetni, mivel nem tudott írni, „de látszik rajta, hogy hűségesen fog szolgálni”. Legyen ez a tanulság minden személyzetisnek és humán erőforrás-menedzsernek!

A KORRUPCIÓ

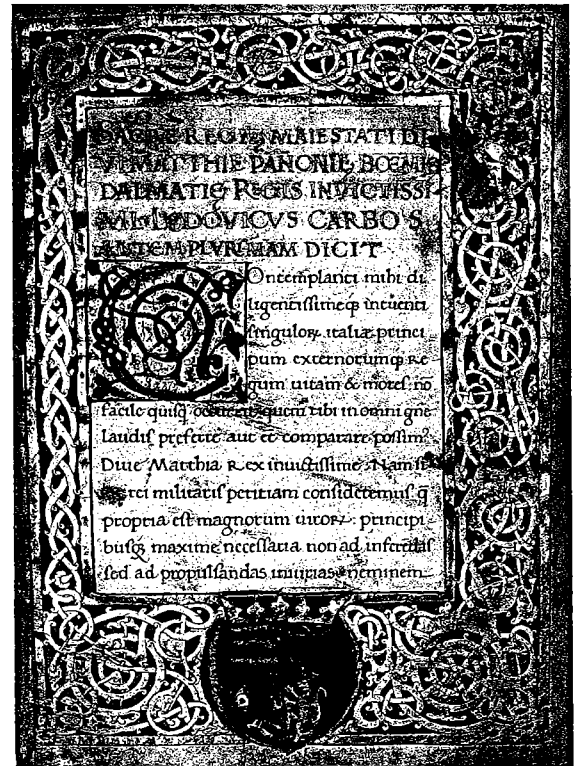
Hasonlóan a protekcióhoz, a 15. századi Magyarországon korrupció sem létezett... Nézzünk egy bizonyítékot! A Szentpál 1458-ban 40 314, 1463-ban 40 000, 1465-ben 47 500 dukátot, 1466-ban tízezer magyar forintot, 1469-ben 15 ezer dukátot, 1471-ben 18 ezer dukátot küldött Magyarországra a török és a husziták elleni harcokra.

Ernusz Zsigmond pécsi püspök címeres domborműve a pécsi püspöki vár déli kaputornyáról. 1498. Pécs, Reneszánsz Kőtár

IV. Sixtus pápa megválasztása után a pénzek elmaradtak, mert nyilvánvalóvá vált, hogy Mátyás nem fog a török ellen támadó hadjáratot vezetni, és a segélyeket más célra használja fel. De állami korrupciónak nevezhető ez? Kategorikus nemmel válaszolhatunk a kérdésre, hiszen a pénzt kifizették. Másra költötték ugyan, de biztosak lehetünk benne, hogy a pápai segély jó helyre került. A mohácsi csata előtti években a Szentpál Magyarországra küldte Lodovico Burgio követet, hogy az országba juttatott segélypénzeknek ellenőrizze az útját. Rómában ugyanis azt gondolták, hogy a török elleni harcra kért és kapott pénzeket nem csak a határ védelmére fordítják. Ezek szerint úgy vélték, hogy a központi államhatalom nem mond igazat? (Szerencsére ezt a 21. század embere már nem is értheti meg...) Az 1522-es nürnbergi birodalmi gyűlésen még azt is javasolták, hogy csak abban az esetben szavazzák meg a segélypénzeket az országnak, ha a Német-római Birodalomból alkalmas embereket küldhetnek a magyar királyi tanácsba, hogy ellenőrizhessék a támogatások sorsát. Szerencsére akadtak olyan országok, ahol megbíztak a magyarokban. Velence abban egyezett meg II. Ulászlóval, hogy békeidőben évi 30 ezer aranyat ad az országnak. A Köztársaság gyakorlatiasabbnak bizonyult mindenképpen. 1507-ben azt írták: annak ellenére, hogy küldik az évi 30 ezer aranyat, a török ellen a királynak is védelmi intézkedéseket kell tennie. Ennek költségét egyszerűen levonták az évi segély összegéből, és ennyivel kevesebbet kapott a magyar államkincstár. Hasonlóan jártak el akkor is, amikor a segélyekért megjelenő magyar követség tagjai a városban akár több ezer aranyat is elköltöttek, és nem fizettek. Csak egy apró eset: 1502-ben az Anna de Foix fogadására Velencébe érkező magyar urak nem hoztak magukkal elég pénzt, mert abban reménykedtek, hogy a jövőbeli királyné hozománya a rendelkezésükre fog állni, de ehhez nem nyúlhattak. Ezért a Signoriától kértek nyolcezer aranyat. Velence kifizette a pénzt,

mert abban az esetben, ha nem adna semmit a magyaroknak, a királyné később utazna, ezzel többletköltséget okozva a városnak. Természetesen a kölcsönt levonták a segélyből, és abban az évben annnyival kevesebb pénzt küldtek Budára. Velencét az sem botránkoz-

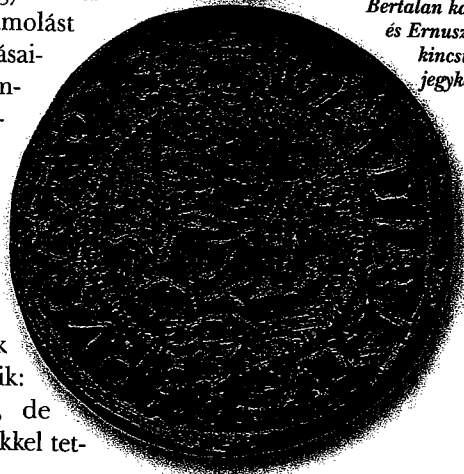
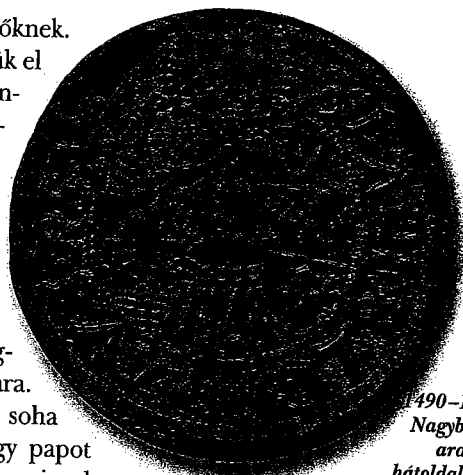

tatta meg, ha a segély terhére a királyi udvar vásároltatott magának. A metódus ismert: az áruk értékét levonták a 30 ezer aranyból. 1517-ben azonban Velence is megunt a segélyezést, és leállította az évi 30 ezer arany küldését. De hagyjuk a központi hatalmat, keressünk másik példát is. Ernusz Zsigmond pécsi püspök, kincstartót sem azért tartóztatták le kétéves szolgálati ideje után 1496-ban, mert bebizonyosodott róla a sikkasztás, hanem mert rosszul könyvelt. A leghíresebb matematikai hibája nem érdektelen az utókor számára. Az 1495-ös adó nyári beérkezése előtt egyenleget készített az utolsó másfél évről, és kiderült, hogy 19 625 forintos a hiány. Ezt kölcsönökkel fedezte is. 1495. augusztus 25-én aztán azt írta, hogy a kölcsönvett 29 625 forintot az

Ludovicus Carbo Ernusz Zsigmond megrendelésére készített kódexének első lapja. 1473–1475. Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára

ÜNNEPEK ÉS HÉTKÖZNAPOK

adóból, és odaadta a hitelezőknek. Egy szám elírása miatt ne ítéljük el Ernusztot, akit szabadon is engedtek, igaz, be kellett a számadásait mutatni a rendeknek, és 280 ezer, más források szerint 400 ezer forintot is ki kellett kifizetnie, amit meg is tett. Lőcse városa azt írta Bátfára, hogy a pécsi püspök kilenc arannyal és kincssel megpakott szekeret küldött Budára. A magyar történészek még soha nem örültek ennyire, hogy egy papot a börtönbe zártak, ekkor ugyanis el kellett készítenie egy elszámolást a kincstár bevételeiről és kiadásairól. Az 1494–95-ös királyi számadáskönyv az egyik legértékesebb forrásunk a 15. századból. Ernuszt Zsigmond szegényen halt meg, hagyatékát az örökösök a 16. század harmincas éveiben 1300 000 aranyra becsülték, de a valóságban ez ennek legfeljebb csak a 20%-a lehetett. Ebből is látszik: sikkaszthatott a kincstartó, de mindezt becsületesen és mértékkel tet-

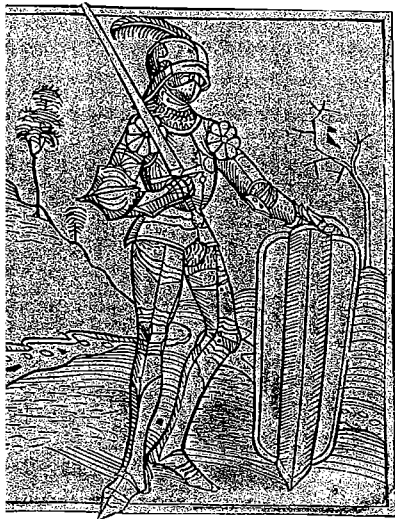
II. Ulászló
1490–1496 között
Nagybányán vert
aranyforintja,
hátdalán Drágffy
Bertalan kamaraispán
és Ernuszt Zsigmond
kincstartó verde-
jegyként szolgáló
címerével.
Magyar
Nemzeti
Múzeum

A 15. század legkifizetődőbb hamis esküje Hunyadi János nevéhez fűzhető. 1444-ben II. Murád (1421–1451) titkos tárgyalásokba kezdett Brankovics György szerb despotával (1427–1456). A szultán hajlandó lett volna lemondani Szerbiáról, ha Brankovics meggyőzi a magyarokat, hogy álljanak el a tervezett hadjáratától. Erre kevés volt a remény, de a szerb despota tudta, kihez kell fordulnia. Hunyadi Jánost kereste meg, és felajánlotta a hadvezérnek, hogy cserében a fegyverszünetért, magyarországi birtokainak jelentős részét átadja neki. Hunyadi elfogadta az ajánlatot, és április 25-én olyan megbízólevelet szerzett a királytól Brankovicsnak, amiben I. Ulászló megígérte, hogy a törökkel tárgyaló követek egyezségét utólag ratifikálni fogja. A szultán, aki Kis-Ázsiában a karamánok megtámadására készült, alá is írta a békét. Többek között azt is megígérte, hogy Brankovics visszakapja Szerbiát 24 várral, valamint a despota fiait is szabadon engedi. Májusban I. Ulászló is ratifikálta a békét, de a hadjáratot, amelynek a várnai csata lett a szomorú vége, mégis elindították. Ekkorra azonban már Hunyadihoz került a Zaránd megyei Világosvár uradalma, amit Brankovics örök birtokul lekötött a hadvezérnek, 93 ezer arany értékben. A zálogösszeg olyan hatalmas volt, hogy gyakorlatilag örök érvényű adásvételnek foghatjuk fel.

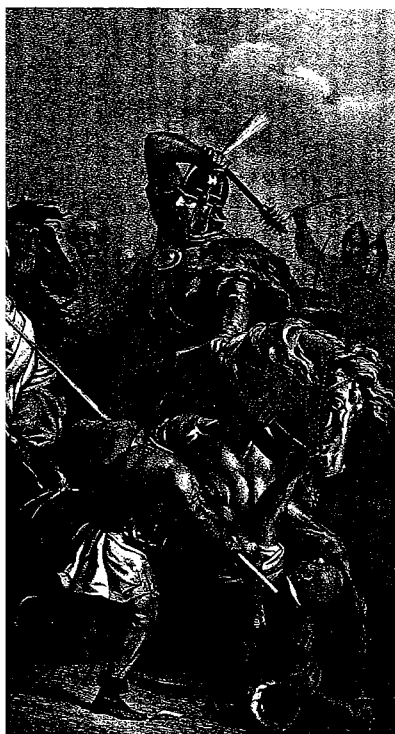
Hunyadi
János
címeres-
levele
V. Lászlótól.
1453.
február
1. Magyar
Országos
Levéltár

Hunyadi János ábrázolása.
(Thuróczy János: *Chronica Hungarorum*.
Görsburg, 1488.) Magyar Nemzeti Múzeum

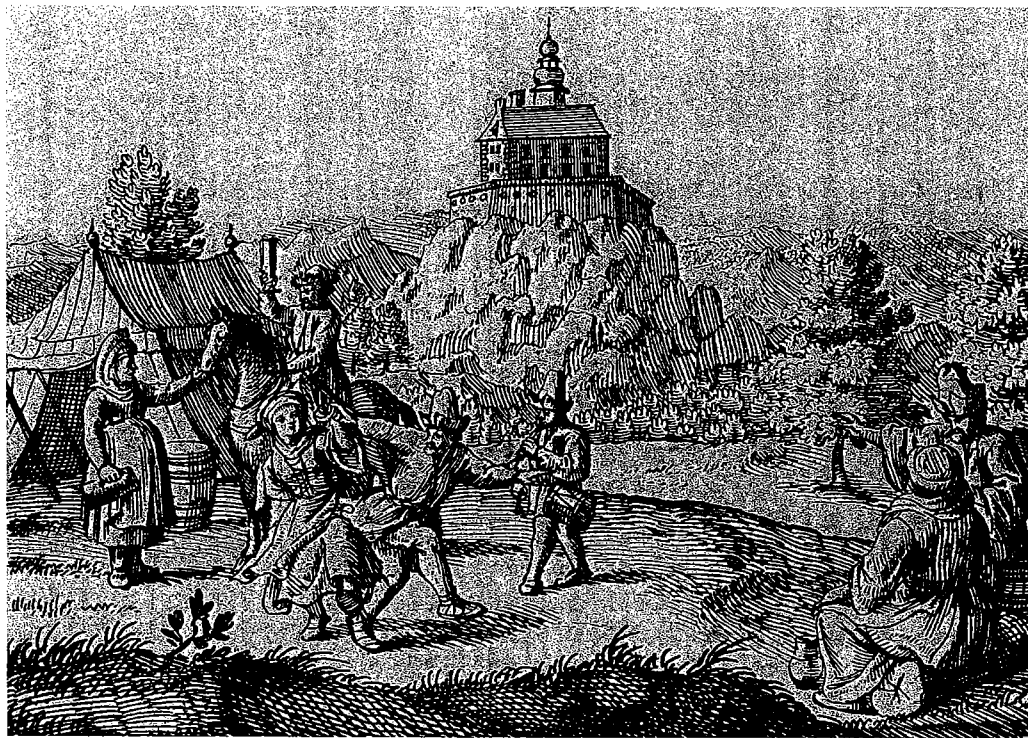

tehát ne is hívjuk így. Mellékesen spókságéból évi húszezer arany volt a vétele, és nagybani kereskedelemmel foglalkozott. Marhákat vásároltatott, ezeket Velencében eladta, az üzlethez használva a kincstartói (állami) hiva-
ból származó előnyöket. A börtön in sem kellett lemondania a politikai repvállalásról. A 16. század első éveit a több alkalommal jelen volt a tá-
b és a szűkebb királyi tanács ülésein. y újabb bizonyíték ártatlanságára...

Marastoni József (Weber Henrik után):
Hunyadi János a várnai csatában.
Magyar Nemzeti Múzeum

Justus van der Nypoort: Éleskő látképe.
(A. E. B. von Birckenstein: *Erzherzogliche Handgriffe*.) Magyar Nemzeti Múzeum

bérletbe nemeseknek vagy városi pol-
gároknak, akik kifizették a szerződés-
ben meghatározott összeget, majd sa-
ját maguk és saját maguknak szedték
be az egyházi adót. 1493-ban Bakócz

MIBŐL ÉLTEK A 15. SZÁZADBAN?

A nemesek a birtokból éltek, amit a jobbágyokkal műveltettek meg, akik a föld fejében földbérrel (*terragium*), terményjáradékkal és munkajáradék-
kal (robot) tartoztak uruknak. Sajnos, ez a rendszer gazdaságilag semmire sem készítette a magyar nemessé-
g döntő részét. Nem kezdtek vállalkozá-
sokba, maximum a birtokigazgatással foglalkoztak, és felélték a bevételt. Fa-
miliárisai természeti juttatások mellett pénzt is kaptak uraiktól, és ha tehet-
ték, ők is alkalmaztak valakit. Az egy-
házi birtokon sem volt jobb a helyzet. A tized olyan kényelmes bevételi for-
rásnak számított, hogy az vesse az első követ a magyar érsekre-püspökök-
re, aki ilyen helyzetben újítani szere-
tett volna a gazdálkodási rendszeren. Ráadásul – ahol erre lehetőség nyílt – a tizedjövedelmek beszedését kiadták

Tamás egri püspökként az egyházmegye-
gyéjéhez tartozó birtokokból 20 840,
míg két évvel később 29 446 forintot kapott. Ennek 87,6%-át (18 256 fo-
rint), majd 1495-ben 66,6%-át (19 621 forint) a tized tette ki.

Optimális esetben aki adományt ka-
pott az uralkodótól, az egy jól bejá-
ratt eljárás után birtokba is vehette azt. Az adománylevél mellé a királyi
kancellária kiküldött egy parancsleve-
let valamelyik hiteles helynek, ahol
aztán beiktatták a szerencsés nemest
az új birtok tulajdonjogába. A magyar
okleveles anyag egyik jelentős részét
kitevő eljárás természetesen abban
az esetben bonyolódhatott is, ha vala-
ki a jelenlévők közül ellentmondott
a királyi parancsnak. Ezt minden ne-
mes megtehetette és akár be is perelhet-
te az uralkodót, ha olyan birtokot
adott át, amelyről kiderült, hogy tisz-
tázatlan a tulajdonjoga. 1468. novem-

Takácsműhely. (Rodericus Zamorensis: *Speculum vitae humanae*. Augsburg, 1475.) Országos Széchényi Könyvtár

mezővárosi polgárság bevételei is elsősorban a földből származtak. A szőlőtulajdon és más bérletek mellett foglalkoztak kereskedelemmel, és so-

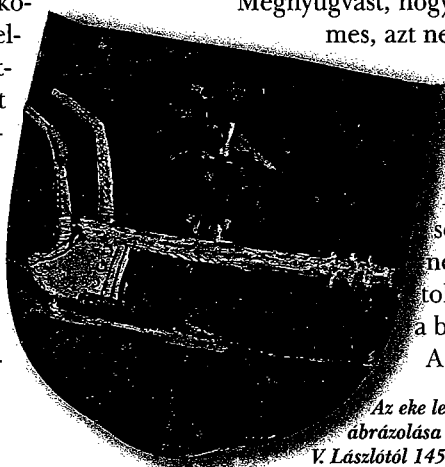
Foltozó-varga a műhelyében. 1476. Nürnberg, Stadt- & bibliothek

ber 30-án Mátyás Sároslvai Nehéz Péternek és társainak adományozta a Pozsony megyei Éleskő várát, számos hozzátartozó vámmal, birtokrészekkel és egy kisebb mezőváros felével. A beiktatás ellenőrzésére két szervezet küldte ki emberét. A királyi kúriából érkezett valaki, és természetesen a budai káptalan is kiküldte János papot, a Szent János-egyház oltárigazgatóját. Rajtuk kívül még jelen voltak a birtokok mellett élő szomszédok is, a mezővárost a bíró képviselte. Az iktatásra 1468. december 21-én került sor, ami azért érdekes, mert számos olyan esettel találkozunk, amikor a parancslevél kiadása és az iktatás között akár hónapok is elteltek. Ebben az esetben alig három hét alatt sikeresen megoldották az ügyet, de ha valaki tiltakozott volna a beiktatás ellen, akkor kijelöltek volna egy másik időpontot, és egy új eljárást indítottak volna.

na. Ezekből az oklevelekből nemcsak az adományt ismerhetjük meg, hanem szerencsés esetben azoknak a kiküldötteknek a nevét is, akik jelen voltak a beiktatásnál. Ők voltak a királyi, megyei és káptalani vagy konventi kiküldöttek. A beiktatás unalmas jogi procedúrának tűnhet, ám nem volt ez más, mint egy többnapos kiküldetés, az ezzel járó negatív (munka) és pozitív (társaság, evések, ivások, pletykák cserélése) járulékokkal. Aki birtokot kapott, az legalább azon a napon, amikor hivatalosan is beiktatták az új tulajdonába, nagyvonalúvá vált. Mert mit is jelentett a sikeres beiktatás? Megnyugvást, hogy amit kapott a nemes, azt nem fogják elperelni tőle. A birtokon jobbágyok éltek, akik bevételt jelentettek, mert a 15. század nemesisége ebből élt. Minél nagyobb a birtok, annál nagyobb a bevétel.

A magyar városi és

kan dolgoztak a céhekben is, de a magyar városfejlődés egyik negatív sajátosságaként a mezőgazdaság jelentette a legfontosabb bevételi forrást. E a mezővárosok esetében még talán érthető is, hiszen a szőlőből és az állattenyésztésből jól meg lehetett élni, de a kereskedelem és az ipar hiánya hosszú időre meghatározta a magyar gazdasági fejlődést. A városokban és a nagyobb birtokokon ekkor már nap számosok is dolgoztak. A céhes iparból kiszorultak, a bevándorló szegények és a nincstelen zsellérek adták a utánpótlást. Mindezek bére napi 5-10 dénár lehetett átlagban. Hogy mennyit ért? Mérőszámunk keressünk egy mindenki által ismert egységet. Egy ökör ára a 15. században általában 1 aranyforint volt. (Természetesen ennél lehetett olcsóbban és sokkal drágábban is ökröt vásárolni. Ha csak napi 5 dénárt kerestek, akkor 20 napszám bér fejében meg lehetett venni egy állatot. A falvakban kézművesek is dolgoztak, ezek a leggyakrabban a kovácsok, a szabók és a cipészek voltak. Néhány helyen arra talál-

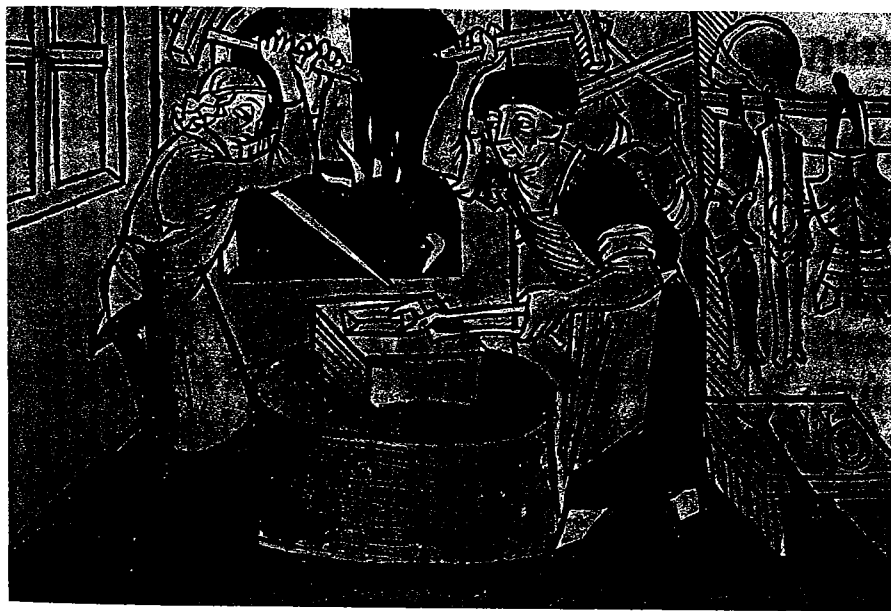

Az eke legrégebbi magyar ábrázolása Zenthei Mátyásnak V. Lászlótól 1456-ban kapott címerében. Magyar Országos Levéltár

utalást, hogy a falvakban talán kisebb szövedék is működhetek. Az „értelmiségi” állásokban (jegyzők, ítélmesterek, tanárok, írnokok stb.) a fizetést az alkalmazó adta. Ez lehetett a király vagy bármelyik országos méltóság. A városi tisztviselőket (jegyző, hóhér, katona, pap, iskolamester stb.) szerencsés esetben a tanács kifizette. Mivel az egész társadalmat a familiaritás rendszere kapcsolta egybe, ezt nem tekinthetjük még valódi munkaviszonynak. A fizetések magánszerződésen alapultak, és a legtöbb esetben az egyezségek meghatározott időre szóltak. A jobbágyság dolgozott, és csak abban reménykedhetett, hogy a birtokosok a Mária Terézia királynőnek tulajdonított „etetni kell a birkát, ha nyírni akarjuk” 15. századi megfelelőjeként figyeltek arra: jobb a földművelőt csak addig terhelni, amíg nem megy a gazdaság kárára és a jobbágyság egészségére.

dönteni, ki is a jogos tulajdonosa. A megyei nemesnek nem volt nagy öröm a határjárás. Ilyenkor bizony sokat kellett menni, hol gyalog, hol lóval, hol szekérrel. Igaz, ez alkalommal sem maradhatott el a tisztes vendéglátás, de az akár napokig is eltartó procedúra roppant fárasztó és unalmas lehetett. Ezért sem irigyelhetjük Velcsicsi Mátyás nádori embert és András mester nyitrai alkántort, akiket Guti Ország Mihály nádor parancsa értelmében a Trencsén megyei Pomenow birtokra küldtek, ahol 1461. február 6-án meg is jelentek. A két peres felet – Pomenowi Jánost és Léva város képviselőit –, valamint a szomszédokat is meghívták, akikkel közösen a régi határjelek alapján körbejárták a birtokot. Ez volt a határjárás, amelyek olvasása roppant szórakoztató olvasmány, hiszen olyan kifejezéseket ismerhetünk meg belőle, amelyeket a mai napig egy-egy dűlőelnevezésnél vagy utcanevénél használnak. A határjárás gya-

határjelként képzelni. Lehetett az egy fa, egy patak vagy egy utacska. Megemlíthették a szomszéd föld birtokosának, a közeli településnek, az erdőnek és a mezőknek is a nevét. Utalhattak egy, a keresztútnál álló szoborra vagy csak egy apró halomra. 1458-ban egy hatalmas kun amforát ástak el határjelként, de bálványköveket is felhasználtak erre a célra. Február 7-én hőseink tovább folytatták a munkát. Ekkor Pomenownál, ahol szükségesnek tartották, új határjeleket állítottak fel. A szántókat, réteket és erdőket újra határjelekkel látták el, mégpedig úgy, hogy nem vették figyelembe a lévaiak tiltakozását. A harmadik napon elmentek a vitás területre, és megkérdezték az al- és a felperest, a megyei nemeseket, valamint a szomszédokat, hogy a lévaiak valóban elfoglalták-e a Pomenowhoz tartozó szántóföldeket és erdőket. A vallomások mindenben igazolták a panaszt: Léva jogtalanul szállta meg és használta Pomenowi János birtokait. Jól látszik, hogy a vizsgálatnál a kollektív emlékezetre hagyatkoztak. Végigkérdezték mindenkit, aki ismerte a helyzetet, és találtak is olyanokat, akik emlékeztek az eredeti állapotra. Mert az oklevelek mellett jelentős szerepet játszott a memória is. Általában egy határjárást megpróbáltak emlékeztetni tenni, hogy mindenki sokáig visszaidézhesse. Számos alkalommal – a 15. század után is – több érdekes módszert fejlesztettek ki, hogy a kollektív tudat ne kopjon. Egy fiatal fiúnak pénzt adtak, aki élete végéig emlékezett erre a ritka pillanatra, de olyan esetről tudunk az évszázadok folyamán, akit a határjárásról – még gyerekként – jól elvertek, ezzel biztosítva, hogy mindig visszagondolhasson az ominózus eseményre. Természetesen a határjelek állítása is számos visszaélésre adott lehetőséget. 1485-ben a Turóc megyei Necpál birtokon ezt is hamisították, ami azt jelentette, jócskán kitolták Szoboszló birtok határát, és így sokkal nagyobb területet tudtak használni. Hiába voltak az aranyak vagy éppen a pofonok, hiába a nagy lakoma vagy bármilyen más emlékeztető esemény, né-

HATÁRJÁRÁS

A beiktatás alkalmával a határjárást is elvégezték. Ez azt jelentette, hogy hivatalosan körbejárták a birtokot, és írásba foglalták a látottakat. Akkor is kivonulhattak a megye és a király emberei a határokat bejárni, ha a szomszédok nem tudták egy bizonyos földdarabról el-

Kovácsműhely. (Rodericus Zamorensis: Speculum vitae humanae. Augsburg, 1475.) Országos Széchényi Könyvtár

korlati kivitelezése úgy történt, hogy a résztvevők elindultak egy meghatározott irányba, és a határjeleket érintve körbejárták a birtokot. Bármilyen el tudtak

ÜNNEPEK ÉS HÉTKÖZNAPOK

hány generáció után volt, ami feledésbe merülhetett, de ennek ellenére nem szabad lebecsülni a nemesi emlékezetet. Több felmenő generációt tudtak fejből elmondani, és ha kellett leíratni. Magyarországon először „központi határjárást” II. József (1780–1790) magyar király rendelt el 1786-ban. A kataszteri összeírásnak az volt a célja, hogy az apró parcelláig lemenően minden birtokról felmérést készítsenek, így előkészítve egy általános adóreformot. A felmérések meg is indultak, de a király a halála előtt ezt a rendeletét is visszavonta. Csak 1856-ban kezdődött el újra a felmérés, amikor már részletes térképeken jelölték a határvonalakat, a dűlőneveket, a telkeket, a parcellaszámokat és utakat is.

AZ ADÓ

Adó, robot, tized, kilenced, ajándék. Automatikusan ez jut eszünkbe, amikor a jobbágyság járulékfizetésére gondolunk. Egyesek még a dézsma is megemlítik, de azok nézzék meg a kifejezés jelentését, és tapasztalni fogják: ugyanazt jelenti, mint a tized (tized =

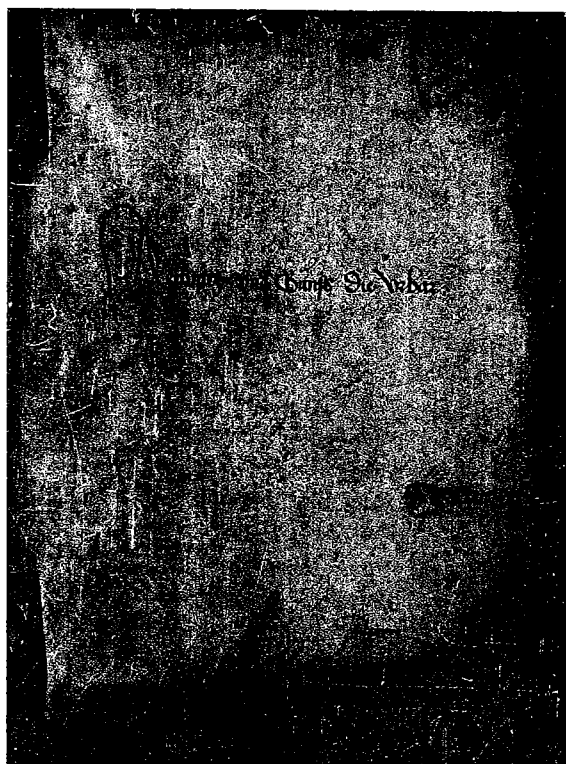
decima = dézsma). Azt, hogy valójában mit is fizettek a jobbágyságok, az urbáriumok elemzéséből lehet csak pontosan megállapítani. Az urbárium a földesúr és a jobbágyság közötti jogviszony írásba foglalása. Magyarországon már a 14. század végéről ismerünk ilyen megállapításokat. Nagyon fontos források ezek, hiszen az általánosítások helyett – „a jobbágyságok sokat adóztak” – a konkrét helyzetet ismerhetjük meg belőlük. Mátyás adópolitikája mindenestre igencsak figyelemreméltó. Az 1467-es országgyűlésen eltörölték a kamara haszna (*lucrum camerae*) adóját, és helyette – valójában ugyanazt, csak más elnevezéssel – a királyi kincstár adóját (*tributum fisci regalis*) vezették be. A látszólag értelmetlen névváltoztatás egy jól átgondolt stratégia része volt. A régi adó fizetése alóli mentességeket ezzel egy csapásra eltörölték, hiszen a nemfizetés kiváltsága az új adónemre nem vonatkozott. A rendelkezéshez kapcsolódóan Mátyás megváltoztatta az adószedés rendszerét is. I. Károly Róbert (1308–1342) 1342-es dekrétuma alapján a fizetés alapegységének az olyan jobbágyságra számított, amelynek kapuján egy „szénával vagy gabonával megrakott szekér mehet be, vagy jöhet ki”. A jobbágyság persze befizették a pénzt, és egyre többen költöztek egy telkekre. A földesúri adótól ugyan nem mentesültek így sem, de az államnak sokkal kisebb lett a bevétele, hiszen akárhány család is lakott egy telken, kapu csak egy volt. És a törvény az törvény: csak egy család után szedhették be a pénzt.

Mátyás és pénzügyi tanácsadói 1467-ben úgy döntöttek, hogy a fizetés jobbágyságra történik ezentúl is, de figyelembe vették a családok számát is. A bevételek szempontjából igazi áttörést jelentett az is, hogy az erdélyi jobbágyságnak, akik 1366 óta mentesültek a régi adó fizetése alól, az 1467-es döntés értelmében fizetniük kellett. (Íme, az erdélyi lázadás oka.) Az adókhoz hasonlóan a király átalakította a külkereskedelmi vámot, a harmincadot (*tricesima*) is. Az ismert me-

Kereskedő a vámhatóság előtt.
Dél-Németország. 1511. Wolfenbüttel,
Herzog August Bibliothek

tódust választotta: koronavámnak (*vectigalia coronae*) nevezték el, és a nemes-ség kivételével itt is megszűntek a korábbi kiváltságok. Az új adókhoz kapcsolódóan számos átszervezés történt a pénzügyigazgatásban is. Annak ellenére, hogy a reform nem sokkal emel-hette a királyi bevételeket, az új rendszer ellen az ország több pontján elégedetlenkedtek. Gondoljunk csak bele: a király 1467 elején még beszédette a régi adót, tavasszal az újat, ráadásul az év második felében az egyforintos rendkívüli adót (*subsidium*) is kivetette. A reformok minden bizonnyal „a nép érdekeit szolgálták”, de az ezt nem nagyon hitte el. A következő évben az ál-lami adót és a rendkívüli adót úgy szedték be, hogy együttes összegük csak egy forintra rúgott, de mielőtt méltányolnánk a királyi kegyet, érdemes megjegyezni: a rendkívüli adót akár

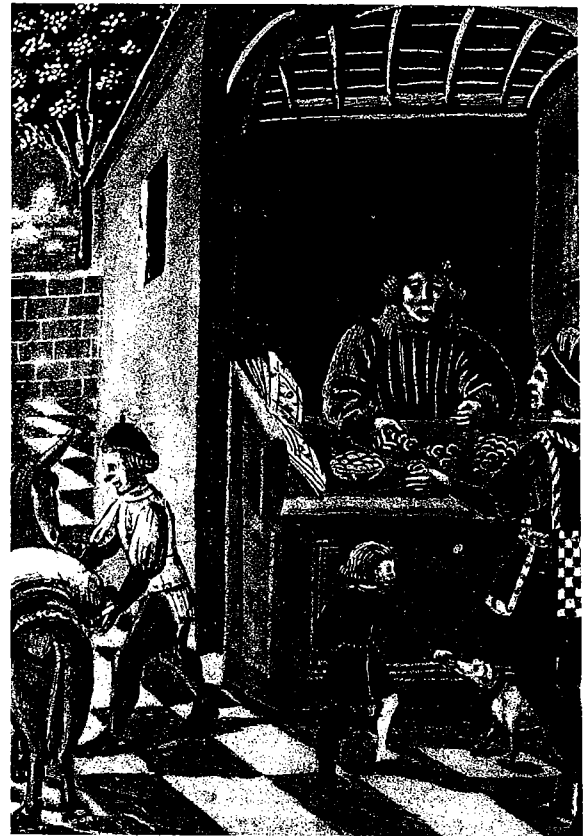
Rohonc és Kőszeg urbáriumai.
1451. Kőszeg, Vas megyei Levéltár (másolat)

évente kétszer is beszedhették. Az állami adó 1458 és 1490 között éves átlagban elérhette az 1,32 forintot. Ez 660%-os növekedést jelent. Ne felejtsük el, hogy emellett ki kellett fizetni a földbirtokosnak járó évi egyforintos földbért, valamint az urbáriumokban megszabott terményjáradékot is. Mátyás országában – hasonlóan a korábbi évtizedekhez – a robotnak minimális szerepe volt.

A 660%-os állami adónövelésnek súlyos társadalmi és gazdasági következményei lettek. Mivel az adózó jobbágyporták száma – a megnövekedett terhek és a háborús pusztítások miatt – a Zsigmond kori 400 ezerről az 1490-es évekre közel a harmadára csökkent, az országban egyre több telek maradt üresen. A forrásokkal jól dokumentálható falupusztásodás oka nem csak az adók növelésével magyarázható. A jobbágyok egyszerűen otthagyták a telkeiket, és a családok összeköltöztek. Később – elsősorban az erdélyi felkelés hatására – már be sem

ni. Ez utóbbira remek technikákat tudtak már akkor is. A birtokösszeíráásokat olvasva, ha a pusztatelekre talá-lunk utalást, egyáltalán nem biztos, hogy azt nem művelték meg. Lakni nem lakott rajta senki, de ha a jobbágy megegyezett a földesurával, és kifizette a föld után járó bért, akkor mindenki jól járt (leszámítva az államot). Nem volt ez másképpen a grebeni uradalomban sem 1522-ben. A földesúrnak (Batthyány Boldizsár) közel egyforintnyi pénzáradékot és a jelentős terményjáradékot kellett fizetni, ami nem kis terhet jelenthetett a jobbágyoknak. (Robotra az urbáriumban csak egyszer utalnak, ennek mértéke minimális volt.) Az állami adót is be kellett szolgáltatniuk, igaz, ha összehasonlítjuk azok számával, akik a földesúrnak fizettek, érdekes eredményt kapunk. 95 adófizető telekből 1507-ben hetvenen, 1509-ben hatvanhárm-an, 1520-ban hatvanötön fizettek az államnak, míg Batthyáynak mind a kilencvenötön.

Marco dell'Avogadro: Pénzváltó.
(*De sphaerae*. 15. század.) Modena,
Biblioteca Estense

tartották az 1467-es törvény rendelkezéseit, továbbra is a régi módon szedték be az adót, de ekkor meg az adózók száma kezdett drasztikusan csökkeni. A 15. században sem volt más-hogyan, mint ma. Élni kellett és túlél-

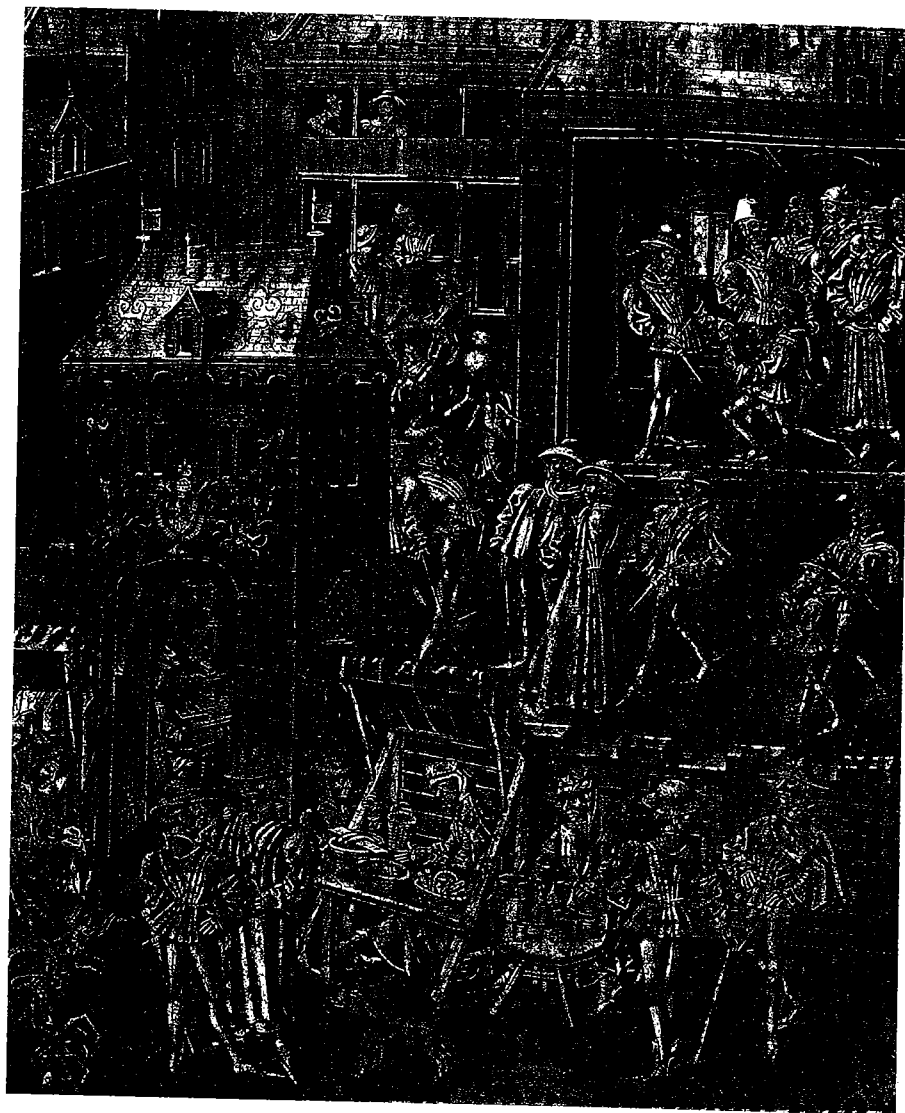
Termény- és jóságadó fizetése.
(Rodericus Zamorensis: *Speculum vitae humanae*. Augsburg, 1475.) Országos
Széchényi Könyvtár

HOLNAP MEGADOM

De mit tett az, akinek elfogyott a pénz-e? Aki tudott, kért. Királyaink közül Zsigmond hihetetlen könnyedséggel és bájjal szerzett kölcsönöket. Kitől? Mindenkitől. Városoktól, zsidóktól, bankároktól, a fiatal katona Hunyadi Jánostól és sorolhatnánk oldalakon keresztül. Mivel a pénzt általában nem tudta visszafizetni, ezért egy roppant egyszerű módszert választott: a határidő lejártával a pénz fejében elzálogosított királyi birtokot a hitelező megkapta. 1422-ben Garai Miklós nádor adott Zsigmondnak 6840 aranyat. A főúr zálogként Komárom várával és a hozzá tartozó birtokokkal lett gazdagabb. A király halála előtti napokban Lévai Cseh Péter erdélyi vajda kapott jelentős Hont és Nógrád megyei birtokokat annak fejében, hogy tízezer aranyat megelőlegezett az „állami költségvetésnek”. Mátyás a jajcai ostrom alatt szorult meg anyagilag 1464-ben. Az összeget nem ismerjük, de 1470-ben Raguzai Frank két Kolozs

Utcai árusok. (Jean le Tavernier: *Chroniques et conquêtes de Charlemagne*. Burgundia. 1458–1460.) Brüsszel, Bibliothèque Royale Albert I.

megyei birtokot kapott a régi kölcsön fejében. Jól látszik: a királynak hitelezni kifizetődő, de nagy türelmet igénylő elfoglaltság. Nemcsak az uralkodók kértek kölcsön, hanem a bárók is: Szentgyörgyi és Bazini Simon 1487-ben 80 aranyat kapott Prantl pozsonyi zsidótól. A kamat megegyezés kérdése volt, de a legnagyobb veszélyt már akkor is a fizetésképtelenség jelentette. Nagymihályi Tibai Gellért apja halála után annak adósságát is örökölte. Salamon ungvári zsidó szerint a 25 forintos kölcsön fejében, mivel a haláleset miatt nem fizettek neki, 1493-ban már 250 forintot követelt a tőke és a kamatok fejében. Ung megye hatósága meghallgatván a feleket, igazat adott Salamonnak, de csak 50 aranyat ismerte el a követelést. Természetesen kisebb összegeket is lehetett szerezni. 1525-ben Gallinzer Lénárd is úgy döntött, hogy a szüreti munkálatok fedezésére kölcsönt kér. Először Szerencsés Imre bankárhoz fordult, akitől kapott is 25 forintot, majd 20, 65 forintot vett fel egy Bona nevű zsidó asszonytól is. Az sem volt ritka, hogy egy nemes saját jobbágjától kért pénzt, amikor elfogyott otthon a jó magyar aranyforintja.

Aki nem tudott magánszemélytől pénzt szerezni, annak a kereskedők és a bankárok maradtak. A 15. századi Magyarországon számos kereskedőcsaládnak voltak képviselői. Elsősorban Itáliából érkeztek, a leghíresebbek és a legtehetősebbek Firenzéből. A Melanesi és a Corsini család egyes tagjai Budán telepedtek le, és kereskedelem mellett pénzkölcsönzéssel is foglalkoztak. Csak néhány név és összeg azok közül, akik 1427-ben Magyarországon tartózkodtak a Melanesieknek. Zsigmond király: 2550 firenzei aranyforint. A Magyarországon tartózkodó Masolino da Panicale festő: 133 firenzei aranyforint. Alcsebi Jakab fia, Miklós váci püspök: 118 firenzei aranyforint. Mátyás király is kért kölcsön, pontosabban számos alkalommal hitelbe szállítottak neki. Csak egy példa: 1489 és 1490 között 14 firenzei kereskedő, összesen 26 093 forintért szállított gyapjút és selyemszövetet Budára. A Jagelló-korban sem kellett attól félni, hogy nem lehet „banki” kölcsönt szerezni. Elég csak a leghíresebb firenzei kereskedőre, Raggione Bontempire gondolni, aki 1488 és 1528 között tevékenykedett Budán. Ügyfelei között megtaláljuk többek között II. Lajost és Mária királynét, Thurzó Elek királyi kincstartót és Nádasdi Tamás budai várnagyot is. Többnyire hitelbe szállította nekik az árut. A 16. században a délnémet tőke legjelentősebb képviselője, a Fugger kereskedőház is megjelent Budán. A céget Jakob Fugger képviselte, aki nemcsak kereskedelemmel, kölcsönökkel és bányászattal foglalkozott, hanem pénzügyi átutalásokkal is. Ebben nagy gyakorlatra tettek szert, hiszen az 1470-es évektől kezdve a pápai pénzügyigazgatásban is jelentős szerepet játszottak. A Fuggerek kezében volt a magyar pénzügyi átutalás is. A módszer nagyon egyszerű volt. Íme, egy tranzakció a jobb megértéshez: 1503-ban az egri püspökség adminisztrátora Rómába küldött egy banki levelet, amelyre a városban időző Estei Hippolit püspök 2350 aranyat kapott. A fenti összeg átutalási költsége 70,50 forintra rúgott.

VÁSÁROLNI MEGYEK

A 15. századi emberek döntő többsége soha nem járt boltokba, mert azok nem is nagyon voltak. A parasztok, amit ettek, saját maguk állították elő, ami pedig azon a tájon nem termett meg, vagy nem volt elég ügyes a gazda, azt a vásárokon szereztek be. A heti- és az országos vásárokon többek között bor, só, állatok, szerszámok, ruhák, edények cseréltek gazdát, pénz vagy termények fejében. Házalók is járták az országot, akik véletlenszerűen jelentek meg egy-egy településen, változatosabbá téve a mindennapok árufelhozatalát. A városokban sokkal egyszerűbb volt a helyzet. A 15. századi városlakók 20-25%-a foglalkozott iparral (Nyugat-Európában ez az arány 55-65% lehetett). A számtalan mesterség képviselői céhekbe tömörültek, és a vásárlásnak csak anyagi kor-

ÜNNEPEK ÉS HÉTKÖZNAPOK

Ozorai Pipo (Filippo Scolari)
Andrea del Castagno 1450 körül készült
freskójának (Firenze, Uffizi) másolatán.
Magyar Nemzeti Múzeum

látai lehettek. Az ötvösök, a késesek, a szabók, a pékek, a cipészek, a mészárosok stb. örömmel fogadtak minden vevőt. A nemesek a birtokokról beszállított élelmiszert ették meg, vásárokból a gazdatiszték jártak. Természetesen egy-egy szebb és értékesebb fegyver, ékszer, könyv, ló vagy ruha esetében első sorban a személyes ízlés, és nem a familiáris buzgalma döntött. A nyugat-európai áruk mellett már igen korán a Török Birodalomból behozott termékeket is több-kevesebb sikerrel be lehetett szerezni. Ezek különlegességük miatt remek ajándékként is szolgálhattak. 1426-ban Ozorai Pipo nevében Rainaldo degli Albizzi firenzei követ a török fegyverek mellett már számos használati tárgyat is kapott. Hasonló volt a helyzet a század második felében a török lovakkal is.

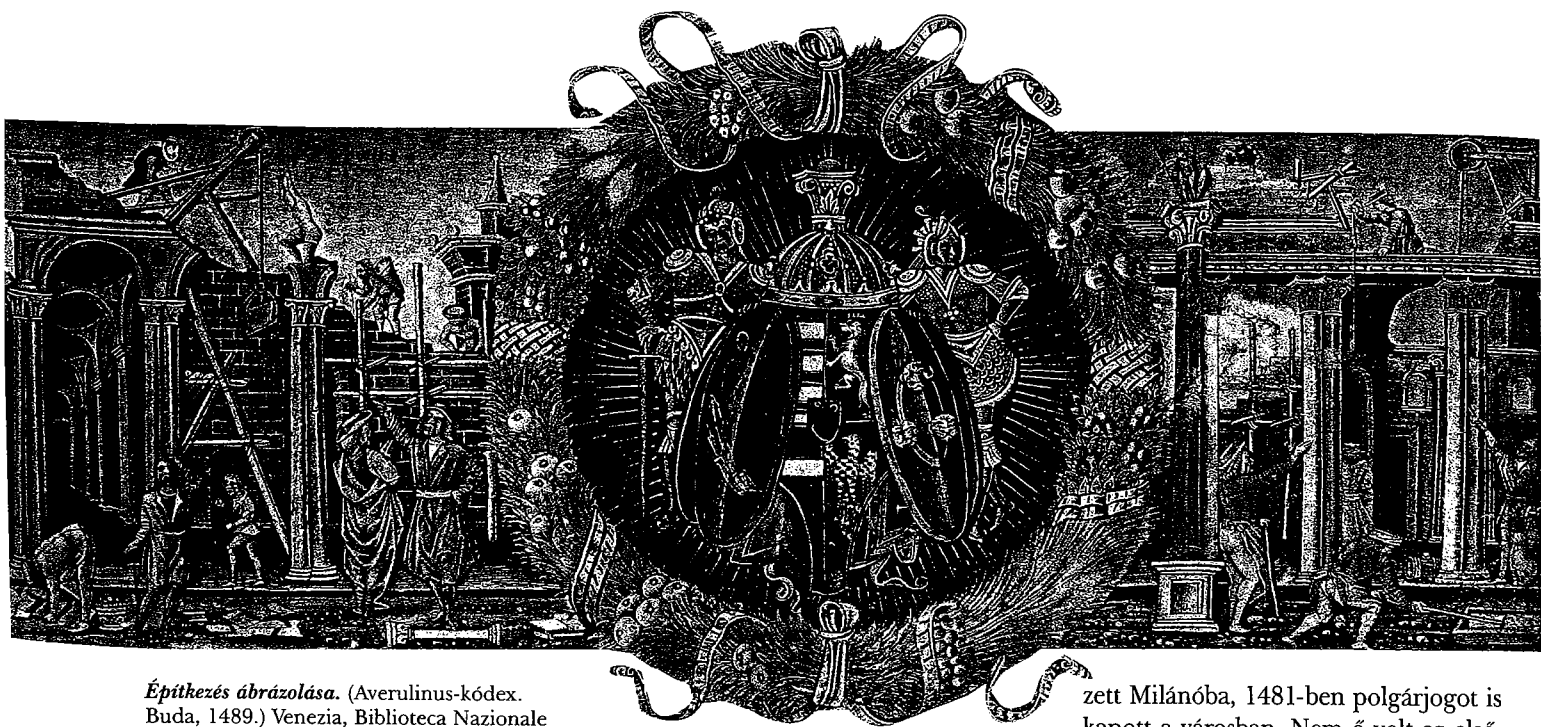
BÍRÓSÁGRA JÁROK

A 15. századi emberek mindennapjainak szerves részét jelentette, hogy peres ügyeiket intézték. Teljes jogképességet csak a nemesek élveztek, jobbágyok esetében az úriszék döntött. A városi polgárok vitáiban a település bírása is kimondhatta az utolsó szót, egyházi személyek a szentszéki bíróságokon kereshettek jogorvoslatot. Városi polgárok és egyháziak a központi bíróságok valamelyikéhez is fordulhattak igazsáért, vagy ha a sors úgy hozta, alperesként is megidézhatték őket. Számos esetben nem kerültek a bírók elé az ügyek, hiszen az idő előrehaladtával az indulatok csökkentek, és elég volt az is, ha tapasztalt emberek közbenjárásával a felek megegyeztek. Ezek a „fogott bírák” jól ismerték a szokásjogot, és abban a közösségben, ahol éltek, köztiszteletnek örvendtek. Természetesen a békítés nem minden esetben járt sikerrel. Így történt ez 1450-ben is, amikor Kölkei Demeter fia, András a fogott bírák előtt kijelentette, hogy ha bárhol megtalálja András német-szentgyörgyi plébánost, „annak azonnal kiszakítja a tökeit”. Források hiányában nem merülnék bele, hogy mi lehetett a Somogy megyei nemes felindulásának az oka, de a beígért tevékenység nekem azt sugallja, hogy cherchez la femme, mert férfiember oda szeret csapni, ahonnét a sértés érkezik. András plébános nem párbajozhatott, és jogi orvoslást kért az ügyben. Az eset Miklós veszprémi vikárius elé került, aki úgy döntött, hogy mivel András tagadja a fenyegetést, ezért neki és a fogott bírának meg kell jelennie a kölkei templomban, és a nemesnek tisztító esküt kell letennie arra nézve, hogy nem akarta a plébánost a fenti módon bántalmazni. A nemesek döntő részben hatalmaskodási perben kerültek kapcsolatba a bíróságokkal, vagy akkor, ha a már említett birtokbeiktatások és határjárások valamelyikén ellentmondás történt. Sok munkát adtak a bíróságoknak azok az esetek, amikor a leányági részt kellett visszaperelni az özvegyé vált nő családjának, de az is jelentős

feladat elé állította a jog embereit, amikor egy hosszú évekig tartó peres eljárásban kellett ítéletet hozni, hiszen az ügymenetben akkor még nem voltak meghatározva, mikor is kell elkezdeni és befejezni a pert. Döntésre várni költséges és fárasztó dolog volt, főleg ha a pert a központi bíróságok egyikén folytatták le: a 15. században Budán és – egy rövid időn át – Visegrádon. Egy nemes több bíróság előtt is bizonyíthatta igazát. A nemesi vármegyében, a nádor, különös jelenlét (elvileg a kancellár, gyakorlatban a helyettese), a királyi jelenlét (országbíró), valamint a személyes jelenlét (király) bírósága előtt. Mátyás ez utóbbi kettőt össze is vonta, és királyi személyes jelenlét elnevezéssel a személynök vezetése alatt új központi kormány szervet hozott létre. Az ítélezések nem működtek egész évben: bírósági határnapokat adtak meg, amikor a feleknek személyesen vagy képviselőik által kellett megjelenniük.

Bern újjáépítése az 1405-ös nagy tűzvész után.
(Id. Diebold Schilling: *Antliche Spiezer Chronik*.
1485.) Bern, Burgerbibliothek

Építkezés ábrázolása. (Averulinus-kódex. Buda, 1489.) Venezia, Biblioteca Nazionale Marciana

Pannóniai Mihály: Trónoló Ceres. 15. század második fele. Budapest, Szépművészeti Múzeum

MAGYAR VENDÉGMUNKÁSOK EURÓPÁBAN

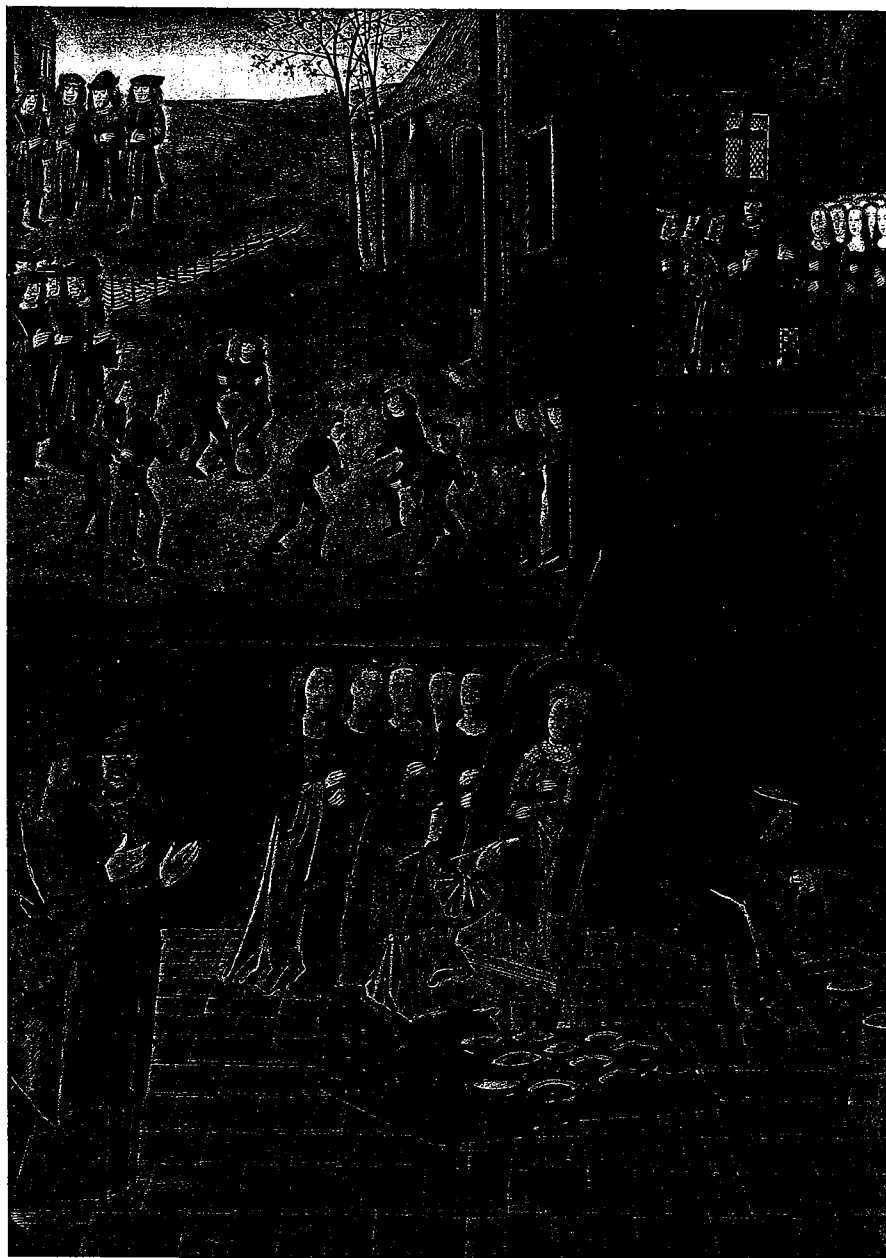
Sokan már akkor is dolgozni mentek külföldre. V. Orbán pápa, amikor visszatért Avignonból Rómába, felújíttatta a pápai palotát. A munkálatokban 1368-ban három magyar asztalos is részt vett. András, János és Mihály igen szépen kerestek: átszámítva napi fél aranyforintos fizetést kaptak. Magyar István a 14–15. század fordulóján a francia királyi udvarban dolgozott hímzőként. Sajnos, annak a kürtösnek nem ismerjük a nevét, akit 1414 májusában Zsigmond, VI. Károly (1380–1422) király kérésére, a francia udvarba küldött. A magyarországi aranyműveseknek nagy keletjük volt Itáliában. Budai Péter (Pietro de Buda) 1433-ban Mantovában dolgozott aranyművesként. Magyarországi Mihály vagy Pannóniai Mihály (Michele Ongaro vagy Michele Pannonio) 1447-től aranyozó festőként dolgozott a ferrarai katedrálisban, és több mint tíz évig nyomon követhetjük jelenlétét az Esték székhelyén. Neki tulajdonítják Borso d'Este herceg képmását a Casa del Capitano bejáratánál. Magyarországi Máté (Matheus d'Ungheria) szintén aranyművesként dolgozott Velencében. 1450-ben tett végrendelete azt mutatja, tisztos életnívón élt a Köztársaságban. Nicolò de Rusperger aranyműves, aki Magyarországról érke-

zett Milánóba, 1481-ben polgárjogot is kapott a városban. Nem ő volt az első, akik Lombardiában kereste a szerencsét. 1391-ben Lasse (László) d'Ungheria a milánói dóm építésén is dolgozott kőfaragóként, míg Pietro Ungaro di Sasso mészáros már 1389-ben a városban találjuk, és 1428-ig rendszeresen megemlíti a városi iratokban. 1413-ban engedélyt kapott, hogy ő lássa el friss hússal a hercegi udvart. Estei Hipolit esztergomi érseksége, majd egri püspöksége a magyarázata annak, hogy a ferrarai udvarban tucatnyi magyar lovász dolgozott a 15–16. század fordulóján, és ekkor ugyancsak számos magyar háztulajdonost ismerünk Rómában is. Egy másik szakma magyar képviselői az 1470-es évek végén lepték el Rómát. Talán az 1475-ös Szentév gazdasági sikerén buzdulhattak fel, és sorra nyithattak kimeréseket a városban. András Antal, Balázs, Domonkos, György, István és János nevű magyar kocsmárosokat azonban számos alkalommal megbüntették hibás mérés miatt. Ismerve a magyar kocsmárosok lelki alkatát és becsületességét, biztosak lehetünk abban, hogy mindezt jogtalanul tették velük, és a külföldi munkaerő kiszorításának egy burkolt módjával állunk csak szemben.

A legnagyobb keletje azonban a magyar zsoldosoknak volt. A két leghíresebb magyar katona, aki külföldön harcolt, Toldi Miklós és Hunyadi János volt. Arany János hőse Itáliában harcolt

ÜNNEPEK ÉS HÉTKÖZNAPOK

az Alba Societatis zsoldoscsapatban. A katonákat Hugo Mortimer angol kapitány vezette. Ebben a közel ötezres seregben szolgált 1365-ben alkapitányként Toldi is, aki a magyar zsoldosokat irányította. Hunyadi János 1431 és 1433 között Itáliában tartózkodott. A fiatal katona Zsigmond magyar király kíséretében érkezett az Appennin-félszigetre, akit 1433. május 31-én császárrá is koronáztak Rómában. Hunyadirol eddig azt állították, hogy nem követte az uralkodót az örök városba, hanem a Viscontiak zsoldjába állva Milánóban maradt, és a hadművészetet a későbbi milánói hercegtől, I. Francesco Sforzától (1450–1466) tanulta. Ez azonban nem fedi a valóságot, nem beszélve arról, hogy a korabeli itáliai hadviselést Magyarországon nem sokra lehetett használni. Más kis létszámú zsoldoscsapatokkal operálni, mint hadjáratot vezetni, várat védeni vagy nyílt csatában megütközni. Egy oklevélben, amit 1453-ban állítottak ki, V. László magyar király felsorolta Hunyadi János érdemeit, és többek között arról is megemlékezett, hogy elkíserte Zsigmondot Itáliába, a császárkoronázásra. Ez alapján elképzelhető, hogy akár Rómaig is eljutott, és minden bizonnyal a hazatérés alatt is a kíséret tagja maradhatott, hiszen tudjuk, hogy 1434 januárjában Bazelben volt. Itt kölcsönadott Zsigmond királynak 1200 aranyat. A fiatal Hunyadi vagy nagyon takarékos ember volt, vagy remek zsákmányszerzőnek bizonyult, hiszen ennyi pénzt összespórolni vagy összerabolni figyelemre méltó teljesítmény, mivel – négyéves távollétet számolva – havi 25 aranyat kellett félretennie, hogy összegyűjtse az 1200 aranyat. Ez a 25 arany jóval meghaladta egy egyszerű zsoldos-familiáris – Hunyadi még ekkor ez volt – havi ellátmányát, tehát egyéb bevételi forrást is figyelembe kell vennünk. Ebben a tekintetben sokatmondó a milánói herceg egyik levele, aki 1432-ben arra utalt, hogy a városban állomásozó magyar csapatokat a polgárok azzal vádolták, hogy bizonyos dolgokat elraboltak. A katonának pénzt lehetett még azzal is

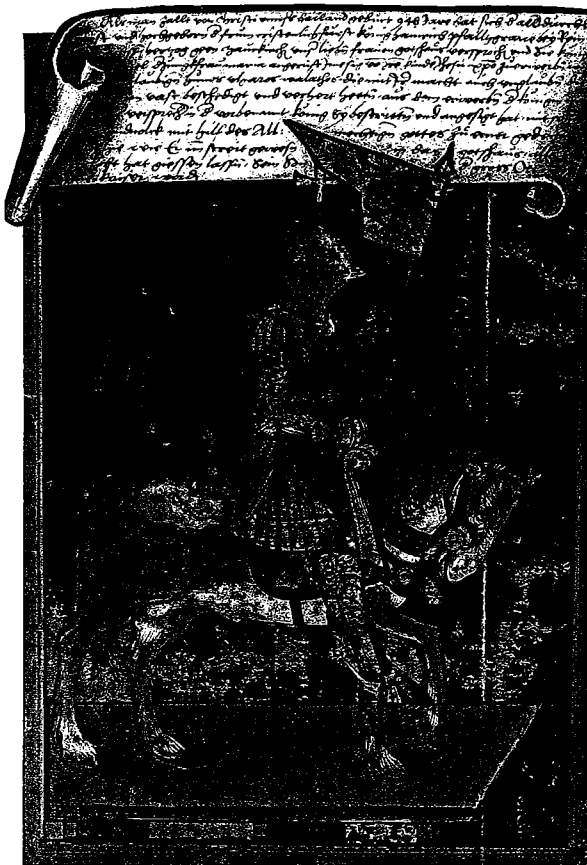

Marius Victorinus. Látogatás egy festő műtermébe Flandria, 15. század második fele. Gent, Universiteitsbibliotheek

keresni, hogy „mellékállásban” elszegődött annak a városnak a zsoldjára is, ahol éppen a királyi kíséret hosszabb időre állomásozott. Erre remek alkalmat nyújtott Siena, ahol a közel kilenc hónapi várakozás alatt számos alkalommal fizettek a magyar katonáknak, akik a város érdekében harci feladatokat hajtottak végre. (Itt sem kerestek többet havi 5 aranytól.) A magyar zsoldos-vendégmunkás fénykora a 14–15. század fordulójára tehető. Alig találunk olyan itáliai várost, ahol hosz-

szabb-rövidebb ideig ne szolgált volna magyar katona, együtt a németekkel, spanyolokkal, csehekkel és lengyelekkel. Az Appennin-félsziget városállamai állandó katonahiánnyal küszködtek, ezért Magyarországról is sokan szerencsét próbáltak, de nem szervezett keretekben, hanem egyéni munkavállalóként. A 15. század közepén az európai zsoldospiacot a csehek kezdték uralni, és Magyarországon is ők lettek a legkeresettebbek. A magyarok viszont kiszorultak a zsoldosok piacáról.

ÜNNEPEK ÉS HÉTKÖZNAPOK

A maurerkirchani lovag. (Ludwig von Eyb: *Das Turnierbuch*. 1519.) München, Bayerische Staatsbibliothek

A MUNKA-PÁRBajok

Azok, akik Arany János *Toldi*-trilógiáját valaha is olvasták, ha a középkori párbajokról hallanak, elsősorban a magyar és a cseh vitéz párviadalára gondolnak. Pedig a párbajoknak a kora középkortól kezdve Magyarországon egy másik funkciója is volt: ezzel döntötték el, kinek is van egy perben igaza. 1450-ben Szerdahelyi Dancs Pált és Jánost azzal vádolták, hogy a Margit-szigeti apácák Somogy megyei lgal birtokán élő jobbágyait munka közben kifosztották. A vádlottak ezt tagadták, és az ártatlanságuk bizonyítására párbajt ajánlottak. Ez azt jelentette, hogy amelyik fél győz, az lesz a per nyertese. Még mielőtt elragadna bennünket a képzelet, hogy az apácák melyik nővért jelölték ki a küzdelemre, érdemes megjegyezni, hogy párbaj esetén az alperes és a felperes helyett is szakképzett párbajozók álltak ki. A mi esetünkben pikánsabb volt a helyzet. Az apácáknak egy jól begyakorolt párbajozót, míg az ellenfélnek egy kezdőt kellett kiállítaniuk. A harcot katonai fegyverzetben és lovon lehetett Budán, az „arra alkalmas és megszokott” helyen megvívni, és hogy a harc ne nyúljon az éjszakába, azt is elrendelték, hogy aki az esti harangszó előtt nem állította fel a sátrát, és még nem kész a harcra, az eleve elvesztette a küzdelmet. Ismerünk olyan esetet, amikor nem a professzionális párbajozók küzdelme, hanem a peres felek harci tapasztalata dönti el az ügyet. 1451-ben Hunyadi János kormányzó parancsa értelmében egy birtokperben az al- és a felperesnek kellett személyesen megküzdenie Tordán, „az erdélyi részek dicséretére méltó katonai fegyverzetben”. A perdöntő párbaj a 15. században „mindennaposnak” számíthatott. Körös városában külön bajvívó terület állt a párbajozók rendelkezésére. Legalább is 1476-ban bizonyosan. Ismerünk olyan esetet is 1484-ből, amikor a bajvívásra kihívó jelet dobta a másik fél elé, amit az el is fogadott. Arról nem tudunk, hogy mit értettek ezen. Mindenesetre ez a hivatás veszélyes munkának számított.

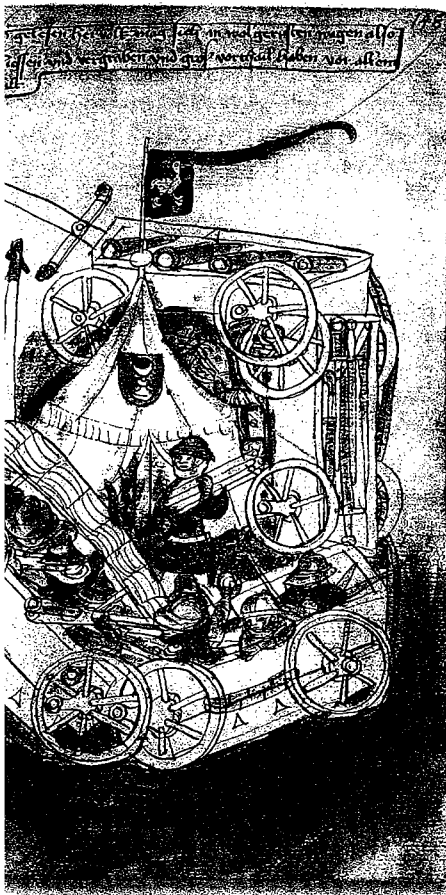
UTAZNI MAGYARORSZÁGON – UTAZNI A VILÁGBAN

Annak ellenére, hogy a középkori ember nagyon ritkán hagyta el lakóhelyét, az ország lakosainak egy része foglalkozásánál fogva rendszeresen utazott. A király és kísérete az országjárásakor, a nemesek a hadba vonuláskor. A kereskedők és a jobbágyok a vásárokra siettek, a hívók a közeli templomhoz gyalogoltak, a bátrabbak a külföldi kegyhelyeket látogatták. Voltak, akik kényszerből menekültek, és akadtak olyanok is, akik a jobb élet reményében költöztek más helyre. A magyar utak borzalmas állapotban voltak, a gyalogosok és lovasok fárasztó feladat elé kerültek, amikor elindultak. A külföldi követek egybehangzóan állítják: a magyarországi utak járhatatlanok. Francesco de la Zucca velencei követ 1500-ban azt írta, hogy rettentő utazásban volt része. Egyrészt az utak állapota, másrészt a horvátországi pestis miatt. A legjobb utaknak

a római korból megmaradt, kaviccsal vagy mésszel megerősítettek számítottak. Ezek a Dunántúlon maradtak fent nagyobb számban, és ötévenyének nevezték őket. Utakról még csak-csak említést tettek az oklevelekben, de építésről annál kevésbé. A kisebb utak roppant egyszerűen készültek. Földből töltést emeltek, és a vizesebb részeknél kisebb hidakat építettek. Általában a földesúri birtokon útpénzt és hídvámot is kellett fizetni. A legfontosabb útnak a Budát Béccsel összekötő országút számított. Ezt, a tatárjárás előtt már kialakult utat választotta a hazatérésre Bertrandon de la Broquière is, és főbb állomásait a bruges-i itinéráriumban is megtalálni. Aki erre haladt, az a mai Ausztria területén könnyen csatlakozni tudott a „velencei útra” (Venediger Straße), amely Bécsből Wiener Neustadton át, keresztül a Semmeringen, már a 12. század óta vezet Itália felé. Elsősorban a nyugat-du-

Huszták és kelyhesek csatája.

(Johann Hartlieb: *Kriegsbuch*. 15. század.)
Bécs, Österreichische Nationalbibliothek

prépostnak, valamint 28 bárói családnak és több köznemesnek is volt ingatlanja, a szállás az ő esetükben könnyedén megoldódott. Az azonban elképzelhetetlen volt, ami 1464-ben Firenzében, amikor Mátyás király követséget küldött Rómába, hogy tisztelegje-

ra érkezett, végigutazzák Itáliát és Ausztriát Bécs irányába. Minden este fogadókban laktak, és azok nevét is megadták beszámolójukban. Mihelyt azonban Magyarországra értek, ezek felsorolása elmaradt; más megoldást kellett találniuk az esti alváshoz. Ha-

*A kocsi-
szekér első
fennmaradt
hiteles
ábrázolása
Jeremias
Schemel
augsburgi
festő színe-
rajzán.
Marcus
Weinmann
másolata.
1568. Magyar
Nemzeti
Múzeum*

nántúli úthálózatot ismerjük alaposan, de a 15. században öt fontosabb útvonalat lehet megkülönböztetni. Ezeken a Szerémségbe, Itáliába, Ausztriába, Csehországba és Horvátországba lehetett eljutni. Az utazóknak, annak ellenére, hogy a vendéglátás intézményei sokkal fejlettebbek voltak, mint Nyugat-Európában, nem kellett attól félni, hogy hol találnak éjszakára szállást. Fogadókat Magyarországon is működtettek. A nagyobb városokban minden gond nélkül lehetett szállást találni, de abban az esetben, ha jelentősebb számban érkeztek a vendégek, hamar megteltek a fogadók. 1503-ban Taddeo Lardi, az egri püspökség gubernátora arról panaszkodott, hogy nagyon nehéz embereinek és a lovaknak szállást találni Budán, ezért inkább vett egy elhagyott házat a Zsidó kapun kívül, és oda kvártélyozta be csapatát. Mivel Budán a 16. század elején 22 egyházi testületnek, néhány püspöknek és

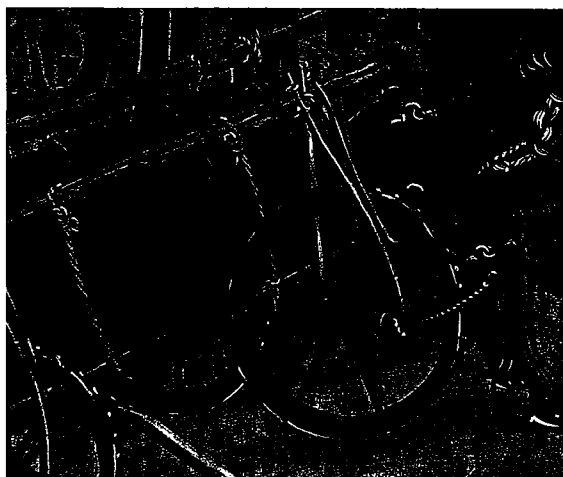

nek II. Pál pápa (1464–1471) előtt, annak megválasztása alkalmából. A közel 300 főnyi díszes kíséret valamennyi tagja a városi vendégfogadókban tudott elhelyezkedni. Nemcsak szálláshelyben, de a fogadók sűrűségében is volt kívánnivaló. 1426-ban, amikor a két firenzei követ, Rainaldo degli Albizzi lovag és Giuliano Nelli da San Gimignano jogi doktor Magyarorszá-

sonlót tapasztalunk, amikor Estei Hippolit egri püspök 1520-ban visszatért Itáliába. Ausztriában és Itáliában szinte kivétel nélkül fogadókban laktak. Természetesen Magyarországon sem volt ismeretlen az olyan hely, ahol nem csak enni és inni lehetett, hanem aludni is. 1480-ban Taksonyi Atimus Miklóst egy ilyen fogadóban ölték meg egy Tolna megyei birtokon. De isme-

*Elakadt
szekér
Magyar-
óvár Justus
van der
Nypoor
által
metszett
láthépen.
Magyar
Nemzeti
Múzeum*

Lócsös szekér ábrázolása a jánosréti Szent Miklós-füőtár szárnyképén. 1470-es évek. Magyar Nemzeti Galéria

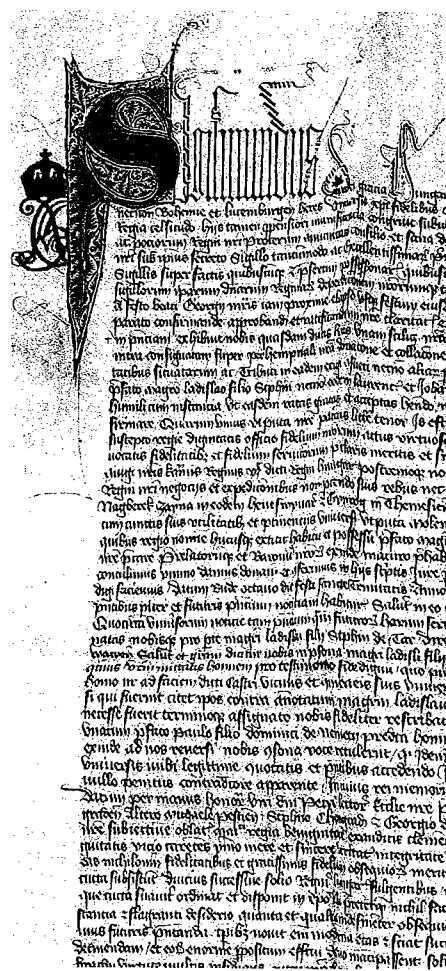
A LEGHÍREBB MAGYAR TALÁLMA NY

Az utazóknak sokat segített egy magyar találmány: a kocsi. A „szerkezet” elnevezése – amely feltehetőleg Kocs községről kapta a nevét – több nyugati nyelvbe átkerült. Így az angolba (coach), a németbe (Kutsche), a katalánba (cotxe) és a spanyolba (coche) is. Szerencsére maradtak olyan leírások, amelyekből rekonstruálni lehet a kocsit. 1426-ban a Magyarországon követként utazó Rainaldo degli Albizzi lovag és Giuliano Nelli da San Gimignano jogi doktor Tatán két kocsit kapott Ozorai Pipo temesi ispántól. Az egyikben (*carretto*) a két követ, a másikban (*carro pendente*) kíséretük utazott. Az első kocsi hasonló típusú szerkezet lehetett, mint amilyennel Bertrandon de la Broquière találkozott pár évvel később Magyarországon. A francia utazó 1433-ban olyan szerkezetet látott, amit egy ló húzott, fedett és könnyű volt, hátsó kereke magasabb volt, mint az első. A másik kocsinak sokkal nagyobbnak kellett lennie, hiszen abban ültek a kíséret tagjai. A *carro pendente* (függő kocsi) kifejezés arra utalhat, hogy a kocsitest és a tengelyek közé bőrszíjakat raktak, ahogy azt Jeremias Schemel augsburgi festő kéziratos könyvében látható 1568-ban. A magyar kocsit (*ungarische Gutsche*) egymás mellett fogatolva három ló húzta. A jobb oldalon a hátsó kerékhez egy rúd volt rögzítve hámfával. A köteleket bőrtokokkal védték. A hátsó kerekek nagyobbak voltak, a kúllók száma eltérő. Az utazókat vesszőkások védték. Valószínűleg 1426-ban nem ilyen jármű szállította a követeket, de sokban hasonlíthatott a metszeten látható kocsához. Magyarországon úgy gondolták, hogy a kocsi egyedi termék, hiszen már a 14. században számos helyre küldték ajándékként. Csak egy példa: a pápai udvar leltárában 1371-ben két kocsi (*currus*) is szerepelt, amit Magyarországról kaptak. A Jagelló-kor végén a végrendeletekben számos utalást találni vasalt szekerekről. II. Ulászló három „remek kiviteli és dúsan aranyozott hintót” ajándékozott menyasszonyának 1502-ben. Ezek elé nyolc lovat lehetett befogni.

rünk fogadót 1483-ból Nagyatádon és Szenyer mezővárosában is. 1512-ben arról tudósít egy oklevél, hogy a Zemplén megyei Nagyecresen Bábonyi Istvánnak és feleségének tavernája van. Az utazáshoz már akkor is kellett „útlevél”. Ezt *salvus conductus*nak (menlevél) nevezték. Elképzelhetetlen volt, hogy enélkül az okmány nélkül utazni lehessen. Ráadásul nem is országokra szólt az irat, hanem birtokosokra: attól kellett kérni, aki annak a területnek a feje volt. 1423-ban, amikor a néhai Szécsi Miklós nádor fiai, Péter és János Rómába, majd a Szent Sír meglátogatására készültek, először Velenctől kértek menlevelet, amit meg is kaptak. Ebben egyéves időtartamra biztosították őket, hogy a Köztársaság területén szabadon közlekedhetnek embereikkel és javaikkal együtt. Az utazás veszélyes dolognak számított, hiszen a rablók és útonállóak tisztában voltak azzal, hogy a vándornál kell valami értéknek lennie. A kereskedők, a vásároló parasztok könnyű prédának számítottak, nem véletlen, hogy aki tehette, általában nagyobb csapatokban indult útnak. A legnagyobb utazónak Zsigmond számított, aki a Német-római Birodalomhoz tartozó területeken kívül járt Itáliában, Svájcban, Spanyolországban, Franciaországban és Angliában is. V. László III. Frigyes császárral utazta végig Itáliát 1452-ben, és egészen Rómáig jutott. Külföldre utazni és ott megélni már akkor sem volt olcsó mulatság. 1416-ban Rozgonyi István testvérének, Péter dömösi prépostnak így írt: „Emellett drága öcsém, sok gyönyörű holmi kapható ebben a városban, de mivel nincs pénzem, hát inkább nem is nézem őket.” Arra kéri testvérét, hogy bármi áron küldjön „utánpótlást”, hiszen nem csak neki, de még a királynak sincsen pénze. Természetesen az ajándék sem maradhatott el. A fent említett Rozgonyi István süveget szeretett volna testvérének venni, de még nem talált megfelelőt.

A 15. században a külsországi utazást mindig konkrét célhoz kötötték. A leg-

többet a zarándokok utaztak, de nem sokat tartózkodtak otthon a kereskedők, a diplomata és a katonák sem. A magyarországi zarándokok legnagyobb számban Itáliába (Róma) és Németországba (Aachen) mentek, de sokan eljutottak Santiago de Compostelába és a Szentföldre is. A kegyes zarándoklat kiváltó oka az Isten iránti szeretet vagy valamelyik szent tisztelete volt. A vezeklő zarándoklat elvégzői bűneik alól reméltek felmentést, de voltak olyanok is, akik mások helyett teljesítették a feladatot. Mivel az utazás akár évekig is eltarthatott és sokba került, elsősorban azok engedhették meg maguknak a zarándokutakat, akik legalább minimális tőkével rendelkeztek. Ezért elsősorban a bárók, a nemesek, egyháziak, valamint városi és mezővárosi polgárok tudtak csak hosszabb utazásokat tenni.

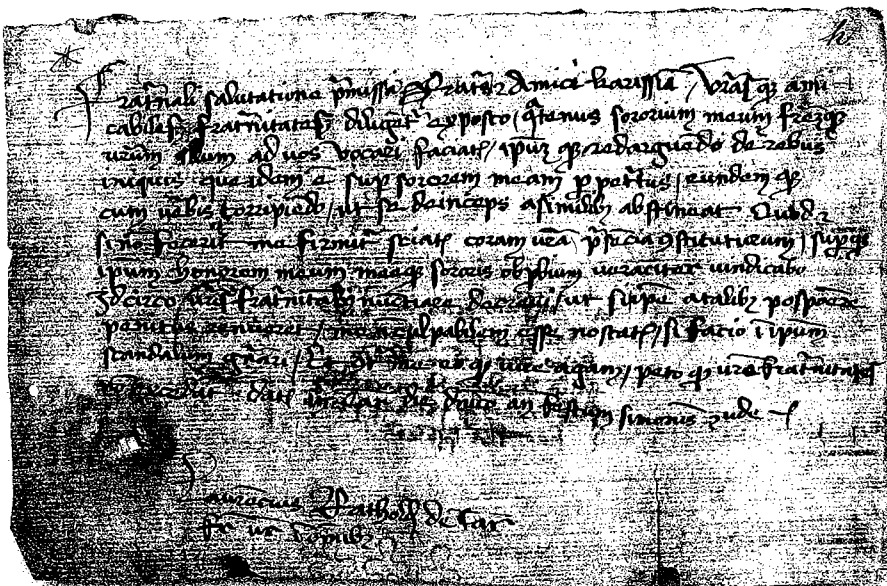

Zsigmond király oklevele Tar Lőrinc számára. Buda, 1405. november 24. Magyar Országos Levéltár

ÜNNEPEK ÉS HÉTKÖZNAPOK

Ismerünk azonban kivételeket is. 1418 áprilisában 18 magyar zarándok jelent meg Velencében, ahol engedély kértek és kaptak is, hogy a Köztársaság gályájával mehessenek a Szent Sírhoz. A kérelmezőket név szerint is felsorolták, és jól látszik, hogy a csapattal tartó négy papon kívül a többiek jobbágyok lehettek. A legismertebb magyar zarándok-utazó az a Tar Lőrinc volt, aki 1411 őszén eljutott Írországba, a Szent Patrik-purgatóriumba. Az elhatározás mindenképpen 1408. január 10-e előtt megfogalmazódott benne. Ezen a napon kapott ugyanis Zsigmond királytól menlevelet, mivel Tar Lőrinc királynéi asztalnokmester és pohárnokmester Szent Jakab sírjához (Santiago de Compostela) és a Szent Patrik-purgatóriumba kíséretével együtt el akar zarándokolni. Útjának állomásairól nem sokat tudunk. Velencén keresztül utazott, és 1411. november 12-én a Szent Patrik-purgatórium perjele írásban is bizonyította, hogy Tar Lőrinc felmutatta az armaghi érsek ajánlólevelét. A magyar nemes a szokásos feltételek teljesítése után egy napot töltött a purgatóriumban, ahol ellenállt a tisztátalan lelkek kísértésének, és érzékelt az isteni kinyilatkoztatásokat is. Az oklevélben említést tettek Krizsáfán fia Györgyről is, aki szintén járt már a barlangban. Tar Lőrinc 1411 decemberének utolsó napjaiban James Yonge dublini közjegyző kérésére elmondta purgatóriumi látomásait. Amikor bezárult mögötte a barlang ajtaja, két gonosz szellem erőszakkal vissza akarta küldeni, de amikor meglátták kezében a keresztet, elfutottak. Mihály arkangyal jelent meg előtte, aki megmutatta neki a purgatóriumot, ahol az ördögök a még életben lévő lelkeket sanyargatták. Tar Lőrinc látta elhunyt rokonait és ismerőseit is. Mikor kifelé ment, az angyaltól azt is megtudta, miként szabadíthatná ki szeretteit. Azt is elmondta a jegyzőnek, hogy kilenc gyertyát elégetett, és még evett is valamit.

Tar Lőrincet 1413 telén már Velen-

Tar Lőrinc levele rokonaihoz.
Magyar Országos Levéltár

cében találjuk. Az írországi zarándok turizmusnak álcázta küldetését. Azzal érkezett a városba – zarándoki menlevéllel –, hogy a velencei templomokat akarja megnézni. Egy hetet töltött itt, és alaposan megbeszélte, mit is lehetne tenni, hogy Velence és Zsigmond kibéküljön. Tar Lőrinc békére biztatja királyát, hogy a Köztársasággal együtt forduljon a török ellen. A purgatóriumon edzett nemes január 28-án elhagyta Velencét. Március 26-án azonban arról írnak a Százak Tanácsában, hogy a két magyar nemes és egy pap a tengerentúlon voltak zarándoklaton, de amikor visszatértek, Tarvisio környékén elfogták őket, és még most is börtönben vannak. Mivel nem a magyar-velencei háborúban estek fogságba, hanem a zarándoklatról visszatérőben, Tar Lőrincet elengedték, és át is kísérték a velencei területeken. Királyaink közül Zsigmondot érdemes megemlíteni, aki mivel rengeteget utazott, kihasználta az alkalmat, és jó pár nevezetességet is megtekintett. Amikor 1433 májusában Rómában megjelent kíséretével, emberei-
nek is lehetősége nyílt, hogy a hagyományos zarándokprogramok mellett megnézhessék az Urbs nevezetessé-

A pokoljárás 1552-ben Tinódi Sebestyén is versbe foglalta. Állítólag egy régi magyar hegedűsnek a munkáját dolgozta be a Zsigmond király és császárnak krónikája című munkájának végére, nyolc versszakban. Eger vár viadalának krónikása szerint amikor Tar Lőrinc leszállt a pokolba, egy tüzes ágyat látott, amelynek négy sarkában négy tüzes ember állt. A nyoszolya Zsigmond királyt várta, a négy emberben pedig hamis urakat vélt felfedezni. Látta a magyar királyt is tüzes kádban Mária királynóval forgolódni és párta nélküli lányokkal és menyecskékkel foglalatostkodni. Mindenesetre miután Tar Lőrinc beszámolt a látomásáról Zsigmondnak, a király templomot építtetett, hogy ágyát a pokolból kiiktassa. Tar Lőrincet a visszaúton letartóztatták. Erre utal IV. Henrik angol király (1399–1413) egyik rendelete 1412 áprilisában, amikor az uralkodó parancsára szabadon kellett engedni Tar Lőrinc magyarországi lovagot és kíséretét, aki a tengeren túli részekre akart menni. Szent Patrik purgatóriumának helyét ma is tudni vélük: az írországi Lough Derg mellett található, és jelenleg is várja a magyar zarándokokat.

geit. Zsigmond – hasonlóan I. (Nagy) Lajoshoz és anyjához, Erzsébethez – abban a kegyben részesült, hogy közelelről láthatta Veronika kendőjét.

ESZEM-ISZOM, DÍNOM-DÁNOM

*A kiemelkedő események és a hétköznapi konyhája
élesen elkülönült egymástól. Mást ettek a királyi esküvőn,
mást tálaltak fel a nagybirtokos asztalára,
mást lehetett rendelni a vendéglőkben,
mást főztek a polgárnak, és más tettek a jobbágy elé.*

*A forrásokból azt lehet rekonstruálni,
hogy a 15. századi Magyarországon két főétkezést ismerünk.*

*A prandium (villásreggeli) késő délelőtt lehetett,
a másik alkalom a cena (vacsora) volt. A falánkak természetesen
többször is ettek. A két étkezés mennyisége és minősége
nem sokban különbözhetett. Elsősorban marhahúst, pecsenyét, kenyeret
és bort fogyasztottak, pénteken és szombaton halat és rákokat ettek.*

*A háztartások káposztát, borsót, lencsét, tojást is használtak,
de a vaj és az olaj is mindennapos volt a konyhában.*

*Fűszerként a hagymát, a sáfrányt, a borsot és a tormát
dolgozták fel előszeretettel, az édesítéshez mézet használtak.*

*Úgy tűnik, hogy a városi és a falusi lakosság étrendje
nem sokban különbözött. A konyhai eszközök közül elsősorban
fazekakat, üstöket, serpenyőket, tálakat, csuprokat, rostélyokat,
szűrőket, szitákat, mozsarakat, tölcséreket, keverőket,
tányérokat, bárdokat, késeket, kanalakat használtak.*

*Zsemlesütés. (Tacuinum sanitatis.
Felső-Itália, 1390 körül.)
Bécs, Österreichische Nationalbibliothek*

ÍGY ETTÜNK MI

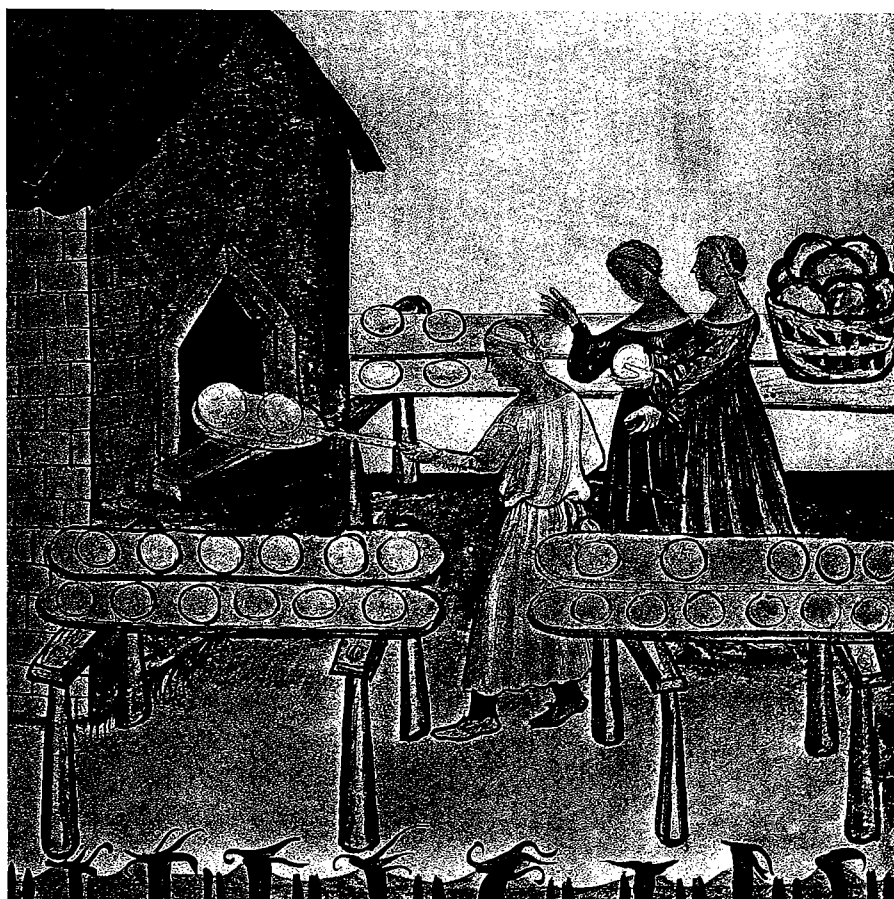
„Szokásuk a magyaroknak, hogy négyszögletes asztalok mellé ülnek le enni (ez még a régi római időkből maradt fenn), és minden ételt mártásban találhatnak. A mártások váltakoznak, az ételek szerint. A fiatal liba, kacsza, a kappan, fácán, fogoly, seregély, melyek nagy számmal vannak errefelé, aztán borjú-, bárány-, gödölye-, disznó- és vaddisznóhús meg mindenféle hal a maga külön mártásában úszik és fűszereződik. Az is szokás, hogy valamennyien egy tálból esznek – nem, mint nálunk, ahol mindenki külön tálát kap –, és senki sem használ villát, amikor a falatot fölemeli, vagy a húsba harap. Mindenki előtt van valami kenyérféle, a közös tálból kiveszi, amit kíván, és falatokra vágva ujjaival teszi a szájába. A magyaroknál nemigen vannak szokásban az étekosztók, úgyhogy csak a legnagyobb nehézségekkel védheti meg az ember a magyarok bőséges és gazdag táplálkozása miatt kezét és ruháját

a beszennyeződéstől, mert a lecsöpögő sáfrányos lé néha az egész embert bemocskolja. Ugyanis igen nagy mértékben használnak sáfrányt, szegfűszeget, fahéjat, borsot, gyömbért meg más fűszereket.” Galeotto Marzio még étkezési tanácsot is ad az országnak. Mivel a magyarok erőteljesebb éshevülékényebb természetűek, helytelen, hogy sok fűszert használnak. Avicennára hivatkozik, aki a Szent István királyunk (1000–1038) kortársaként azt javasolta, hogy a forróvérűek forró dolgokat egyenek. Az arab orvostudós szerint a megfelelő táplálkozás alapja a helyes táplálék. „Nincs, aki át ne látná, hogy az olyan ízek, zamatok, amikben bőven van fűszer, melegebb természetűek. A mártástól azonban, és különösképpen a sáfránytól, körmünk és ujjunk, amivel az ételt megfogjuk, sárga lesz, ez kétségtelen” – fejezi be eszmefuttatását az itáliai író. Szerencsére ismert valakit, aki annak ellenére, hogy a többiek a legnagyobb vigyazattal és igyekezettel sem tudták megőrizni kezüket és ruházatukat a be-

szennyeződéstől, csodával határosan – pedig ő is kézzel evett – soha nem elte le a ruháját. Tudva, hogy most mindenkit meglepek, elárulom ki volt ez a különleges ember. Mátyás magyar király, akinek „természetes erénye a tisztaság, a hazájabeli szokásoktól eltérően igen nagy kedve telik benne”. Galeotto Marzio igazi értelmiségként megmondta az igazat, és egyben jól meg is dolgozott a fizetéséért.

A mindennapok étkezéseinek alapelve Magyarországon is a kenyér volt. 1308-ban egy francia domonkos szerzetes jelentése szerint „Magyarország királyságát hajdan nem Magyarországnak, hanem Moesiának és Pannóniának nevezték. Moesiát pedig gabonáhozamáról nevezték így, ugyanis az aratások idején nagyon gazdag, azon felül még Pannóniának is nevezték a kenyér bősége miatt.” A másik franciának (Bertrandon de la Brocquière)

*Kenyérsütés. (Tacuinum sanitatis.
Felső-Itália, 1390 körül.) Bécs,
Österreichische Nationalbibliothek*

az tűnt fel, hogy mielőtt Szegedre ért volna, az országban olyan helyeket látott, ahol kenyér helyett lepényfélék ettek, „de ennek sincsenek nagyon bővében”. A kenyér egyszerű étel, de ennek ellenére a forrásokban mindig megemlítik. Ott találjuk Mátyás asztalán is. Galeotto Marzio szerint a fűszeres mártásokban tált húsok alá tették, ami érthető, mert a 15. században a köretet nem ismerték. Itt van a magyarázata, hogy miért is olyan borzalmas a 21. századi Magyarország vendéglőinek köretkínálata. Nincs történeti előzmény, és már is felejtethető a garnírung, ellenben a méltán híres magyar tunkolási kultúra történeti gyökerét megtaláljuk Galeotto beszámolójában. Kenyeret adtak a húshoz, a zöldséges kásához, ették magában, kenték zsírral és szalonnával. Süthették korpás lisztből, rozsából, árpából vagy szintiszta búzalisztből. A kenyér már akkor is a minimális jólét attribútumának számított. Budán zsömlét is lehetett enni. Az itáliai hatásra meghonosodott kis paninót a Jagelló-kor elején magától Zsemlyesütő Gáspártól vehették a fővárosi polgárok. A 15. század elejéről származó budai jogkönyv szerint háromféle péket különböztettek meg, akik különböző minőségű kenyeret sütöttek.

VENDEG A HÁZNÁL

Jó alkalomnak bizonyult az evésrevására, amikor előkelő urak érkeztek a birtokra. Ekkor a hétköznapi ünnepivé váltott a konyha. Hogy ez mit is jelentett? Talán valami olyasmit, amire 1507-ben az egri püspökség kormányzója gondolt, amikor Szatmári György pécsi püspök érkezett a városba, „ahogy Magyarországon szokás, amikor egy előkelő úr vendégségbe érkezik”. A bárók étkezése sokban különbözött a városi és a falusi népesség étrendjétől. 1522 novemberében Szapolyai János erdélyi vajda néhány napot Brassóban töltött. Ellátásáról a városi tanács gondoskodott. Egy böjti napi (szombat) *prandium*ra a következő alapanyagokat vették: szózott pon-

Birkavágás és ürühús árusítása.
(*Tacuinum sanitatis*. Felső-Itália, 1390 körül.)
Bécs, Österreichische Nationalbibliothek

tyot és vizát, árpakenyeret, zsemlét, kölest, mazsolát, kökényt, mézet, olíva- és lenolajat, tojásokat, vaját, káposztát. A vaját, a mazsolát, a tojásokat és a lisztet a sült tésztához használták fel. A másnapi *prandium*i lista már sokkal érdekesebb: marhahús, a kocsonyához disznóláb, -fej és -nyelv, őz, nyúl, fogoly, borjú,

ürü, juhok, tuzok, lúd, tyúk, mazsola, vaj, árpakenyér. Fűszerként safrányt, borsot, gyömbért és szegfűszeget használtak fel az ételek ízesítéséhez. Nagy kérdés, hogy a vajdának a városiak által adott étkezés különlegességnek számított-e, vagy minden nap, hasonló bőségben kerültek az asztalára az ételek. Brassónak fontos volt, hogy Szapolyai jól érezze magát, és az étrendet látva a későbbi I. János magyar királynak (1526–1540) nem lehetett oka panaszra.

Disznót vágó böllér.
(Flamand kalendárium. Gent-Brugge, 1470-es évek.)
Országos Széchényi Könyvtár

A TÁBORI NAGYTRAKTA. KAVIÁR ÉS LENCSE

1521-ben általános mozgósítást rendeltek el Magyarországon, hiszen a török csapatok 1456 után ebben az évben újból a vár ellen vonultak. A mohácsi táborban megjelenő arisztokraták közül feltehetőleg Kanizsai Lászlónak ismerjük az étrendjét. Egy vasárnap délelőtt (szeptember 22.) *prandium*ra marhahús, kappan, szalonna, sajt, vaj, káposzta, vöröshagyma, kenyér, körte és alma állt a szakács rendelkezésére, hogy elkészítse a villásreggelit. Este marhahús, szalonna, lencse, vaj és körte került az asztalra, talán a délelőtti étkezés maradékaiból. A rákövetkező pénteken – tehát böjti napon – vizaikra, hal, lencse és kenyér szolgáltatva az energiát a török elleni felkészülés idején. A tíz nap alatt – két nap kivételével – mindig vettek bort és ecetet. Kétfajta kenyeret ettek: fehéret és feketét. Többször volt csirke és tojás is, sőt egy alkalommal szép barack is lehetett a piacon, mert azt is kapott a többi gyümölcs mellé. Fűszerként borsot, sáfrányt, fahéjat, sőt és mézet használt a főúr szakácsa, aki mindent a mohácsi piacon vett meg. Arról soha nem írnak, hogy mit ettek a katonák. Ne legyenek kétségeink: a kaviár (vizaikra) és lencse párosból, legjobb esetben az utóbbi.

AZ UTAZÓ ASZTALA

1520-ban, amikor Estei Hippolit Egerből indult Ferrarába, egy kisebb regisztrumkötetbe bevezették a kiadásokat. Magyarországon az alaptáplálkozáshoz szükséges élelmiszereket mindenhol be tudták szerezni, az utazók ellátása valószínűleg csak pénzkérdés volt. A böjtöt megelőző napokban rendszeresen került az asztalra marha-, borjú- és disznóhús vagy belsőségek, például pacal. A szárnyasok mellett előszeretettel ettek vadmadarakat is: rigókat, fácánokat és foglyot. A böjti napokon – akkor éppen Budán tartózkodtak – csukát, vizát, heringet, tengeri halat, halsalátákat és kaviárt ettek. Fűszerként petrezselymet használtak a legtöbbet, de zsályát, hagymát, fokhagymát, olívát, sáfrányt és tormát is vásároltak. A gyümölcsről és az édességről sem kellett lemondaniuk. Aszalt szilva, gránátalma, körte, dió, aszalt füge és méz került az asztalra. Több alkalommal vettek kenyeret, tojást, káposztát, valamint kölest, árpát, borsót és lencsét. A püspök italként fűszeres és szerémi bort kapott. A fenti alapanyagokat a püspöki szakácsok, Pasino és János főzték meg, az itáliai konyha receptjeit követve. Pasinóról Lodovico Ariosto is megemlékezett első

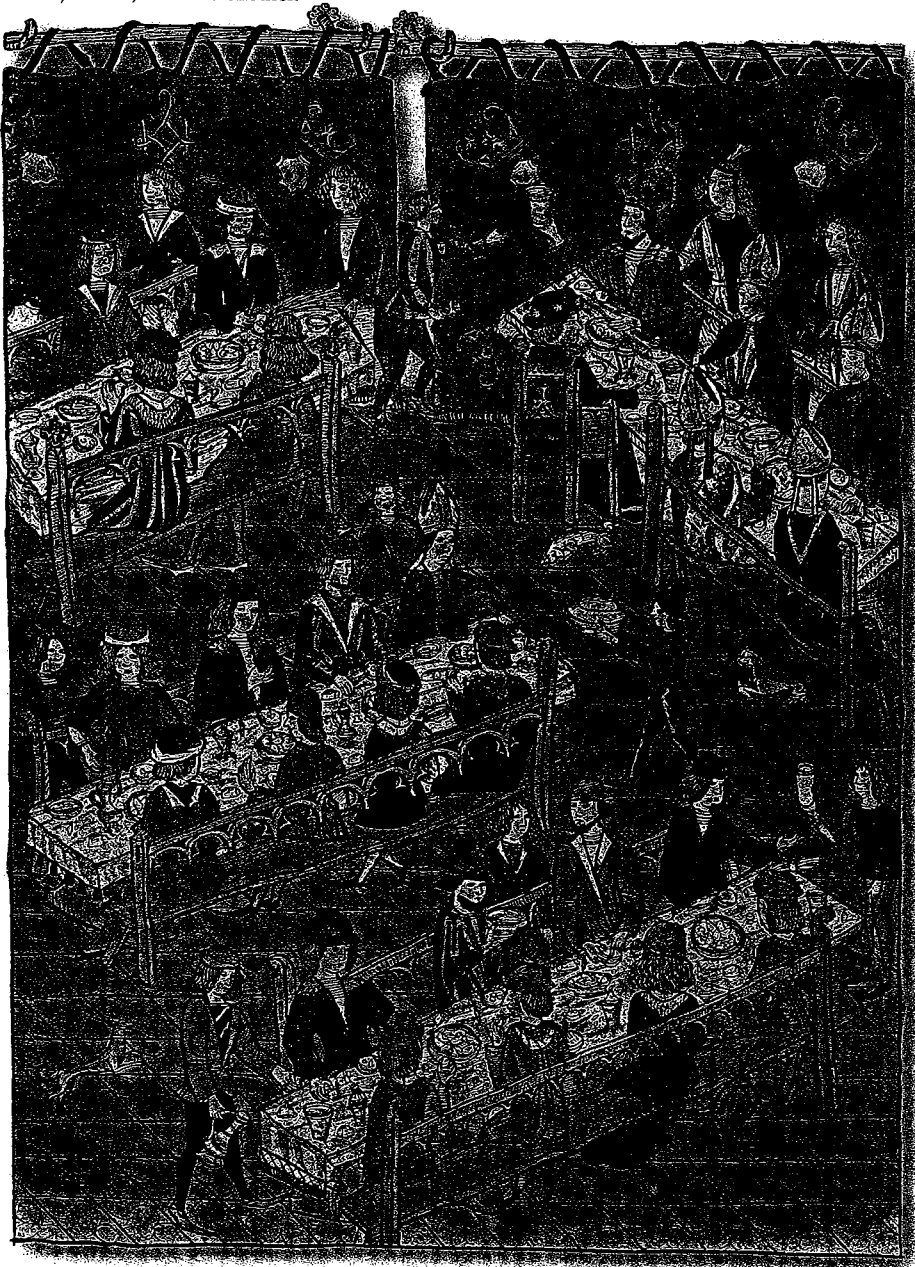
szatírájában. A két szakács több alkalommal sült kenyeret és készített kaviárt is, hiszen Budán mindig találhattak vizát, ami a tokfajok közül a legízletesebb, és a legtöbb ikrát adja. Talán Estei Hippolit szakácsainak köszönhetjük, hogy jó hatvan évvel később rendszeresen tálalnak fel Urbinóban magyar módon készített ételeket: csukát, borjút és tinót. De mit szerettek enni a magyarok külföldön? Valószínűleg a hazait. Ennek a folyamatosan jelenlévő igénynek tett eleget a 14. században Aachen városa, amikor a nagyszámban érkező magyar zarándokoknak egy alkalommal a kedvenc ételeikkel kedveskedtek: cipót, sört és borsos szalonnát kaptak.

ESKÜVŐI MENÜ

A királyi asztal Budán csak Beatrix érkezése után vált igazán érdekessé. Addig, amíg Mátyás udvarából hiányzott a nő, nem voltak naponta közös lakomák az udvar tagjaival. Az étkezés ekkor még nem tartozott az udvari protokollhoz, de amikor megjelenik a királyné és kísérete, akkor minden nap le kell ülni az asztalhoz, ahhoz fel kell öltözni, szépen meg kell teríteni, és illik társalogni is. A közös étkezés az udvari kultúra szerves részévé vált. Igaz, Beatrix érkezése előtt is voltak lakomák és közös evések, de női kontroll nélkül. Mátyás védelmére azért felhozhatjuk: ha egy lakomáról azt szeretnék volna, hogy az jól sikerüljön, azt kiválóan meg tudták oldani még Beatrix érkezése előtt is. Jó példa erre kettőjük esküvője. Nézzük a berendezést. Peter Eschenloer szerint a falakat arannyal átszőtt posztó borította. Az asztal felett a magyar, a nápolyi és a szicíliai címerek függtek. A magyar egyházfők és bárók számára hét asztalt terítettek, mindegyiken ötven aranyozott ezüstkupával és serleggel. A király asztala előtt álló tíz rőf hosszúságú pohárszék kilenc polcán összesen 560 aranyozott ezüsterleg, pohár és kupa állt. Továbbá itt helyezték el azt a négy részre osztott kétakós ezüsthordót is, melyben négyféle italt tartottak. Hans Seybolt a me-

*Felső-Rajna-vidéki vagy osztrák mester:
Udvari szakács a bécsi udvari kártya francia színű lapjai közül.
1455 körül. Bécs, Kunsthistorisches Museum*

nüt is ismeri, amiből kiderül: a magyar szakácsok is tudtak érdekes dolgokat kreálni. „Az első fogás édesség volt. A második fogásban élő madarak énekeltek. A harmadik fogás fekete vadpecsenye, a negyedik vagdalt hús fehér és barna szeletekben, az ötödik aranyozott puszpángbokrot ábrázolt, amelyen csillogó angyalok és mókusok pihentek, a hatodik tálban gyöngytyúk és kappanok sárga almákon álltak. A hetedik fogás egy bekerített kert utánpótlása volt. Kerítésen madarak ültek, a kert közepén arany mirtuszfa emelkedett, ezen

akkora barna és zöld körték és sütemények lógtak, mint egy kókuszdió. Az egész pörköltcukorból készült. A nyolcadik fogás rizs, a kilencedik ismét vadpecsenye, a tizedik csirkebecsinált, valamilyen sárga mártással, végül a tizenegyetik fánk volt.”

Nem szeretném tovább csigázni senki kíváncsiságát, ezért elárulom, mit is evett az ifjú pár újév napján. Az asztalon édességek, csirke, kappan, vadsült, halkocsnya – közepében aranyozott mirtuszág –, borral elkészített fácán, barna és fehér mandulatejből, felfűjtből

és cukorból készített aranszínű sakk-tábla, sült ostyából puszpángbokr, amit a király és a királyné zászlaja díszített. Bonfini azt írta, hogy Mátyás a latin konyhát is megkedvelte. Itt még korai lenne a tészta és a pizzára gondolni. A király több alkalommal kapott itáliai szalámit, sajtokat, édességeket Beatrixtól. Érkezett még gesztenye, hagyma és olívbogyó is.

A királyi konyha élén a főszakácsmester állt: az 1460-as évek közepétől a Nagyszakácsból származó Veres György. Az udvari szakácsok között több Kis-, Nagy- és Külsőszakácsból származó köznemest találhatunk. Így Orros Pétert, Győrfi Egyedet vagy Widi Gondos Miklóst. Bonfini szerint alkalmanként a király is megjelent a konyhában, és olykor-olykor segített is a szakácsoknak. Ezek számát nem ismerjük, de II. Ulászló udvarában 10-12-ről van tudomásunk. Munkájukat a famulusok (kukták) segítették. Estei Hippolit esztergomi udvarában a szakácsok mellett egy ember csak a fűszerekkel foglalkozott, amit a fűszerkészítő és segédje rakott az ételekre. A már elkészült húsok szakszerű darabolására is külön személyt tartottak. A tálaló feladata abból állt, hogy a fogások esztétikusan kerüljenek a lakmározók elé. A legunalmasabb dolguk a konyhaszolgáknak lehetett, akikre a leszedés és a mosogatás feladata maradt.

Felső-Rajna-vidéki vagy osztrák mester:
Főszakács a bécsi udvari kártya magyar színű lapjai közül.
1455 körül. Bécs, Kunsthistorisches Museum

Szabadban rendezett lakoma ábrázolása.
(Averulinus-kódex, Buda, 1489.) Venezia, Biblioteca Nazionale Marciana

MILYEN LEHETETT

A KORABELI MAGYAR KONYHA?

Az általam ismert – és ez nem kevés – 15–16. századi itáliai szakácskönyvekben számos alkalommal említik a Hans Seybolt által is leírt magyar sárga mártást, de az elkészítés módját nem adják meg. Azt gondolom, teszik ezt azért, mert annyira evidens és ismert volt, hogy nem kellett magyarázni. A fennmaradt receptek olvasásából kiderül, hogy mértékegységeket nem használtak, csak a hozzávalókat sorolták fel, legfeljebb a főzés sorrendjére adtak utasításokat. Ezért a mai napig számos nyersanyagról, konyhai eszközről és ételkészítési módokról nem sokat tudunk.

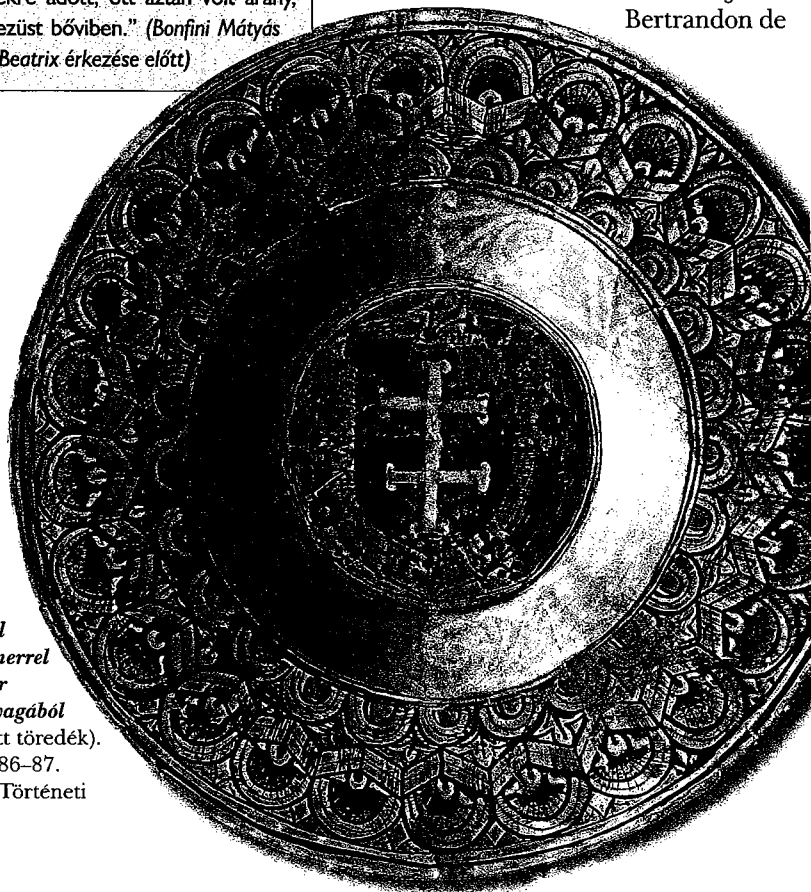
A sárga mártás esetében könnyítésként a kíváncsiskodó elmének: sáfrányt biztos használtak az elkészítéséhez. A 15. századi magyar konyhában az egyik jellegzetességnek az erős fűszerezés számíthatott. Jacobus Juvenalis de Ursinis reimsi érsek feljegyezte, hogy Zsigmond 1416-i párizsi tartózkodásakor 120 előkelő asszonyt magyaros lakomával vendéglátott meg, ahol erősen fűszerezett ételeket és leveseket szolgáltak fel.

A mértéktelen fűszerezésről Galeotto Marzio is említést tett. A magyar konyha másik meghatározó műfajának a mártások számíthattak. Egy, a 15. század második felében készült feljegyzés-

„Barátai számára néhanapján féktelen lakomákat és nagy zabálásokat rendezett, hogy gondjait elűzze. (...) Otthonában nem voltak drágaköves kelyhek, sem aranyedények vagy pomádésszelencék, termeit nem borította kárpit; bútortat semmi, vagy ha itt-ott mégis, hát faragatlan és nyers; szögletes asztalon koszos abrosz; csak a lovakra és a fegyverekre adott; ott aztán volt arany, drágakő, ezüst bővíben.” (Bonfini Mátyás asztaláról Beatrix érkezése előtt)

ben néhány jó cseh és magyar receptet is felsorolnak. Csuka, kappan, ponty, valamint egy vadhoz való mártás készítését örökítették meg német nyelven a müncheni kódexben. A mártások kiemelkedő szerepét erősíti meg a már említett Galeotto-féle beszámoló is. Bővebb adatokkal csak a 16. század második feléből rendelkezünk, de úgy tűnik, hogy a korábbi főzési tendenciák mit sem változtak. Max Rumpolt szakácskönyvében (1581) 48 magyar étel szerepel. A szerző szerint a magyar módon készült ételekben rengeteg a fűszer, többek között bors, gyömbér, köménymag, rozsmaring, sáfrány, szerecsendió virága, tárkony és illatos zöld füvek. Nem feledkezik meg a fok- és vöröshagymáról és az almáról sem. Véleménye szerint majdnem mindegyik magyar recept végén ez áll: „Jól gyömbérezd, borsozd és sáfrányozd meg!” Rumpolt a sült szalonnás spékkelését, a fokhagyma borbán történő főzését, a vadak – elsősorban a vaddisznó – elkészítési módját, valamint a sültkehez adott mártást is a magyar főzési stílushoz sorolja. Nem sokat tudunk az ételek elkészítésének a módjáról.

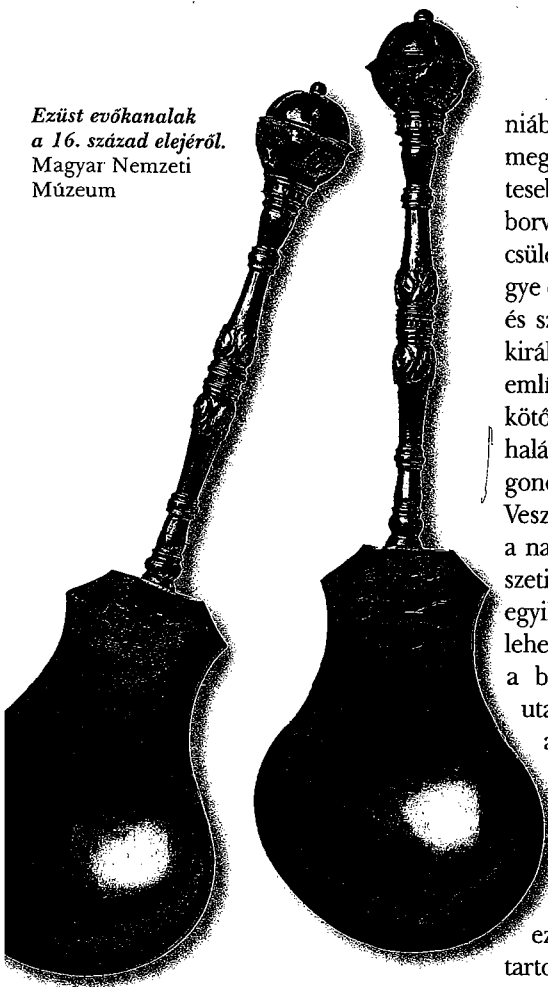
Bertrandon de

*Majolikátal
magyar címerrel
a budai vár
ásatási anyagából*
(kiegészített töredék).
Faenza, 1486–87.
Budapesti Történeti
Múzeum

ESZEM-ISZOM, DÍNOM-DÁNOM

Ezüst evőkanalak
a 16. század elejéről.
Magyar Nemzeti
Múzeum

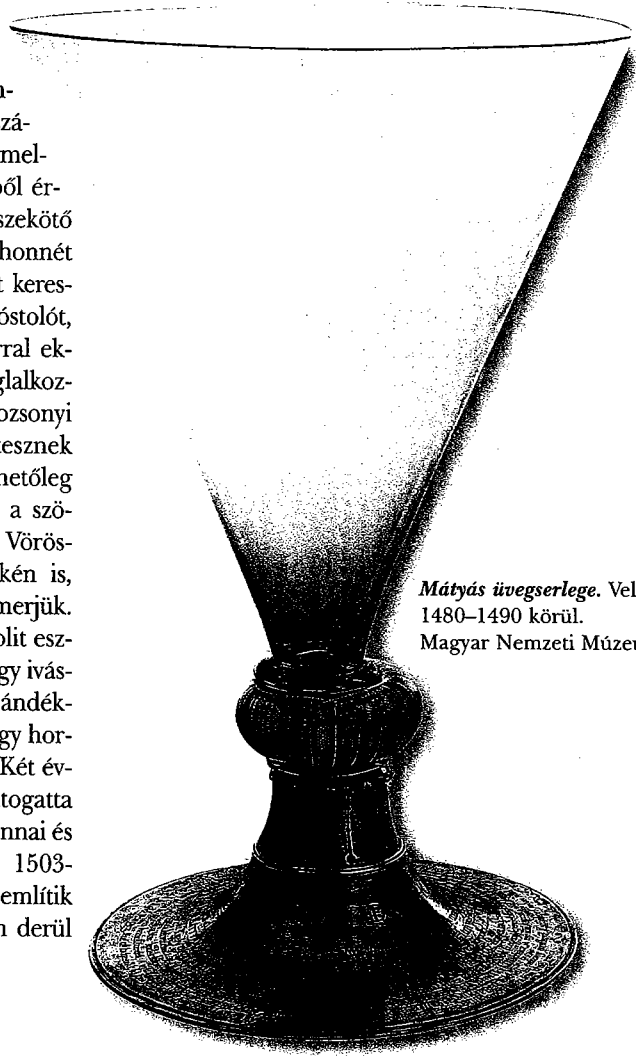
niában terem.” A felsorolás alapján megtalálhatjuk a mostani legjellegzetesebb magyar (és már nem magyar) borvidékeket. A somogyi italok megbecsülésére utal az is, hogy 1498-ban a megye elsőként kapott címet – szőlővessző és szőlőfürt ábrázolásával – II. Ulászló királytól. Számomra egyedül a zalai bor említése okoz nehézséget, amikor összekötő kapcsot keresek a mával. A zala-halápi direkt termőből készült borra gondolva kijelenthetjük: ez a jelenleg Veszprém megyéhez tartozó terület a nagy vesztesek közé tartozik. A régészeti kutatások azt valószínűsítik, hogy egyik legkorábbi borfajtánk a furmint lehetett. Az elnevezés vallon eredetű, és a borkultúra Rajna-vidéki eredetére utal. A Szerémségen át került Tokajba az odatelepülő vallonokkal. A 15. században azonban olyan adatot is ismerünk, hogy Pozsonyban traminít fogyasztottak. Az 1439-es és az 1440-es évben jegyezték be a számadáskönyvbe ezt a fajtát. Drága és jó italnak tartották, és talán annak köszönhetette sikerét, hogy tiszta bornak számított, ellentétben az addig termeltekkel, melyeket többfajta szőlőből érleltek. A Trentót Bolzanóval összekötő úton fekvő Tramen községből, ahonnan a szőlőfajta származhat, a német kereskedők magukkal hozhatták a kóstolót, majd a szőlővesszőt is. Vörösborttal ekkor még sokkal kevesebben foglalkoztak. 1441-ben Moser Osvát pozsonyi polgármester számadásaiban tesznek említést a „*roten wein*”-ről. Feltehetőleg helyi termékről volt szó, hiszen a szövegben francia borról is szólnak. Vörösbort termeltek Pozsony környékén is, erre az első utalást 1456-ból ismerjük. A „pozsonyi pirosat” Estei Hippolit esztergomi érsek is – pontosabban egy ivásban tapasztaltabb embere – jó ajándéknak gondolta, hiszen 1487-ben egy hordót küldetett belőle Beatrixnak. Két évvel később, amikor Mátyás meglátogatta az érseket, szerémi, hejcei, szentannai és ostorosi borokat szolgáltak fel. 1503-ban, Egerben több alkalommal említik a vörösbort, de a szövegből nem derül

ki, hogy helyben termelt borra utalt-e a bejegyzés. A 16. század elején Budán is foglalkoztak a vörösborttal. A II. Ulászló udvarában többször megfordult neves humanistának, Johannes Cuspinianusnak a szerémi fehér és vörös is elnyerte tetszését. A király 1502-es esküvőjére száz hordó fehéret hozattak a szerémből. Úgy tűnik, hogy a hagyományos félérek mellett a vörösbort a 15. században az ország nyugati részein folyamatosan elterjedt, és a 16. század fordulóján már az ország középső részein is örömmel kóstolhatták a saját termésű vöröset. A borszakértők mindenesetre ne sajnálják, hogy nem maradt egyetlen hordó bor sem, amit ma meg lehetne kóstolni. A hordókat ugyanis ekkor még nem vasabronccsal fogták körbe, hanem kötéllal, és ezért a hordó előbb-utóbb levegőt kapott, és a bor szépen megsavanyodott. No persze, ha valaki 15. századi ecetet szeretne venni...

la Brocquière egy alkalommal megemlítette, hogy Szegeden „igen sok darvat és tűzokot fognak, egész piacot láttam tele madarakkal, azonban igen tisztátalanul eszik, és úgy is készítik el”. Ne általánosítsunk ebből a megjegyzésből, hiszen nem ismerjük a lovag kulináris felkészültségét és érdeklődését. Lehet, hogy egyszerűen nem szerette a szárnyasokból készült ételeket. Nagy kár, hogy az a szegedi kereskedő nem hagyott ránk egy levelet, akinél a francia utazó látta a madarak elkészítését. Talán ezt írta volna: „Ögyél csigát, és ne gyere többet Szögedre.”

BORIVÓKNAK VALÓ

Magyarországon már ekkor számos területen termeltek bort. Oláh Miklós szerint „A borok közül jobb és nemesebb elsősorban az, amelyik Szerémségben, másodsorban amelyik Somogy, Baranya, Pozsony, Sopron, Eger, Borsod, Újvár, Veszprém, Zala vármegyékben, végül amelyik Erdélyben és Szlavó-

Mátyás üvegserlege. Velence,
1480–1490 körül.
Magyar Nemzeti Múzeum

ESZEM-ISZOM, DÍNOM-DÁNOM

A SÖRIVÓK

És mi a helyzet a sörivókkal? Volt, aki méhsert ivott (méz és víz alkoholos erjedéke), de sokan a márcot (az említett keveréket még szőlőtörkölyre öntötték) kedvelték. Az árpasör mellett a kunok kölessöre (boza) is meglepő lehetett. Oláh Miklós szerint „A sört a nagy borbőség miatt az országnak csak csekély része ismeri. A Kunságban az oda szállított boron kívül a kunok kölesből és vízből készült boza nevű italát fogyasztják.” Bártfán a 15. században már búzasört is ihattak. Örömmel kóstolnám a márciusi sört, amit – érdekes és meglepő módon – márciusban főztek jó erőse, hogy a nyári hónapokban ne romoljon meg. 1464-ben, amikor Mátyás csapatai a török ellen indultak, a királyi asztalnokmester parancsára ebből küldtek a hadjáratra. A király esküvőjére is Bártfáról szállították a sört. 1469-ben Mátyást a következő sörökkel kínálták Boroszlóban: kapott „gyenge sört”, és ihatott „jó sört”. Került az asztalra búzasör is. Jogosan merül fel a barna sör kedvelőiben, hogy az ő kedvencükkel mi volt a helyzet? 1519-ben Besztercebánya azt panaszoja, hogy eddig a bányászoknak a város adhatott el sört, most azonban a Thurzók emberei főznek a hegyekben világos és barna sört. A besztercebányai világosnak (búzasör) és barnának (árpasör) konkurenciát jelentett a „Thurzó sör”. A külföldi sörök is megjelentek az országban. 1522-ben Báthori István nádor azzal bízta meg

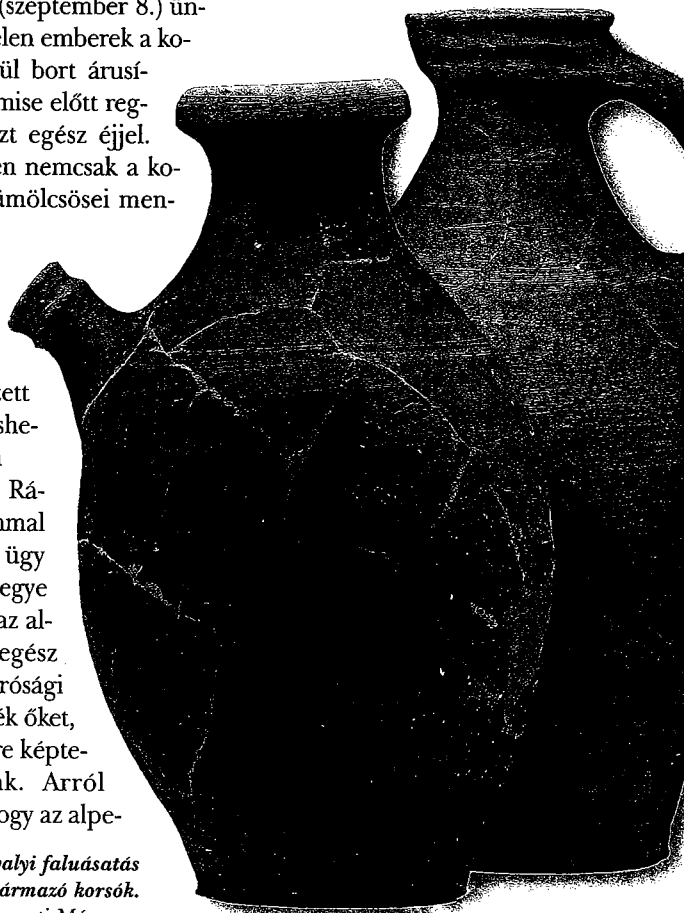
egyik emberét, hogy Prágából küldjön neki egy hordó „prágai fehér sört”, amit az meg is tett. Mohács előestéjén Gallinczer Lénárd budai kereskedő 1525-ben kétféle sört főzött: egyszerű árpasört (*zalat*) és mézzel édesített árpasört (*dulce*). Gallinczer a barna sörhöz füveket vásárolt; a 16. század elején az árpasörök sötét színűek lehettek. A felvidéki városokban mindenhol főztek sört, de ez az ott lakó nagyszámú német ajkú lakosság ismeretében egyáltalán nem meglepő. A sörfőzés már akkor is jövedelmező vállalkozás volt. Gallinczer éves bevételének 53, 81%-át (353 forint) a sörfőzésnek köszönhette.

„ITT NEM SZÉGYEN RÉSZEGNEK LENNI...”

A mértékkel ivásról felsorolt példák senkit sem érdekelnek. Szerencsére az ellenpéldára több adatunk van, és valljuk be: élvezetesebb is, mint az absztinensekről olvasgatni. Arra ott vannak a mohamedán törökök. 1504-ben a Medve vár alatti pálos kolostorban Nagyboldogasszony (augusztus 15.) és Mária születésének (szeptember 8.) ünnepein egyes istentelen emberek a kolostor kerítésén belül bort árusítottak. Tették ezt a mise előtt reggel, és folytatták ezt egész éjjel. Ennek következtében nemcsak a kolostor kertjei és gyümölcsösei mentek tönkre, hanem a részek közötti veszekedéseknek sebesültjei és halálos áldozatai is voltak. A jól végzett munka után is jóleshetett a bor. 1523-ban a Kraszna megyei Rátonban, egy malommal kapcsolatos peres ügy elvégzése után, a megye képviselői betértek az alperes házába, és egész nap ott ittak. A bírósági emberek hiába kérték őket, hogy jöjjenek ki, erre képtelenek bizonyultak. Arról hallgat az oklevél, hogy az alpe-

res milyen célból itatta le a két nemest. A legnagyobb közös lerészegedésről Tomaso Dainero számolt be a már idézett úrnapi körmenet (1501) kapcsán, amikor Budán „a főtér közepén igen csinos szökőkút állott, melyből egész napon át kitűnő bor folyt. A temérdek nép egész nap zárandokolt e csodaforráshoz. Bögrékkel, fazekakkal, kalapokkal merítették e jeles italból, sőt némelyik csak a száját tartotta oda a borsugárhoz. Ütötték, verték egymást, csak úgy repült és tört a sok fazék, pohár, bögre. Soha életemben ily nagy ünnepélyt nem láttam. A földön temérdek részeg hevert szanaszét, kiket aztán lassanként hazaszállítottak. De az ünnepély koronája még csak ezután következett, a legsűrűbb tolongásban kappanokat, ludakat és galambokat dobáltak, melyeket a tömeg óriási dulakodás közt ezer meg ezer darabra szagatott.” Egy évvel később, II. Ulászló király esküvőjén is fő attrakciónak számított, hogy a kastély egyik udvarában lévő szökőkútból hat cső állott ki, melyek mindegyikéből egész napon át bor folyt.

A korai magyar pálinkafőzésről nem tudunk biztosat mondani. I. Károly Róbert felesége, Erzsébet királyné kapott Itáliából valamilyen borpárlatot, amit a hagyomány szerint „a magyar királyné életvize”-nek (*aqua vitae reginae Hungariae*) nevezték. A pálinka szlovák eredetű szó (*pálenka*). Magyarországon a „tőtpálinka” kifejezést használták az égetett szesz megnevezésére. Ez ekkor még csak a gabonapárlatokra vonatkozott, de később a gyümölcspálinka kapta ezt a nevet, és a gabonaszeszre a *crematura* elnevezést ragasztották. Nagy valószínűséggel a sörfőző házak és a pálinkafőzők együtt működhettek. Erre utal Mátyás király egy 1485-ös oklevele, amiben Knéz Tamásnak engedélyezi, hogy a Zsolna melletti kúriájában sört főzhessen és bort párologtasson. Ez utóbbira az égetett bor kifejezést is használták. A Jagelló-korban Borégető Tamás élethivatását neve is megörökítette.

A sarvalyi faluásatás
leletanyagából származó korsók.
14. század. Magyar Nemzeti Múzeum

Aluise Bon velen-
cei követ 1519-
ben sommásan
csak ennyit írt:
„Szívesen ázik el
[Szatmári György
pécsi püspök], szo-
kása ez a magyarok-
nak, akik igen gyak-
ran lesznek része-
gek. Utána négy órát
alszanak ebéd után,
hogy a bor hatását el-
tüntessék. Itt nem szé-
gyen részegnek lenni, mert
itt reggel dolgoznak, és nem
ebéd után.” Aki túlzásnak
tartja a velencei követ meg-
állapítását, az hallgassa meg
Galeotto Marziót. Tólnán voltak, ami-
kor azt látta, hogy az asztalnál reggeli-
zők éppen ittak, mert arrafelé az a gya-
korlat. Az itáliai humanista nem a tol-
naiak szokására utalt, hanem a magyar
metódusra. Mentségként: a *prandium*
nem kora reggel volt, és délelőtt már bi-
zonyosan jólesett már akkor is némi lé-
lekmelegítő. Mit lehetett tenni az iszá-
kosság ellen? A székesfehérvári ferences
konvent előljárója például 1508-ban el-
rendelte, hogy a részeg szerzetes három
napig csak kenyéren és vízen éljen, és
ráadásaként a kolostor mindegyik szerze-
tesétől 25 ütet is el kellett szenvednie.

ÉLET A KOCSMÁBAN

„Mivel a sokadalmakban és a he-
tipiacokon, továbbá a kocsmák-
ban sokszor szoktak emberölé-
seket, sebesítéseket, veréseket
és azon kívül a sok veszeke-
désnek és más bajoknak
végtelen sorát elkövetni”,
ezért Mátyás idézett
1486-os törvénye azt is
elrendeli, hogy „nem le-
het fegyvert vinni az ivók-
ba”. Aki megszegte a tör-
vényt, és ha nem volt nemes,
két éjszakára, étel és ital nélkül
kalodába kellett ültetni. A koc-
mában a földesúr borát kellett
kimérni, mégpedig az általa
megszabott áron. Így persze

könnyű volt a helyi „guggolós” bortól
megszabadulni. (Lehet, hogy azért hív-
ták így ezt a különleges bortípust, mert
amikor az ember elment a kocsmába előt-
t, inkább leguggolt, hogy meg ne lássák,
és ne kelljen a lőréből egy kortyot sem
innia.) Úgy tűnik, hogy a falusi és váro-
si kocsmák jelentették a legtöbb ember-
nek az állandó szórakozást. A törzs-
közönséget a férfiak szolgáltatták, de
a kocsmárosok között számos alkalom-
mal hölgyeket is találhatunk. No, de mi
is történt egy kocsmában? 1465-ben
a csehek ellen küldött zsoldosok, akik
Szomolnok városában kaptak szállást,
megunván a várakozást, a szomszédos
falu kocsmájában „feketére” itták ma-
gukat. (Újabb adalék a „fekete sereg”
elnevezés magyarázatához.) 1483-ban
Antimos János társaival és a somogyi
konvent embereivel a szenyéri foga-
dóba (*hospitio*) tért be, hogy egyenek
valamicskét. Ekkor a szenyéri várnagy,
Domonkos deák kijelentette, hogy
a legszívesebben a nyakát törné János-
nak, aki társaival együtt – a jobb a bé-
kesség elvét követve – abbahagyta az
evést, és elhagyta a fogadót. 1502-ben
a kassai vásárból tartottak haza Sós Pé-
ter familiárisai, akik a szentpéterei koc-
smához érve magyarul azt kiáltották az
éjszaka csendjében: „*Czohy gasda az
hazbol.*” A kompánia egyik tagja be is ju-
tott a kocsmába, ahol éppen az eperje-

si vargák mulatták az időt, akiket bü-
dös vargáknak nevezett, majd fegy-
verrel is megtámadta a mesterembe-
reket. A bor már abban az időben is
roppant erőssé tette az embereket.
1511-ben az egyik ilyen hősnek meg
kellett esküdnie, hogy egyetlen üveg-
poharat sem tört össze. A kocsmák
forgalma egy jól sikerült üzletkötés
után alaposan fellendült. 1524-ben a
kapornaki Szent Márk-napi vásáron
(április 25.) a környékbeli falvakból
érkező jobbágyok féktelen jókedvük-
ben lövöldözni kezdtek, de szerencsé-
re senki sem sérült meg.

Hajdút
ábrázoló
rézmetszet
a Georg
Houfnagel
által közre-
adott Pápa
látképről.
15. század
vége.
Magyar
Nemzeti
Múzeum

A jobbágyok fegyverhasználatát az 1514-es Dózsa György-
féle parasztháborúig nem tiltották. Ekkor sem kellett a fegy-
verekről lemondani, hiszen a törvény 60. paragrafusa csak
azt mondta ki, hogy a birtok nélküli papok és diákok nem
hordhatnak fegyvert és puskát. A parasztnak a jobb kezét
kellett levágni, ha löfegyvert birtokoltak, míg a hajdúkat
kasztrálni kellett, ha fegyvert viseltek. A 16. század elején
tehát a hajdúkat tartották a legveszélyesebbnek, a parasz-
toknál ellenben a puskán kívül egyéb fegyver továbbra is le-
hetett. A törvényt nem tartották be, és nem is vették igazán
komolyan, és a parasztnak továbbra is büntetlenül használ-
hatták a löfegyvereket. Természetesen nem mindenkinek
volt puskája. A leggyakoribb paraszti fegyvernek a tőr (*bicel-
lus*), a nyíl, az íj, a kard, a dárda és a buzogány számított.

Kádár munka közben. Nürnberg,
1485. Nürnberg, Stadtbibliothek

